

Karoliinien orientti

Vieraan kohtaaminen 1700-luvun alun Konstantinopolissa
ruotsalaisen sotilaspastori Sven Agrellin matkapäiväkirjan kertomana

Virpi Luoma
Pro gradu -tutkielma
Yleinen historia
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Tammikuu 2015

*Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.*

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

LUOMA, VIRPI: Karoliinien orientti – Vieraan kohtaaminen 1700-luvun alun Konstantinopolissa ruotsalaisen sotilaspastori Sven Agrellin matkapäiväkirjan kertomana

Pro gradu -tutkielma, 99 s.

Yleinen historia

Tammikuu 2015

Tiivistelmä:

Tutkimalla ruotsalaisen sotilaspastori Sven Agrellin matkapäiväkirjasta (1709–13) käsityksiä turkkilaisista olen selvittänyt, miten varhaismodernin ajan oppinut ruotsalainen kohtasi vieraana pidettyä itää ja keitä turkkilaiset hänen silmissään olivat. Viettäessään neljä vuotta Osmanien valtakunnassa turkkilaiset edustivat Agrellille vierasta itää eli orienttia. Tutkiessani päiväkirjaa ristiin aikalais- ja tutkimuskirjallisuutta vasten havaitsin kohtaamisen tavoissa kolme erilaista näkökulmaa, joiden avulla Agrell muodosti käsitystään vieraasta. Näkökulmat olivat poliittinen luotettavuus, sukupuolittunut tila ja muinainen menneisyys.

Ruotsalaiselle pastorille turkkilaiset näyttäytyivät erilaisilta kustakin perspektiivistä tarkasteltuna. Näkökulmat toivat esille myös hänen oman identiteettinsä erilaisia painopisteitä. Käyttämällä avukseen sosiaalista verkostoa, kuulopuheita ja aiemmin julkaistua kirjallisuutta Agrell pyrki muodostamaan käsityksensä turkkilaisista. Varhaismodernin ajan vieraan kohtaaminen oli Agrellin päiväkirjan perusteella oman identiteetin määrittelyä vieraassa ympäristössä. Turkkilaiset olivat oppineelle pastorille vieras toinen, jonka avulla saattoi opettaa luterilaisen sääty-yhteiskunnan arvoja. Vieraan selittävinä lähtökohtina toimivat säädynmukaisuus, oppineisuus ja kristillisuus. Kun vuorovaikutukseen syntyi aito mahdollisuus, yhteiskunnallinen asema ja samankaltaisen maailmankuvan jakaminen yhdisti yksilötasolla, vaikka kulttuurinen tausta olisikin ollut erilainen.

Ruotsalaiset ajautuivat Osmanien valtakuntaan sattumalta, jolloin he turvautuivat ajan yleisiin tapoihin kohdata vierasta kulttuuria. Tutkielmani on osoitus varhaismodernin ajan Välimeren alueen ylirajaisuudesta ja moninaisten verkostojen olemassaolosta. Sosiaalinen kontrolli ja kuuliaisuus omalle identiteetille loivat kuitenkin puitteita kulttuuristen rajojen ylittämiseksi. Pohjoiset käsitykset orientista olivat 1700-luvun alussa osa laajempaa läntistä näkemystä, mutta yksilötason kokemukset tekivät idästä henkilökohtaisen ja muuttuvaisen.

Asiasanat: matkakertomus – 1700-luku – orientalismi – orientti – Osmanien valtakunta – Ruotsin vallan aika – toiseus – kulttuurienvälinen vuorovaikutus – karoliinit – turkkilaiset – intertekstuaalisuus – historiakäsitys – kaupunkitila

Karoliinien orientti

Vieraan kohtaaminen 1700-luvun alun Konstantinopolissa

ruotsalaisen sotilaspastori Sven Agrellin matkapäiväkirjan kertomana

1. Johdanto.....	1
1.1. Orientti tutkimuskohteena	3
1.2. Kysymys vieraasta turkkilaisesta.....	7
1.3. Matkapäiväkirja alkuperäislähteenä.....	10
2. Luotettava liittolainen?	18
2.1. Arveluttavat vallanpitäjät	18
2.2. Turkkilaiset rauhan ja oikeuden turvaajina.....	30
3. Sukupuolittuneet tilat	41
3.1. Kielletty ja vaarallinen haaremi	41
3.2. Ulkopuolisten seurapiirit.....	53
4. Antikvaristina Konstantinopolissa.....	62
4.1. ”Uutta Roomaa” etsimässä.....	62
4.2. Mytologian ja Raamatun selittäjä itä.....	71
5. Lopuksi	84
6. Lähdeluettelo	90

1. Johdanto

Hwar wij gingo på gatorna frågade folcket oss om wij våre Ryssar eller Swänka, och när dhe fingo höra oss wara Swänka, fägnade dhe oss och roopade Cardasch eller broder.¹

Kuvaillessaan kohtaamista turkkilaisten kanssa veljellisiksi 24-vuotias ruotsalainen sotilaspastori Sven Agrell (1685–1713) antoi päiväkirjassaan vuonna 1709 kuvan läheisistä pohjoisen ja idän välisistä suhteista. Seuraavan viiden vuoden aikana, jotka Agrell vietti osana Ruotsin kuninkaan Kaarle XII:n Konstantinopolin lähetystöä, hän ja muu karoliiniarmeijan oppineisto pystyivät omin silmin tutustumaan pelättyyn ja ihailtuun itään.

Varhaismodernin ajan eurooppalaisille Osmanien valtakunta eli nykyinen Turkki edusti itää. Anatolian niemimaan turkkilais- ja arabialaisheimot olivat 1300-luvulla yhdistyneet Osman I:sen johdolla valtakunnaksi ja 1600-luvulla se oli yksi laajimmista imperiumeista käsittäen alueet Budapestistä Kaspienmeren rannalle, Punaisellemerelle ja Pohjois-Afrikan rannikolle. Valtakunnan keskuksena oli Bosporinsalmen rannoilla sijainnut Konstantinopoli, jota turkkilaiset itse kutsuivat nimellä Stambol eli Istanbul. Se oli varhaismodernilla ajalla Välimeren alueen suurin ja monikulttuurisin kaupunki. Galatan ja Peran kaupunginosissa asui ulkomaalaisia diplomaatteja, kauppiaita, käsityöläisiä ja palvelijoita perheineen, jotka liikkeessaan kohtasivat kaupungin moninaisen paikallisen väestön.² Heidän matkakertomuksensa, jotka suullisina ja painettuina levisivät Euroopassa laajalti, muokkasivat kuvaa idästä.

Varhaismodernin ajan Euroopassa käsitykset idästä olivat moninaisia. Keskiajan ristiretkien vihamielinen retoriikka jatkui 1600-luvulle saakka. Itään liittyneet pelot eivät olleet turhia, sillä valtakunta oli laajentunut nopeasti kohti Eurooppaa, Aasia ja Afrikkaa hyvin organisoidun ja militarisoidun valtionhallinnon avulla. Konstantinopolin valtaus vuonna 1453 koettiin lännessä kirvelevänä tappiona. Myöhemmin vuosina 1529 ja 1683 turkkilaiset sotilaat iskivät asein Euroopan portille, Wieniin, haastaen uudelleen läntisen kristikunnan olemassaolon. Muslimien itä koettiin sotilaallisen uhan lisäksi myös kulttuurisena ja uskonnollisena uhkana: islaminusko ja itäiset kulttuuripiirteet

---

¹ ”Kun me kuljimme kaduilla, väki kysyi, olimmeko venäläisiä vai ruotsalaisia ja kun he kuuluivat meidän olevan ruotsalaisia, he ilahduivat meitä huutamalla kardeş eli veli.” Agrell (3.12.1709) 1988, 53. Kaikki suomennokset ovat kirjoittajan ja niissä on pyritty sanatarkkuuden sijasta sanoman välittymiseen.

² MATHER 1995, 48–56; COLLIER 2010, 451.

haastoivat kristinuskon ja roomalais-germaanisen kulttuurin. Vaarallisen lähellä tuttua ja turvallista sijaitti jotain erilaista, vierasta ja vaihtoehtoista.³ Idän pelko heijastui länsimaisiin kuvauksiin halveksuntana. Profeetta Muhammedia pidettiin huijarina, ja väkivalta, silmitön julmuus sekä mitään häpeilemätön riettaus nähtiin luontaiseksi osaksi idän kulttuureja. Erityisesti nimitystä ”turkkilainen” käytettiin pilkkanimenä ja pelotteena. Sen lisäksi, että nimitystä käytettiin yleisnimenä muslimille, turkkilainen määriteltiin mieheksi, joka oli julma ja alkukantainen barbaari.⁴

Ruotsalaiset saapuivat Osmanien valtakuntaan ”tulppaanien aikaan”⁵. Muutamista taisteluista huolimatta rauha oli laskeutunut valtakuntaan pitkien sotien jälkeen. Kulttuurielämä ja hyvinvointi kukoistivat 1700-luvun alussa valtakunnan keskuksissa, ja siten esimerkiksi ulkomaiset kauppiaat ja pyhiinvaeltajat saattoivat liikkua alueella lähes häiriöittä, vaikka maaseudun oloja rasittivatkin verotus, uskonnolliset konfliktit ja rikollisuus. Se, miten rappioituneena Osmanien valtakuntaa pidettiin länessä Wienin piirityksen jälkeen 1600-luvun lopulla, on kiistanalaista.⁶ Useimpien käsityksien mukaisesti Keski-Euroopan hallitsijoiden ja Osmanien valtakunnan välille solmittu Karlowitzin rauhansopimus vuonna 1699 oli osoitus, että imperiumin sotilaallinen ylivoiman oli mennyttä. Tämä ei kuitenkaan johtanut siihen, että heidän voimavarojaan olisi aliarvioitu. Monelle hallitsijalle, kuten Ruotsin kuningas Kaarle XII:lle, Osmanien valtakunta oli edelleen huomionarvoinen toimija. Itäisen naapurin heikkous todettiin suoraan vasta 1700-luvun toisella puoliskolla, kun sulttaanin joukot hävisivät sodan Venäjää vastaan vuosina 1768–1774.⁷

Vaikka käsityksiä idästä varjosti pelko, rinnalla eli myös suvaitsevaisuuden diskurssi. Tietoisuutta muista kulttuureista edisti varhaismodernilla ajalla kasvanut tiedon, hyödykkeiden ja ihmisten liikkuvuus kaupankäynnin, sotien, tutkimusretkien ja matkailun laajenemisen myötä. Yhä useammat kohtasivat erilaisia ihmisiä ja kulttuureita niin Euroopassa kuin sen ulkopuolellakin. Vieraaseen ja erilaiseen voitiin suhtautua myös ihailen ja kadehtien.⁸ Tässä tutkimuksessa tarkastelen Ruotsin kuninkaan Kaarle XII:n armeijaan ja suurlähetystöön kuuluneen sotilaspastori Sven

---

³MELMAN 2002, 105–106.

⁴AL-RAWI 2008, 16.

⁵”Lale Devri” eli tulppaanien ajalla tarkoitetaan 1700-luvun alun kulttuuristen ja taloudellisten reformaatioiden aikaa Osmanien valtakunnassa. SAJDI 2007, 34.

⁶FAROQHI 2006, 3–17.

⁷NEUMANN 2006, 51–55.

⁸MACLEAN 2004, xiii–xiv.

Agrellin matkapäiväkirjamerkintöjä Osmanien valtakunnassa, jonne hän Suuren Pohjan sodan aikaan päätyi vuosiksi 1709–1713 kuninkaan hakiessa turvaa ja liittolaista sotaan Venäjää vastaan. Tarkastelemalla hänen päiväkirjamerkintöjään turkkilaisesta kulttuurista tutkin varhaismodernin ajan koulutetun ruotsalaismiehen tapaa kohdata ja ymmärtää vierasta kulttuuria.

1.1. Orientti tutkimuskohteena

Tutkittaessa käsityksiä orientista kohtaa monia tutkimussuuntauksia ja käsitteitä. Jo sanat itä ja länsi pitävät sisällään moninaisia poliittisia ja kulttuurisia merkityksiä. Maantieteellisten ilmansuuntien lisäksi ne pitävät sisällään alueellisia mielikuvia. Puhuttaessa lännestä tai länsimaista tarkoitetaan lähinnä Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa, joiden kulttuurisena vastakohtana nähdään usein itä eli orientti. Termillä orientti eurooppalaiset viittaavat enimmäkseen Lähi-itään, Raamatun ja Intian maihin, joita yleisemmin varhaismodernilla ajalla kutsuttiin myös nimellä Levantti, kun sitä vastoin amerikkalaiset mieltävät orientin Kaukoitään eli Kiinaan ja Japaniin. Orientti sanan historialliset juuret ulottuvat kielitieteellisestä näkökulmasta katsottuna latinaan, jossa oriens merkitsee nousevaa. Koska aurinko nousi idästä, oli orientti nousevan auringon maa. Sitä vastoin länsi oli oksidentti eli laskevan auringon maa.⁹

Orienttiin liittyy monia erilaisia mielikuvia. Postkolonialistinen kulttuurientutkimus on nostanut esille, miten haastavaa ja tärkeää eri alueisiin liittyvien mielikuvien purkaminen on. Poikkeuksellisen rajusti kulttuurientutkimuksen kenttään vaikutti kirjallisuusteoreetikko Edward SAIDIN teos *Orientalism* (1978), jossa hän esitti, että orientti oli olemassa vain eurooppalaisten mielikuvissa. Eurooppalaisten tiedonjanoa idästä ajoi ainoastaan halu oikeuttaa omaa valta-asemaansa, niinpä ”todellinen itä” jäi tavoittamatta. SAIDIN mukaan kirjoitukset eksoottisesta orientista joko tiedostetusti tai tiedostamatta pyrkivät oikeuttamaan lännen imperialismia. Itää korostettiin mystisenä, eksoottisena, kaoottisena ja äärimmäisen väkivaltaisena alueena, joka oli täydellinen vastakohta rationaaliselle ja oikeamieliselle lännelle. Niinpä länsi oli suorastaan velvoitettu alistamaan idän hallintaansa. Näkemystapaa SAID kutsuu teoksessaan

---

⁹ KAARTINEN 2002, 292–293.

orientalismiksi, jonka historiallisten juurien hän näkee syntyneen jo keskiajalla mutta kehittyneen vahvemmin kuitenkin vasta 1700-luvun lopulla.¹⁰

SAIDIN esittämällä teoriolla on ansionsa. Tukeutumalla vahvasti Michel FOUCAULT’N ajatteluun vallasta diskurssina SAIDIN orientalismin tuo mahdollisuuden tiedostaa lännen katsomisen tapoja. SAIDILLE orientalismin ei voi koskaan olla viatonta, sillä siihen sisältyy jatkuvasti vallan aspekti. Itä nähtiin aina erilaisena ja huonompana, jolloin saidilainen orientalismin nostaa esille sen tärkeän asian, etteivät läntiset kuvaukset idästä kerro totuutta idän kulttuurista. Näin tulkittuna orientalismin osoittaaakin, miten eurooppalainen kulttuuri rakensi omaa identiteettiään asettamalla orientin vastakohdaksi.¹¹

Orientalismin on kuitenkin saanut runsaasti kritiikkiä osakseen. Useat kriitikot, tunnetuimpana Robert IRWIN teoksessaan *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies* (2006), ovat kaivanneet ajatukseen enemmän kontekstisidonnaisuutta ja tilanteiden erityisyyden huomioimista. Orientalismin ei voi pitää jatkuvana ja muuttumattomana, koko ajan rasistisena ja imperialistisena. Brittiläinen orientalismin on erilainen kuin ruotsalainen, sillä alueiden suhteet itään katsotaan ainutlaatuisiksi ja historiallisesti muuttuviksi. Alueellisten, kulttuuristen ja historiallisten erityispiirteiden lisäksi käsityksiin orientista vaikuttavat myös kuvailijan sukupuoli ja henkilökohtaiset motiivit, jolloin esimerkiksi naisten kirjoituksia idästä ei voi suoraa verrata miesten laatimiin. Vahvin kritiikki on nostanut SAIDIN tulkinnan esille ristiriitaisena teoriana, sillä tehdessään orientalismin olemuksesta universaalien yleistyksen hän ei salli samaa tehtäväksi myös idälle ja islamille.¹²

SAIDIN tulkinta orientalisminista on vaikuttanut vahvasti toiseuden tutkimiseen ja ymmärtämiseen. Toiseuden tutkimisessa on kyse siitä, miten toinen on nähty ”meidän” silmin. Historiatieteen parissa toiseuden tutkiminen asettaa lisähaasteen, sillä menneisyyden ihminen jo itsessään on tutkijalleen vieras muukalainen. Kun tutkitaan historiallista toiseutta, tutkitaan meille vieraiden ihmisten käsitystä toisesta. Samalla tutkimus haastaa myös pohtimaan tutkijan itsensä sekä hänen historiansa ja kulttuurinsa tapoja kohdata erilaista.¹³

---

¹⁰ SAID 1978, 1–28.

¹¹ KAARTINEN 2002, 295–297.

¹² IRWIN 2006, 4–8; KHAWAJA 2007, 695–700.

¹³ KAARTINEN 2001, 387–395.

Viime aikojen keskustelu toiseuden tutkimisesta on heijastunut myös tulkintoihin SAIDIN orientalismista. Teorioiden katsotaan jättäneen tyystin huomiotta kulttuureiden välisen vuorovaikutuksen keskittyessään tutkimaan vain yhteentörmäyksiä ja polarisoitunutta toiseutta. Uusimmat tutkimussuuntaukset ovat sen sijaan olleet kiinnostuneita selvittämään kulttuureiden suhdetta toisiinsa puhumalla kulttuureiden hybridisyydestä, sekoittumisesta sekä kulttuureiden välisten kontaktien ja kohtaamisten monipuolisuudesta, mitä on toisaalta kritisoitu jo liiankin positiiviseksi ja naiiviksi suhtautumistavaksi. Kulttuureiden kohtaamisesta käytetyt termit kuvaavat tilannetta eri näkökulmista. Esimerkiksi Homi BHABHA teoksessaan *The Location of Culture* (1994) kirjoittaa hybridikulttuureista ja kulttuurivaikutteiden sekoittumisesta, kun taas Samuel P. HUNTINGTON teoksessaan *Clash of Civilizations: Remaking of World Order* (1996) kulttuureiden kohtaaminen on eri sivilisaatioiden rajua yhteentörmäämistä.¹⁴

Kulttuureiden välistä vuorovaikutuksesta on erityisesti tutkittu tarkastelemalla kristittyjen ja muslimien ylijärjätystä¹⁵ elämää varhaismodernin ajan Välimerellä. Aihepiiriä postmodernina aikana tutkineille on yhteistä korostaa, miten häilyviä kulttuuriset, valtiolliset ja jopa ihmisen identiteetin rajat ovat olleet. Varhaismodernin ajan Eurooppa ei ollut staattinen tai pysähtynyt vaan päinvastoin dynaaminen ja liikkuvainen. Matkailun historiaa tutkittaessa huomiota on kiinnitetty jo pitkään etenkin aateliston matkustamiseen, jonka säädynmukaiseen kasvatukseen kuului nuorten miesten opintomatka eli grand tour¹⁶ usein Välimeren rannikolle saakka. Kiinnostusta on riittänyt myös alempien sosiaaliluokkien liikkumiseen. Kuten englannin kielen professori Nabil MATAR on tutkimuksessaan anglo-islamilaishistoriasta vuorovaikutuksesta esittänyt, kauppiat, orjat, merirosvot ja palkkasotilaat ylittivät jatkuvasti selkeinä pidettyjä kulttuurisia rajoja. Lukuisia englantilaisia päätyi elämään muslimien parissa joko palkattuina sotilaina tai islaminuskoon käännetyinä palvelijoina.¹⁷

---

¹⁴ HOLMBERG 2008, 26–27.

¹⁵ Ylijärjätystyypistä käytetään myös nimitystä transnationalismi, jolla viitataan kansallisten kulttuurirajojen ylittämiseen. Käsitettä transnationalismi sovelletaan erityisesti yhteiskuntatieteiden parissa tutkittaessa globalisaation vaikutusta. Vanhempien aikojen kohdalla transnationalismin käsite on ongelmallinen, sillä se sanana viittaa vasta 1800-luvulla kehittyneeseen nationalistiseen aatteeseen. Vanhempiin aikoihin kohdistuva historiantutkimus käyttää yleensä termejä risteäminen tai ylijärjätystyyppiä tutkiessaan liikkuvuutta tai kulttuurista vuorovaikutusta.

¹⁶ Matkailun historiaa on tutkittu runsaasti. Grandtouria ovat tutkineet esimerkiksi Jeremy BLACK teoksessaan *The British Abroad: The Grand Tour in the Eighteenth Century* (1992) tai Liisa LAGERSTAM väitöskirjassaan *A Noble Life: The Cultural Biography of Gabriel Kurck, 1630–1712* (2007).

¹⁷ MATAR 1999, 43–82.

Välimeren alueen kulttuuristen vuorovaikutteiden historiaa on tutkittu runsaasti. Klassikkoaseman saavuttaneet Henri PIRENNEN teos *Mahomet et Charlemagne* (1935) ja Fernand BRAUDELIN *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II* (1949) valottavat kumpikin eri perspektiiveistä Välimeren alueen yhtenäisyyttä ja ristiriitoja. PIRENNE puolusti teoksellaan näkemystä polarisoituneesta maailmasta, kun taasen BRAUDEL vetosi alueen yhtenäiskulttuuriin. Kumpaistakin on toisaalta kritisoitu liiallisen yleistäväksi.¹⁸ Viimeaikainen Välimeren alueen historiantutkimus on nostanut esille erilaisten kulttuurien rinnakkaiselon ja risteämisen. Eri kansojen yhteiseloä varhaismodernin ajan Konstantinopolissa on tutkinut muun muassa Eric R. DURSTELER, joka teoksessaan *Venetians in Constantinople: Nation, identity and coexistence in the Early Modern Mediterranean* (2006) on tuonut esille, miten kosmopoliittinen, yhteistyökykyinen mutta myös vieraanpelkoinen ajan Istanbul oli.

Uusimpia tutkimusvirtauksia on harjoitettu myös Ruotsissa, jossa historioitsijat ovat viime aikoina selvittäneet ruotsalaisten osuutta varhaismodernin ajan Välimerellä. Historioitsija Joachim ÖSTLUND on tutkinut ruotsalaisorjuutta Välimerellä. Hänen artikkelinsa *A Lutheran in the Holy Land: Michael Eneman's Journey, 1711–12* (2013) kuvaa aiheeni kannalta tärkeää karoliinioppineiden tapoja kohdata vierasta. Ruotsin ja Osmanien valtakunnan välisen diplomatian historian kannalta Sture THEOLININ kirjoittama *The Swedish Palace in Istanbul* (2001) on ollut korvaamaton. Vanhemmat teokset, kuten T.J. ARNEN *Svenskarna och Österlandet* (1952), Eric TENGBERGIN väitöskirja *Från Poltava till Bender: En Studie i Karl XII:s Turkiska Politik 1709–1713* (1953) ja Alf ÅBERGIN *Karolinerna och Österlandet: Karl XII:s krigare i rysk fångenskap och på upptäcktsfärder i Orienten och Sibirien* (1967) ovat oman aikansa historiantutkimusten mukaisesti tapahtumahistoriallisia kuvauksia suurmiesten teoista. Niissä ei juuri problematisoida kulttuurista vuorovaikutusta, mitä eivät aina tee uudemmatkaan teokset, kuten Peter FROM populaarilla historianjulkaisullaan *Kalabaliken i Bender: Karl XII:s turkiska äventyr* (2009). Niistä on kuitenkin ollut apua selvittäessäni tapahtumien kulkua ja ruotsalaisten toimintaa Osmanien valtakunnassa Kaarle XII:n aikaan.

Ruotsalaisen toiseuden käsittelyn keinoja ja näkemisen tapoja tutkiessani olen tukeutunut paljolti muuhun kuin nimenomaan Ruotsia käsittelevään

---

¹⁸ GREENE 2000, 3–5.

tutkimuskirjallisuuteen sen niukan saatavuuden vuoksi. Koska ruotsalaisen oppineiston elämä oli liikkuvaa ja kansainvälistä muun eurooppalaisen oppineiston tapaan, on esimerkiksi Sonja BRENTJESIN artikkelikokoelma *Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th–17th centuries: Seeking, Transforming, Discarding Knowledge* (2010) sovellettavissa työlleni. Ruotsalaisten tiiviit ystävyys- ja yhteistyösuhteet Konstantinopolin englantilaisten kanssa puolustavat tutkimuksessa käytettäväksi tutkimusta englantilaisista matkakertomuksista, kuten esimerkiksi Gerald MACLEANIN teosta *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580–1720* (2004).

Kaarle XII:n aika Osmanien valtakunnassa on herättänyt Ruotsissa paljon huomiota viime aikoina. Koska tapahtumista on tullut kuluneeksi tasan 300 vuotta, sen kunniaksi Ruotsissa, Turkissa ja Moldovassa on järjestetty erilaisia tutkimusseminaareja ja tieteellisiä tapahtumia tutkimusprojektin *When Sweden was ruled from Moldova* alla. Tutkimusprojekti keskittyy lähinnä selvittämään ruotsalaisten kohtaamista paikallisen väestön ja hallinnon kanssa uuden käytettävissä olevan arkistomateriaalin valossa. Tavoitteena on tiivistää yhteistyötä ruotsalaisten, turkkilaisten ja moldovalaisien tutkijoiden välillä, mutta myös vahvistaa Ruotsin valtion poliittista yhteistyöstrategiaa Moldovassa.¹⁹ Uudet tutkimussuuntauokset, laajeneva yhteistyö ja eri arkistojen saavutettavuus osoittavat, että ruotsalaisten ja turkkilaisten kulttuurisessa vuorovaikutuksessa on paljon tutkittavaa osana laajempaa Välimeren alueen kulttuuristen kohtaamisten traditiota. Siihen omalla pro gradullani pyrin osaltani pureutumaan.

1.2. Kysymys vieraasta turkkilaisesta

Pro gradussani tutkin vieraana pidetyn turkkilaisuuden kohtaamista monikulttuurisessa Konstantinopolissa varhaismodernilla ajalla. Tutkielmani rajautuu käsittelemään nuoren ruotsalaisen sotilaspastorin ja akateemisesta sivistystä hankkineen Sven Agrellin käsityksiä Konstantinopolin turkkilaisesta kulttuurista viettäessään vuodet 1709–1713 kuningas Kaarle XII:n palveluksessa Osmanien valtakunnassa. Tutkiessani

---

¹⁹ When Sweden was ruled from Moldova, [www-sivu](#).

turkkilaisuutta tarkastelen nimenomaan hänen käsityksiään ja mielikuviaan turkkilaisiksi kutsumistaan.

Termi turkkilainen on ongelmallinen, sillä Osmanien valtakunnan asukkaat eivät muodostaneet etnisesti ja kulttuurisesti yhtenäistä väestöä. Valtakunnassa asui erilaisia kansanryhmiä, jotka olivat sekä uskoltaan että kieleltään keskenään erilaisia. Valtakunnan monikulttuurisuus oli jo varhaismodernilla ajalla tunnustettua, mutta monet länsimaalaiset kirjoittajat käyttivät silti yleistävää nimitystä turkkilainen, jolla viitattiin valtakunnan muslimiasukkaisiin erilaisesta taustasta huolimatta. Osmanien valtakunnan asukkaat tekivät itse eron, sillä yläluokkaiset turkkilaiset kutsuivat itseään osmaneiksi kun taasen maaseudun paimentolaisheimoista käytettiin nimitystä turkkilaiset. Länsimainen kirjoittaja kuitenkin viittasi turkkilaisella niin yläluokkaan kuin maaseutuväestöön. Lisäksi Osmanien valtakunnassa asui merkittäviä vähemmistöjä kuten kreikkalaisia, armenialaisia, arabeja ja juutalaisia, joita ei pidetty turkkilaisina laisinkaan.²⁰

Kulttuurisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa on usein korostettu oppineiden roolia positiivisten vaikutteiden kokijoina. Kuten Sonja BRENTJES toteaa tutkiessaan eurooppalaisten matkailijoiden ja oppineiden turkkilaisten kontakteja 1600-luvulla, halu oppia ja jakaa tietoa toi yhteen erilaiset ja toisilleen vieraat ihmiset.²¹ Tutkimalla Agrellin päiväkirjaa tavoitan hänen näkemyksensä nuorena yliopisto-opintoja suorittaneena miehenä, joka liikkui muiden sivistyneiden seurassa. Oman toimintansa kautta hän tarkasteli näkemäänsä ja kokemaansa erilaista turkkilaista kulttuuria eri näkökulmista. Kysynkin siis, mitä turkkilaisuus Agrellille oli. Miten hänen toimintansa vaikuttivat näkemyksiin turkkilaisista eli millaisena turkkilaisuus näyttäytyi, kun hän liikkui kaupungilla erilaisten tehtävien parissa? Ensimmäisessä näkökulmassa tarkastelen näkemystä turkkilaisista luotettavina liittolaisina suhteessa käsityksiin hyvästä yhteiskunnasta. Mikä oli Agrellin näkemys turkkilaisesta valtionjohdosta, kun hän kulki kaupungilla näkemäänsä yhteiskuntaa tarkkaillen? Tämän jälkeen tarkastelen turkkilaisuutta osana Agrellin harjoittamaa etnografista toimintaa. Miten hän kuvaili turkkilaisia miehiä ja naisia? Tässä kohtaa tarkastelen vieraan kulttuurin kuvailua sukupuolittuneen tilan näkökulmasta. Koska Agrell osoitti kiinnostusta Konstantinopolin muinaiseen menneisyyteen, viimeisen käsittelyluvun näkökulmassa katson käsitystä turkkilaisuudesta historiakäsitysten ja antikvarismin silmin. Miten

---

²⁰ FAROQHI (1995) 2000, 43, 80–81; MACLEAN 2004, 97–99.

²¹ BRENTJES 1999, 435–439.

Agrell näki turkkilaiset osana Konstantinopolin muinaista menneisyyttä? Lopuksi tarkastelen, millaisen kokonaiskuvan voi muodostaa nuoren kouluttautuneen pastorin käsityksistä vieraasta turkkilaisesta.

Tutkimukseni rajaus nuoren pastorin Sven Agrellin näkemyksiin avaa mielenkiintoisen näkökulman vieraan kohtaamiseen ja erilaisuuden käsittämiseen, sillä se nostaa esille pohjoiset käsitykset idästä ennen saidilaista orientalismia. SAIDIN saaman kritiikin innoittamana nykyinen historiantutkimus on keskittynyt selvittämään kulttuurisen vuorovaikutuksen erityispiirteitä ennen imperialistista orientalismia. SAIDIN pääteoksen ruotsinkielisen käännöksen esipuheessa Sigrid KAHLE kirjoittaa orientalismista Ruotsissa. Nostamalla esille Ruotsin omat, suorat yhteydet itäisiin kulttuureihin sekä kiinnostuksen opilliseen, kaupalliseen ja poliittiseen yhteistyöhön KAHLE kyseenalaistaa ruotsalaisen orientalismin saidilaisuuden. Todisteet pohjoisen ja idän välisistä kulttuurivaikutteista kulkevat viikinkiajalle saakka, mutta kirjalliset lähteet ruotsalaisten ja turkkilaisten vuorovaikutuksesta yleistyivät varhaismodernilla ajalla. Kun Osmanien valtakunta laajeni lähemmäs Eurooppaa, sitä kiinnosti erityisesti Raamatun maana, luksustuotteina ja liittolaisena. Kieli- ja luonnontieteellinen kiinnostus itään kasvoi Ruotsissa samanaikaisesti ja arabian kielestä tuli pakollinen oppiaine Uppsalan yliopistossa vuonna 1662.²² Ruotsalaisten ensimmäinen yritys solmia sotilaallista yhteistyötä turkkilaisten kanssa tiedetään kirjallisesti vuodelta 1587, jolloin kuningas Juhana lähetti sulttaani Murat III:lle kirjeen pyytäen apua sotaan Venäjää vastaan.²³

Tutkimukseni ajallinen rajaus, eli vuodet 1709–1713, tulee luontevasti Agrellin viettämästä ajasta Osmanien valtakunnassa. Pelastuessaan täpärästi Pultavan taistelusta vuonna 1709 hän seurasi muiden pelastautuneiden kera kuningastaan Benderiin, osmanien linnoituskaupunkiin nykyisen Moldovan alueelle. Benderissä hän sai kuninkaalta komennuksen pastoriksi Konstantinopoliin, jonne oli perustettu ruotsalaisten oma lähetystö kuninkaan asiaa ajamaan. Agrell vietti elämänsä neljä viimeistä vuotta Konstantinopolissa ja sen lähiympäristössä kuollen ennen kuninkaan lopullista päätöstä palata joukkojensa kera takaisin Ruotsiin. Alkuvuoden 1713 tapahtumat eivät paljasta, miksi Agrell kuoli. Turkkilaisten ja ruotsalaisten välit olivat kiristyneet viimeisen vuoden aikana vaarallisiksi kahakoiksi ja lisäksi kaupunkia vaivasi vakava ruttoepidemia. Alkuperäisen päiväkirjan viimeiselle sivulle on kirjoitettu

---

²² KAHLE 1993, 7–14.

²³ THEOLIN 2001, 25.

vieraalla käsialalla ilmoitus Agrellin kuolemasta kuitenkin vailla tietoa päivämäärästä tai syystä. Kuolemanilmoitus päiväkirjan viimeisellä sivulla antaa aihetta spekuloida, kuoliko Agrell tosiasiaa vielä maaliskuussa. Kenties hän ehti hankkia ennen kuolemaansa vielä uuden päiväkirjan, joka olisi mahdollisen onnettomuuden yhteydessä samalla tuhoutunut.

Keskeistä on kuitenkin se, mitä on todistettavasti jäänyt jäljelle. Agrellin säilynyt päiväkirja on kiinnostava kuvaus hänen näkemyksistään Osmanien valtakunnasta sekä ruotsalaislähetystön arkisesta toiminnasta Konstantinopolissa. Päiväkirjan kattama ajanjakso merkitsi Ruotsin ja Osmanien valtakunnan välille poikkeuksellisen suurta kulttuurista ja poliittista vuorovaikutusta. Tarkoituksena oli saada Osmanien valtakunta mukaan sotaan Venäjää vastaan sekä parantaa Ruotsin kaupallisia yhteyksiä itäiseen valtakuntaan.²⁴ Tuona aikana monet ruotsalaiset tai Ruotsin puolella sotineet kohtasivat omakohtaisesti vieraana ja erilaisena pidetyn idän, jolloin Agrellin päiväkirja on vain yksi säilynyt näkemys tapahtumista.

1.3. Matkapäiväkirja alkuperäislähteenä

Tutkimukseni tärkeimpänä alkuperäislähteenä on Sven Agrellin matkapäiväkirja vuosilta 1709–1713, jolloin hän toimi toisena sotilaspastorina Konstantinopolin suurlähetystössä. Agrellin päiväkirja on poikkeuksellisen laaja kuvaus ruotsalaisten vuosista Konstantinopolista. Lähetystön arjen ja kansainvälisten suhteiden lisäksi Agrell kirjoitti paljon turkkilaisesta kulttuurista ympärillään. Säilynyt päiväkirja, joka kokonaisuudessaan kattaa vuodet 1707–1713, on talletettu Göötttilaisen liiton arkistoon, Tukholman valtioneuvoston alaisuuteen. Tiedot säilyneen päiväkirjan omistussuhteista katkeavat Agrellin kuoleman jälkeen. Kansallisromanttisen Götiska Förbundetin omistukseen päiväkirjan on täytynyt päätyä viimeistään 1800-luvulla. August QUENNERSTEDT teki vuonna 1912 päiväkirjasta painoksen, josta vuonna 1988 julkaistiin faksimilekopio. Tässä tutkielmassa olen käyttänyt vuonna 1988 painettua versiota, jonka totuudenmukaisuuden olen tarkastanut vertailemalla sitä alkuperäiseen.

Huolimatta päiväkirjan rikkaasta annista sitä on tutkittu yllättävän vähän. Vanhempi tutkimuskirjallisuus mainitsee usein päiväkirjan olemassaolon, mutta keskittyessään

---

²⁴ THEOLIN 2001, 31–33.

kirjoittamaan suurmiesten historiaa, on Agrellin päiväkirja usein sivuutettu kiinnostavana, mutta merkityksettömänä sivujuonteena menneestä. Vuoden 1912 painoksen esipuheessa historioitsija August QUENNERSTEDT ilmaisi päiväkirjalla olevan vain epäsuora historiallinen merkitys antamassa hiukan ”paikallisiväriä” merkityksellisiin asioihin.²⁵ Useita vuosikymmeniä myöhemmin julkaistiin faksimilekopio vuoden 1912 painoksesta. Siinä esipuheen kirjoittanut Gunnar T. WESTRIN kommentoi edeltäjänsä kirjoituksen sisältävän liiaksi oman aikakautensa painolastia. Vaikka Agrellilla ei ollut ensikäden tietoa sotilaallisista tai ulkopoliittisista tapahtumista, hänen päiväkirjallaan on arvo karoliinisotilaiden kokemusmaailman kuvailijana.²⁶

Myös Agrellia yhden artikkelin verran tutkinut ruotsalaishistorioitsija Åsa KARLSSON nostaa päiväkirjan esille Agrellin omien ansioidensa vuoksi. KARLSSON kuvailee Agrellia tarkkaavaisesti havainnoijaksi ja taitavaksi kirjoittajaksi, joka osoitti uteliaisuutta ja suvaitsevaisuutta vierasta kulttuuria kohtaan. Agrell syyllistyi vain harvoin kuvaamaan turkkilaisia negatiivisesti yleistäen vaan vaikutti suhtautuvan pikemminkin suvaitsevaisesti siihen nähden, että muslimeita pilkattiin vääräuskoisena kansana.²⁷ KARLSSONIN tulkinta korostaa Agrellin suvaitsevaisuutta, mutta jää mustavalkoiseksi pintaraapaisuksi. Hänen artikkelinsa tarkoituksena on osoittaa, että menneisyydestä löytyy suvaitsevaisia ja yhteistyökykyisiä ihmisiä, mutta hän jättää tutkimatta, miten suvaitsevaisuus selittyi tai rajoittui. Omassa tutkielmassani keskityn kohdatun vieraan tutkimiseen eri näkökulmista nostoen esille suhtautumisen monipuolisuuden.

Päiväkirja kuvastaa Agrellin näkemyksiä kouluttautuneena, vastaviihittynä pastorina, joka tarkasteli maailmaa ympärillään edelleen sivistääkseen itseään. Oppineesta suvusta lähtöisin ollut Agrell oli opiskellut isänsä tavoin teologiaa papin uraa varten Lundin yliopistossa.²⁸ Opinnoissa painottuivat luterilainen puhdasoppineisuus ja antiikin ajan klassillinen kulttuuriperintö uusimpien filosofisten ja luonnontieteellisten keskustelujen ohella.²⁹ Vuonna 1707 Agrell lähti Lundista kohti Saksaa toiveenaan saada ammatillista kokemusta kuningas Kaarle XII:n armeijassa. Koska 1700-luvun Ruotsissa ei ollut helppoa löytää vapaata papinvirkaa, monet nuoret kokelaat liittyivät armeijaan.

---

²⁵ QUENNERSTEDT 1912, vi.

²⁶ WESTRIN 1988, 7.

²⁷ KARLSSON 1998, 78–79.

²⁸ Svenskt Biografiskt Lexikon. Agrell, Sven. www.sivu.fi.

²⁹ FEHRMAN 1985, 23–26.

Onnekseen Agrellilla oli takanaan hyvät tukijat. Kreivitär Märta Flemingin suosituskirjeen turvin Agrell hakeutui kreivittären poikapuolen Jakob Sperlingin rykmenttiin ja muiden tukijoidensa suosituksesta hänet myöhemmin vihittiin papiksi Ukrainassa huhtikuussa vuonna 1709 kuninkaan itsensä läsnä ollessa. Lokakuussa hän sai toimeksiannon liittyä Konstantinopolin lähetystöön arvoltaan toisena pastorina. Konstantinopolissa hän viittasi itseensä nimityksellä *studerande*³⁰, joka nykysuomelle käännettynä merkitsee opiskelijaa. 1600-luvun lopulla sana merkitsi henkilöä, joka opiskeli tai suoritti opintoja yliopistossa.³¹ Niinpä Agrell selvästi piti itseään sivistyneenä, mutta opintaipaleensa alkuvaiheessa olevana. Varhaismodernilla ajalla oppinut oli ammatti ja elämäntapa, ja vastavihittynä pastorina Agrell oli uransa alussa.

Hyvä kirjoittamisen taito oli hiottu ja opittu kyky sivistyneissä piireissä varhaismodernilla ajalla.³² Matkakirjoittaminen oli kuitenkin oma taitolajinsa. Ihanteena oli totuudenmukainen ja aistihavaintoihin perustuva matkakuvaus. Uskottavuuden avaimena olivat nimenomaan luotettavat havainnot, sillä niistä oli tullut tiedon perusta ja käytäntö 1700-luvulle tultaessa. Vaikka tiede ammattimaistui 1700-luvulla tiedeakatemioiden puitteissa harjoitetuksi, olivat kouluttautuneiden kauppiaiden, pyhiinvaeltajien ja sotilaiden tekemät huomiot ja kirjeenvaihdot vielä tärkeitä tietolähteitä vuosisadan alussa.³³

Lähdemateriaaleina matkapäiväkirjat ovat kiinnostava joukko tutkittaessa kulttuurien välistä vuorovaikutusta. Vaikka kirjoittajat itse vetosivat havaintojensa luotettavuuteen ja objektiivisuuteen, ne eivät olleet puolueettomia. Rehellisyys ja objektiivisuus olivat matkailijan hyveitä, mutta tulkinnat olivat silti kulttuuri- ja henkilösidonnaisia. Varhaismodernilla ajalla tätä ei koettu ongelmana etenkään, kun tahdottiin löytää koko ihmiskunnalle universaaleja piirteitä. Itselle vieraiden tapojen logiikkaa ja merkitystä ei aina täysin ymmärretty. Poikkeukselliset olosuhteet, kuten vieraassa maassa koettu vankeus, palvelusuhde tai muu pitempiaikainen oleskelu, saattoivat toki tarjota mahdollisuuden tiiviiseen vuorovaikutukseen ja syvemmän ymmärryksen muodostumiseen. Tällöinkin näkemyksiin vaikutti aina kirjoittajan tausta.³⁴ Lähdekriittiseltä kannalta tarkasteltuna tämä tarkoittaa, että Agrellin päiväkirja ei kerro, mitä kaikkea varhaismoderni ”turkkilaisuus” todellisuudessa oli. Sen sijaan se tuo esille

³⁰ Agrell (31.1.1710, 17.4.1711) 1988, 77, 229–230.

³¹ Svenska Akademiens Ordbok, www.sivu.se.

³² SARASTI-WILENIUS 2012, 115–122.

³³ EBERT 2003, 118–120; DASTON 2011, 81–83.

³⁴ RUBIÉS 2002, 251–253.

päivittäisiä kohtaamisen tapoja ja kirjoittajan omasta taustasta nousseita käsityksiä, valintoja ja rajauksia erilaisena pidetystä turkkilaisesta kulttuurista.

Päiväkirjan monipuolisuuden ja laajuuden vuoksi Agrell kulkee läpi tutkimukseni. Hänen rinnalleen nostan näkökulmasta riippuen aikalaiskirjallisuutta auttamaan tulkintojen tekemisessä. Lukemalla lähteitä ristiin eri näkökulmista pystyn luomaan monipuolisempaa kokonaiskuvaa Agrellin käsityksistä osana laajempaa sivistyneistöä. Tutkimalla Agrellin päiväkirjaa ja aikalaiskirjallisuutta ristiin pystyn tavoittamaan suurvalta-ajan ruotsalaisoppineiden käsityksiä vieraasta turkkilaisesta monista eri näkökulmista. Kuten Hanne KOIVISTO metodisessa artikkelissaan pohtii, moninäkökulmainen lähestymistapa ja lähteiden ristiinlukeminen osoittavat, että ilmiöillä on useita merkitystodellisuuksia ja konteksteja. Toisistaan poikkeavien lähteiden käyttäminen nostaa esille ristiriitoja ja monitulkintaisuutta riippuen sekä alkuperäislähteiden tekijöiden taustoista, motiiveista ja vaikuttamisen keinoista että lähteiden lukijan tulkintakeinoista.³⁵

Käyttämistäni aikalaiskirjoittajista selkeästi akateemisesti oppinein oli maisteri Michael Eneman (1676–1714), joka oli opiskellut Uppsalassa ja Greifswaldissa teologiaa ja itämaisia kieliä. Saapuessaan vuonna 1709 Konstantinopoliin yhdessä Sven Agrellin kanssa Eneman oli nimitetty lähetystön ensimmäiseksi pastoriksi. Heidän tehtävänään oli huolehtia Konstantinopolissa asuneiden Itämeren provinseista tulleiden hyvinvoinnista. Eneman keskittyi opiskelemaan turkin ja arabian kieltä Konstantinopolissa asumiensa kahden vuoden aikana, joiden jälkeen hän toteutti kuninkaan toiveesta tutkimusretken Smyrnaan, Kairoon ja Jerusalemiin. Takaisin saapuessaan kuningas oli nimittänyt Enemanin Uppsalan yliopiston orientalistiikan³⁶ professoriksi.³⁷ Enemanin matkakertomus *Resa i Orienten 1711–1712*, joka julkaistiin vuonna 1889, edustaa varhaista akateemista kiinnostusta Raamatun maihin. Hän keskittyi kertomaan pyhänmaan historiasta, topografiasta, paikallisista resursseista, väestöstä, poliittisista olosuhteista ja uskonnollisista instituutioista. Kritiikkiä hän esitti

---

³⁵ KOIVISTO 2012, 137, 139, 145, 149–150, 167.

³⁶ Klassinen orientalistiikka oli kielitiedettä, joka keskittyi itämaisten kielten, lähinnä heprean, arabian ja syyrian, tutkimiseen ja kääntämiseen. Innoittajana oli ennen kaikkea halu tulkita Raamattua alkuperäiskielillä. KAARTINEN 2002, 293.

³⁷ Svenskt Biografiskt Lexikon. Eneman, Michael. www-sivu.

erityisesti maallistumista kohtaan, mutta harvoin kertomuksesta välittyivät hänen tunteensa matkustamista ja sen aikana koettua erilaisuutta kohtaan.³⁸

Aikalaiskirjallisuuteen lukeutuu myös kapteeni Erasmus von Weismantellin (1688–1749) päiväkirja, jota hän piti sotaretkellään vuosien 1709–1714 aikana. Hän oli yksi niistä monista saksalaisista, jotka värväytyivät Kaarlen armeijaan. Weismantellin päiväkirja on pitkälti kuvausta hänen komppaniansa liikkeistä Puolassa ja Moldovassa, joka 1700-luvun alussa lukeutui osaksi Osmanien valtakuntaa. Päiväkirjassaan Weismantell kertoi myös turkkilaisten ja tataarien kanssa tehdystä yhteistyöstä sekä näkemyksistään turkkilaisesta kulttuurista. Yläluokkaisen upseeriston yhtenäisestä kulttuurista Itämeren piirissä kertoo myös se, että Kaarlen sotaretken päätyttyä Weismantell jäi Ruotsin kruunun palvelukseen yleten lopulta kuningattaren henkivartiokaartiin. Päiväkirjan kohtalona oli kiertää yksityisomistajalta toiselle, kunnes se vuonna 1792 päätyi Tukholman kuninkaalliseen kirjastoon ja julkaistiin vuonna 1928 historioitsija Samuel E. BRINGIN toimittamana.³⁹

Ruotsalaisten poliittista käsitystä turkkilaisuudesta kuvastaa myös holsteinilaisen diplomaatin Friedrich von Fabricen (1687–1750) kirjeenvaihto Benderistä pohjoissaksalaisille ruhtinaille. Fabricen saapui Kaarlen perustamaan hoviin Benderiin vuonna 1710 ja kohosi hovissa kuninkaan luotetuksi ystäväksi. Vuonna 1761 kirjeenvaihto julkaistiin englanniksi *The genuine letters of Baron Fabricius, envoy from His Serene Highness the Duke Administrator of Holstein to Charles XII of Sweden*, joka kertoo hänen käsityksistään ruotsalaisten poliittisesta tilanteesta ja hänen tutkimusretkistään eri puolille Osmanien valtakuntaa vuosina 1710–1714.⁴⁰

Aikalaiskirjallisuutena käytän myös englantilaisen aristokraatin lady Mary Wortley Montagun (1689–1762) julkaistuja matkakirjeitä Konstantinopolista. Montagu saapui Konstantinopoliin diplomaatin puolisona vuonna 1717 viettäen siellä yhden vuoden. Montagun kirjeitä luettiin laajalti, mutta vasta hänen kuolemansa jälkeen kirjeet julkaistiin kirjana *Letters of the Right Honourable Lady Mary Wortley Montagu: Written during her travels in Europe, Asia and Africa, to persons of distinction, Men of Letters, &c. in different Parts of Europe, Which Contain Among other Curious*

---

³⁸ ÖSTLUND 2013, 207–222.

³⁹ BRING 1928, III–VI.

⁴⁰ Teoksen koko nimi *The genuine letters of Baron Fabricius, envoy from His Serene Highness the Duke Administrator of Holstein to Charles XII. of Sweden. Comprehending his entire correspondence with the Duke himself, Baron Goertz and with Count Reventlau and also his excursions into different parts of the Ottoman dominions in 1710, 1711, 1712, 1713, and 1714* (1761). Fabriciuksen biografia www.sivu.fi.

Relations, Accounts of the Policy and Manners of the Turks; Drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers (1763).⁴¹ Taidokkaana ja nokkelana kirjoittajana pidetyn Montagun kirjeet edustavat yläluokkaisen englantilaisnaisen näkemyksiä turkkilaisesta yhteiskunnasta. Kirjeitä on tutkittu paljon ja keskeisin käsitys on, että Montagu halusi näkemyksillään kritisoida aiempia miesten kirjoittamia matkakertomuksia. Niinpä Montagua on pidetty varhaisen feminismin airueena.⁴²

Vertaillessa alkuperäislähteitä keskenään Agrell ja Eneman edustavat lähteissä akateemista oppinutta, joiden näkemyksissä painottui etnografinen kiinnostus kulttuuriin ja historiaan. Sen lisäksi he kumpikin edustivat hengellistä säätyä. Fabricen lähteessä tulee taasen enemmän ilmi kansainvälisen yhteisön diplomatia ja poliittiset näkemykset hänen edustaessaan virkamiesaatelistoa, kun taasen Weismantell edusti kentällä komppaniansa kanssa liikkuvaa käytännön sotajohtoa. Lukuunottamatta Mary Montagun kirjeitä tutkimukseni lähdetekstit ovat kuitenkin luokiteltavissa sivistyneiden ja koulutusta saaneiden miesten kannanotoiksi vieraaseen kulttuuriin. Heitä yhdistivät sitoutuneisuus Kaarle XII:n palvelukseen Osmanien valtakunnassa.

Alkuperäislähteeni kuitenkin eroavat toisistaan monin eri tavoin. Kirjoittajien taustan lisäksi materiaalit eroavat tekstityypeinä. Selkeinten ero on havaittavissa vertaillessa niitä Mary Montagun jälkikäteen julkaistuun kirjekokoelmaan. Agrellin kokemuksia tutkittaessa Montagun anti on nimenomaan hänen näkemyksissään edustaessaan toista sukupuolta, kulttuuria ja matkakirjoittamisen traditiota, jotka olivat olemassa tutkimani ajanjakson aikana. Montagun kirjeet antavat kontrastia, jota vasten Agrellin näkemykset erottuvat selkeämmin.

Lähteenä Agrellin päiväkirja on muistikirja varsinaisen matkakertomuksen kirjoittamista varten, jollaisen Eneman kirjoitti esimerkillisesti varhaismodernin ajan tapojen mukaisesti. Taustoiltaan Agrell ja Eneman edustivat ruotsalaisia yliopisto-oppineita, jotka lähtivät sotatantereelle papinviran toivossa. Iältään vanhempi Michael Eneman oli kuitenkin ehtinyt opinurallaan Agrellia pidemmälle.

Ruotsalais-saksalaisten miesten ylläpitämästä lähderyhmästä eniten poikkeavin on paroni Fabriuksen kirjeet, sillä niillä pyrittiin turkkilaisen kulttuurin tutkimisen tai poliittisen selonteon sijasta luomaan mielikuvia Ruotsin kuninkaasta. Niiden sisällössä

---

⁴¹ Montagun biografia [www-sivu](#).

⁴² BOHLS 1994, 200; SECOR 1999, 381, 393–395; SHERMAN 2002, 17–19, 30–32.

turkkilainen kulttuuri jäi Kaarle XII:n ihailun varjoon. Weismantell ja Fabricius olivat aatelista, jotka olivat kasvaneet toisella puolen Itämeren, Weismantell Erfurtissa ja Fabricius Holsteinissa. Suurvalta-aikaan alueet kuuluivat kuitenkin Ruotsin vaikutuspiiriin. Kaarlen joukoissa palveli Ruotsin eri maakunnista tulleiden lisäksi muun muassa puolalaisia ja saksalaisia, jotka ihailivat voittamattomana pidettyä soturikuningasta ja jakoivat luterilaisen maailmankuvan. Varhaismodernin ajan Ruotsi ei ollut kansakunta niin kuin nykyään ymmärrämme. Kuninkaan ja alamaisten suhde perustui patriotismiin ja sopimuksenvaraisuuteen, ei niinkään etniseen syntyperään ja nationalismiin.⁴³ Weismantell ja Fabricius olivat aatelista eivätkä siten jakaneet aivan samanlaista maailmankuvaa kuin pappissäätyyn lukeutuva Agrell tai ylempää oppineisuutta tavoitteleva Eneman.

Tutkimani lähteet muodostuivat osana varhaismodernia kulttuuria, jolloin Ruotsi oli pitkien sotakausien uuvuttama suurvalta ja sääty-yhteiskunta. Kieleltään, kerronnaltaan ja kulttuuriltaan ne edustavat maailmaa, joka oli todellinen kolmesataa vuotta sitten. Heidän tapaansa ajatella ja kirjoittaa vieraasta vaikuttivat ympäristöstä saadut vaikutteet ja aikaisemmat kokemukset. Sijoittamalla lähteet tähän kontekstiin ne pystyvät vastaamaan kysymyksiini vieraan kohtaamisesta. Tutkimukseni ei kuitenkaan kykene tuomaan menneisyyttä kaikessa moninaisuudessaan esille. Käyttämäni alkuperäislähteet ja aikalaiskirjallisuus ovat vain pieni murto-osa menneisyyttä.

Tarkastelemalla lähteitäni mikrohistoriallisesti voin kuitenkin tehdä pienistä esimerkeistä ja perusteluista suurempia johtopäätöksiä. Vaikka mikrohistoriaa on kritisoitu triviaalisena yksityiskohtien tutkimisena, sen lähestymistavalla on ansionsa. Mikrohistoria on kiinnostunut yllättävistä yksityiskohdista ja poikkeavuuksista näennäisesti jatkuvien suurten kokonaisuuksien sijasta. Tarkastelun etuna on uusien löytöjen ja oivallusten mahdollisuus, joiden avulla voidaan luoda uusia käsityksiä menneestä.⁴⁴ Tarkastelemalla Agrellin matkapäiväkirjaa avautuu reittejä 1700-luvun alun ihmisten ajatteluun ja kulttuuriin. Mikrohistoriallinen ote avaa ruotsalaiseen vieraan kohtaamiseen mielestäni oivallisen lähtökohdan, sillä tutkimukseni kohteena on aika, jolloin ruotsalaisten ja turkkilaisten välinen vuorovaikutus oli poikkeuksellisen tiivistä ja yllättävää kaikille osapuolille. Se nostaa esille ajan erityisyyden merkityksen

---

⁴³ Suurvalta-ajan Ruotsin aluerajoista ja kulttuurisesta yhtenäisyydestä KARONEN 2009, 18–19; LINDBERG 2002, 7–10.

⁴⁴ Kontekstualisoimisesta ja historiantutkijan roolista historiankirjoitukseen Jorma KALELA: Historiantutkimus ja historia (2000). Mikrohistoriasta PELTONEN 1996, 8–12, 21–25; LEVI 1991, 97–102, 110–115.

sekä ihmisten jo olemassa olleet keinot vieraan käsittämiseen, minkä johdosta pystyn sanomaan jotain uutta myös varhaismodernin ajan orientalismista. Se puoltaa paikkansa tutkimuksellisenä otteena aikaan liittyvän ainutlaatuisuutensa vuoksi. Osmanien valtakuntaan päätyminen ei kuulunut Kaarlen suunnitelmiin ja niinpä Agrellkin päätyi Konstantinopoliin sattuman kuljettamana.

Koska pyrin kirjallisten alkuperäislähteiden, eli kirjeiden, päiväkirjojen ja matkakertomusten, avulla hahmottamaan menneisyyden sosiaalista todellisuutta, minulle tärkeä analysoinnin apukeino on kertomuksien lähilukeminen. Folkloristi ja uskontotieteilijä Anna-Leena SIIKALA on analysoinut kertomuksien merkitystä. Tietoja ja kokemuksia välitetään eteenpäin kerronnan avulla. Kertojan välityksellä tilanteet ja tapahtumat pääsevät esille rajallisesti, sillä kertomus itsessään ja siitä tehty tulkinta ovat aina kulttuurisidonnaisia. Kertomukset ovat kuitenkin maailmankatsomuksen ymmärtämisen kannalta olennaisia. Sen lisäksi, että kertomukset suovat mahdollisuuden kertojan ilmaista itseään ja käsitellä omaa elämänskatsomustaan, ne ovat osa yhteisön sosiaalista vuorovaikutusta. Toistuessaan kertomukset luovat vakiintuneita malleja pohtia ihmisten välisiä suhteita ja yhteisön elämäntapaa.⁴⁵ Luettaessa läheltä erilaisia kertomuksia tai merkitystodellisuuksia on huomioitava niiden tapaa käyttää kieltä sanoman perille viemiseksi. Vakuuttamisessa käytetään niin tunteisiin vetoavaa retoriikkaa kuin järkeen perustuvaa argumentointia. Lisäksi vakuuttamisessa käytetään hyväksi intertekstuaalisuutta. Tekstikappaleita, lauseita tai esitystapoja siirtämällä pyritään vakuuttamaan taustaoletuksia tai asiantuntijuutta. Tuomalla lainauksen uuteen kontekstiin se saa samalla kuitenkin uuden merkityksen.⁴⁶

---

⁴⁵ SIIKALA 1987, 98–101, 113–114.

⁴⁶ KOIVISTO 2012, 145.

2. Luotettava liittolainen?

2.1. Arveluttavat vallanpitäjät

Kun Ruotsin armeijan marssi kohti Venäjää päättyi Pultavassa raskaaseen tappioon, ruotsalaisten katseet kääntyivät kohti Osmanien valtakuntaa. Huolimatta jo aiemmin epäonnistuneista neuvotteluista Krimin turkkilaisten ja tataarien kanssa ruotsalaiset näkivät idässä mahdollisuuden Venäjän vastaiseen liittolaisuuteen. Onnistunut liittolaisuus toisi Kaarle XII:lle jälleen mahdollisuuden sanella ehtoja venäläisille.⁴⁷ Kuitenkaan turkkilaisten ja ruotsalaisten intressit kansainvälisessä politiikassa eivät olleet yhtenevät. Kun ruotsalaiset taistelivat asemastaan suurvaltana Venäjää, Tanskaa ja Puolaa vastaan, Osmanien valtakunnassa elettiin kukoistavaa ja enimmäkseen rauhanomaista aikaa. Ruotsalaisten esittämän liittolaisuuden kohdalla oli turkkilaisten punnittava rauhan säilymisen edullisuutta, suhteitaan vasallivaltioihinsa sekä asemaansa idän ja lännen välillä.⁴⁸

Erilaiset intressit heijastuivat neuvottelujen sujumiseen, millä oli vaikutusta myös ruotsalaisten ja turkkilaisten väliseen luottamukseen ja näkemyksiin toisistaan. Kulttuurihistorioitsija Dagmar FREIS esittää, että 1600-luvun Euroopassa luottamus ymmärrettiin kristillisenä arvona ehdottomana uskona ja luottamuksena jumalaan. Muiden kulttuurisesti erilaisten tai perhepiirin ulkopuolella olleiden ihmisten kohdalla luottamus oli punnittava, koska suhde oli luonnostaan hauraammalla pohjalla eikä yhteistyön lopputuloksesta voinut olla varma. Monikulttuurisissa verkostoissa luottamus nojautui oletuksiin, jolloin riskienotto, pettymykset ja epäluulo olivat todennäköisempiä. Tutkittuaan juutalaisten ja kristittyjen kauppiaiden yhteistyötä 1600-luvun Euroopassa FREIS korostaa ennakkoluulojen karistamisen lisäksi luottamuksen perustuneen uusille yhteisille arvoille, laillisen turvan olemassaololle ja puolueettomille

---

⁴⁷ Muun muassa sotilaspastori Sven Agrell, holsteinilaisen diplomaatin Friedrich von Fabrice ja kapteeni Erasmus Weismantell kuvailivat neuvotteluihin liittyneitä odotuksia toivoen onnistunutta liittoutumista turkkilaisten kanssa. Esimerkiksi: Fabricius (Letter IV, 12.6.1710) 1761, 7–8; Weismantell (24.6.1710) 1928, 73–75; Agrell (1.5.1710) 1988, 100. Lisäksi ruotsalaiset olivat jo ennen Pultavan taistelua harkinneet yhteistyötä turkkilaisten ja tataarien kanssa Venäjää vastaan. Neuvottelut olivat kuitenkin kaatuneet huonoon tiedonkulkuun ankarien sääolosuhteiden ja taistelujen vuoksi. BLACK 2002, 109–110.

⁴⁸ Osmanien valtakunnassa käytiin kiivasta keskustelua siitä, pitäisikö ulkopoliitikassa keskittyä hoitamaan suhteita itään vai länteen. Välimeren, Balkanin ja Mustanmeren huomioimisen lisäksi Osmanien valtakunnassa vaadittiin suurempaa huomiota itäpolitiikan hoitamiseen Saravidin dynastian kanssa. FAROQHI 2004, 56–61.

paikoille.⁴⁹ Millaista luottamusta turkkilaiset vallanpitäjät ja ympäröivä yhteiskunnallinen järjestys Agrellissa herättivät? Tässä aluvussa tutkin näkemyksiä luottamuksesta tarkastelemalla Agrellin kirjoituksia turkkilaisista vallanpitäjistä.

Laajasti ymmärtäen 1600-luvun diplomatia perustui luottamukseen ja laajoihin verkostoihin, jossa jokaisella jäsenellä oli oma keinonsa vaikuttaa ja muodostaa näkemyksensä tilanteesta. Historiantutkija Daniel RICHESIN mukaan diplomatia oli niin valtiollisten neuvottelujen ytimessä olleiden diplomaattien kuin verkostojen reunamilla olleiden pappien, kauppiaiden, virkamiesten kuin oppineiden toimintaan. Vaikuttamisen keinot ja tasot olivat erilaiset riippuen yksilön asemasta diplomaattisessa verkostossa.⁵⁰ Agrellin näkemykset turkkilaisista vallanpitäjistä nousevat useasti esille sosiaalisen tiedon välityksellä. Sotilaspastorina Agrellilla ei ollut suoraa vaikutusta neuvottelujen sujumiseen, joten hän muodosti näkemyksensä kuulopuheiden perusteella. Jari EILOLA on tutkimuksessaan sosiaalisen tiedon merkityksestä varhaismodernin ajan Ruotsissa korostanut, että huhut ja juorut olivat tiedonkulun kannalta yhtä tärkeitä kuin uutiset ja viralliset kirjeet. Ihmiset tarvitsivat tietoa toisistaan luodakseen odotuksia ja kyetäkseen toimimaan. Kuulopuheen luotettavuutta joutui toki punnitsemaan, mutta kertomuksena ne paljastavat ajan sosiaalisia arvoja liittyen moraaliin, ihmisten väliseen toimintaan ja käsityksen muodostamiseen toisesta.⁵¹

Huhut ja juorut vallanpitäjistä kiteytyivät Agrellin kerronnassa erityisesti suurvisiirien ympärille. Vaikka sulttaani Ahmed III oli valtakunnan arvovaltaisim, hallitsi käytännössä suurvisiiri valtakuntaa hänen nimeensä. Vuosien 1709–13 aikana suurvisiirit vaihtuivat tiuhaan (peräti seitsemän kertaa), mikä oli Osmanien valtakunnassa varsin tavallista.⁵² Ruotsalaisten saapuessa suurvisiirinä hallitsi sotaehdotuksiin vastahakoisesti suhtautuva Çorlulu Ali pašša. Hän katsoi turkkilaisten hyötyvän enemmän rauhasta venäläisten kanssa kuin Pohjolan kuninkaan toiveiden mukaisesta sodasta. Ruotsalaisten neuvottelut alkoivat huonosti, sillä suurvisiiri ratifioi uudelleen venäläisten kanssa vuonna 1700 tehdyn rauhansopimuksen. Näytti siltä, että valtakuntaa ohjattiin rauhaan sulttaanin antamista lupauksista huolimatta. Kun tataarien kaani antoi tukensa ruotsalaisille ja suurvisiirin epäiltiin ottaneen vastaan venäläisiä

---

⁴⁹ FREIST 2013, 72, 77–78.

⁵⁰ RICHES 2013, 1, 13, 18.

⁵¹ EILOLA 2011, 159–164.

⁵² TENGBERG 1953, 52–64

lahjusrahoja, tilanne muuttui. Saadakseen asialleen sulttaanin huomion ruotsalaislähetystön oli toimittava epätavallisin keinoin:

Ty lät H:r Envojen klädä een af sina laqvejer uti landzens habit, som waret schlaf här och förstod turkiska, som skulle i dag, då Hans keijserliga Maj:tt kom ifrån kyrkian, dhär han hållet sin andacht effter dhet war een freedag, som hoos Turkarna är dheras sabbatsdag, sökia att bringa memorialet uti keysarens egna händer, [--] Dito lefwererade drängen fram memorialet, då keysaren kom uhr kyrkan, och blef uptagen uti Serajen, där han tracterades med coffe och toobaak, och fick seedan befallning att gå hem igiän.⁵³

Ruotsalaiset kohauttivat kansainvälistä yhteisöä lähestymällä suoraan sulttaania itseään. Kun sulttaani lähti moskeijasta paraatikulkueensa kera, eräs ruotsalaisten lakeijoista ojensi valituskirjelmän suurvisiirin toimista. Protokollasta poikkeaminen kannatti, sillä suurvisiiri Çorlulu Ali paşša siirrettiin syrjään virastaan ja tilalle nostettiin ruotsalaisia suosiva Köprülü Numan paşša.⁵⁴ Niinpä olosuhteet luottamuksen kehittymiselle ja neuvottelujen edistymiselle olivat haastavat vaalien suurvisiirin vaihdosta ja diplomaattisten normien rikkomista.

Agrell kommentoi suurvisiirin vaihdosta innokkaasti. Uutinen tavoitti Agrellin sihteeri Celsingin seurassa unkarilaisten lähetystössä, kun Ruotsin palveluksessa ollut juutalainen hovilakeija toi heille tiedoksi suuren käänteen. Agrellin mukaan uutinen otettiin myös kansan parissa riemuiten vastaan, sillä erotettu suurvisiiri oli edennyt urallaan likaista peliä pelaten:

[--] så war dhenne afsatte Wijziren een gemen bakares son och war i sin ungdom för des skiönheet skull in tagen uti keijserlige Seraljen, där dhe förnäma brukade honom till sin fördemmeliga, doch här mycket allmänna sodomitiske synd. Sedan till tacksamheet holpo dhe honom ifrån een charge till annan, och när han något war uppkommen, som han sielf af naturen war spitzfundig, arliglistig och sluug, brachte han sig så wijda [--]. Äntligen blef han därifrån stoor-Wizijr, då han strax med penningar gjorde sig alla, som han weste nödig wara, så till wänner [--]⁵⁵

---

⁵³ ”Niinpä lähettiläs antoi puetuttaa paikalliseen asuun yhden lakeijoistaan, joka oli ollut täällä orjana ja osasi turkkia. Hänen tuli perjantaina, turkkilaisten sapattipäivänä jolloin sulttaani oli viettämässä hartaushetkeään, ojentaa muistio sulttaanin omiin käsiin tämän tullessa ulos moskeijasta. [--] Nyt palvelija jätti muistion sulttaanille, kun hän tuli ulos moskeijasta. Palvelija vietiin palatsiin, jossa häntä kestitettiin kahvilla ja tupakalla. Tämän jälkeen hän sai käskyn lähteä takaisin kotiin.” Agrell (1.4; 8.4.1710) 1988, 89–91.

⁵⁴ Agrell (1.–8.4.1710) 1988, 89–91; Fabrice (Letter IX, 15.12.1710) 1762, 27. Tiedot muistion ojentajasta ovat ristiriitaiset. Fabrice mainitsee muistion ojentajan olleen itse puolalaiskenraali Stanislaus Poniatowski, mutta Agrell kirjoitti ojentajan olleen eräs Neugebauerin turkin kieltä osaavista lakeijoista. THEOLIN 2001, 34; FROM 2009, 103–105.

⁵⁵ [--]syrjään siirretty suurvisiiri oli ollut vain tavallisen kokin poika, joka viehättävien piirteidensä vuoksi oli tullut hoviin täyttämään ylhäisten tuomittavia, mutta täällä kovin yleisiä, sodomistisia syntejä.

Agrellin toistaman kuulopuheen mukaan suurvisiiri Çorlulu Ali paşša oli synneissä paatunut keinottelija. Hänen uransa oli saanut alkunsa miesten vuoteissa luonnottomien⁵⁶ syntien parissa, sillä kauniina leipurinpoikana hän oli joutunut hovimiesten hyväksikäyttämäksi. Kiitokseksi hovimiehet palkitsivat hänet aina entistä korkeammalla virkanimikkeellä. Hyödyntämällä synnynäistä oveluuttaan ja ihmisten rahanhimoa Çorlulu Ali paşša oli edennyt lopulta suurvisiiriksi saakka. Niinpä Agrellia tulkiten oli odotettavaa, että suurvisiiri taustansa vuoksi politikoi epärehellisin keinoin lahjuksia antamalla ja vastaanottamalla. Suurvisiiri Çorlulu Ali paşša ei ollut ruotsalaisten luottamuksen arvoinen eikä täyttänyt hyvän valtiomiehen kriteereitä.

Suurvalta-ajan Ruotsissa (n.1620–1720) kunniaa arvostettiin yli kaiken. Kunniallisuus oli perusta luottamukselle, uskolle ja arvostukselle. Jaloimpana kunniana pidettiin isänmaan puolustamista taistellen.⁵⁷ Erityisesti karoliinisotilaille kunnia oli ensiarvoisen tärkeä, kuten historioitsija Ville SARKAMO on todennut väitöskirjassaan tutkittuaan Ruotsin kunnian hallitsemää maailmankuvaa karoliinisotilaiden näkökulmasta. Hänen mukaansa kysymys kunniaista näkyi urhoollisuuden vaatimuksena taistelukentällä, hurskaana jumalanpelkona ja täydellisenä luottamuksena kuninkaaseen. Kunnian kautta kontrolloitiin yhteisöä toimimaan valtakunnan tavoitteiden eteen oman henkensäkin uhalla.⁵⁸ Koska kunnia läpäisi vahvasti koko ruotsalaisen maailmankuvan, kunniallisuuden vaatimus heijastui myös turkkilaisiin.

Agrell jatkoi turkkilaisjohtajien luotettavuuden pohtimista arvioimalla Çorlulu Ali paşšan tilalle valittua uutta suurvisiiriä Köprülü Numan paşšaa:

Här emoot är dhenna nya Wijzijren af een urgammal wizijrisk familia, hwars fader, och så Wijzijr, wardt uti sidsta turkiska kriget med keijsaren, slagen i battaljen för Ramkamen i Ungern; een man som berömmes af dhen dygden att

---

Kiitollisuutta osoittaakseen ylhäiset olivat auttaneet häntä nousemaan hovissa korkeammalle.

Käyttämällä hyväkseen oveluuttaan ja lipevyyttään hän oli saavuttanut suurvisiirin viran, jonka myötä hän kykeni rahalla ostamaan jokaisen ystäväkseen. Agrell (5.6.1710) 1988, 110–112.

⁵⁶ Myöhäiskeskiajan englantilaisten suhtautumista samaa sukupuolta olleiden seksuaalisuuteen tutkinut Tom LINKINEN toteaa, että sodomiasta puhuttiin usein luonnnonvastaisena syntinä. LINKINEN 2013, 29–38.

⁵⁷ LAGERSTAM 2007, 96–100; SARKAMO 2011, 50, 104, 135, 143.

⁵⁸ Karoliinisotilaiden keskuudessa soturikuninkaaseen liitettiin askeettisuuden ihanne ja propagandassa Kaarle esitettiin ikään kuin yhtenä sotilaista, joka mukautui elämään taistelukentän askeettisiin oloihin. SARKAMO 2011, 50, 104, 135, 143. Voikin vain spekuloida, millaista maailmankuvallista hämmennystä Agrellissa aiheutti se, kun oma elämänpiiri vaihtui taistelukentän nälänhädästä Konstantinopolin yltäkylläisyyteen.

penningar eij kunna uträtta något hos honom, och törs ingen biuda till att med dhem söka något.⁵⁹

Tulkitseamalla Agrellin vertailuja vanhasta ja uudesta suurvisiiristä voi todeta, että sitaatit kuvastavat erinomaisesti ruotsalaisen kunniakäsityksen heijastumista mielikuviin turkkilaisista. Uuden suurvisiirin Köprülü Numan paššan isä oli kuollut taistellessaan valtakunnan ylimmän puolesta, mitä ruotsalaiset tuona aikana pitivät jaloimpana tapana kuolla. Kaiken lisäksi rahan ja lahjusten kahleet eivät sitoneet valittua suurvisiiriä. Köprülü Numan pašša oli Agrellille kunnian mies, luotettava ja rehellinen.

Ruotsalaisten käsitys kunniaa nivoutuu yhteen käsitykseen sääty-yhteiskunnasta. Luotettavuus ja hyvätapaisuus olivat sidottuja yhteiskunnalliseen asemaan. Ruotsalaisen sääty-yhteiskunnan ajateltiin varhaismodernilla ajalla olevan jumalan asettama laki, ja jokaisella ihmisellä oli oma syntymästään saatu asemansa. Yhteiskunta muodostui säädyistä, joita olivat aatelisto, papisto, porvaristo ja talonpojat. Kullakin säädyllä oli omia oikeuksia ja velvoitteita sekä luontaisia piirteitä. Talonpoikien ajateltiin olevan karkeita ja oppimattomia aateliston edustaessa korkeinta ja hienostuneinta säätyä. Kuninkaan asema absolutismin aikaan 1600-luvulta 1700-luvun alkuun oli niin ikään perinnöllinen ja kyseenalaistamaton.⁶⁰ Mikäli leipurinpoika olisi pyrkinyt Ruotsin suurvallan kuninkaaksi, se olisi tarkoittanut jumalan asettaman järjestyksen kyseenalaistamista. 1700-luvun alkupuolella julkaistun tietokirjamäärittelmän⁶¹ mukaisesti luotettavalla ihmisellä oli sekä kykyä että halua toimia velvoitteidensa eteen. Tässä tapauksessa leipurinpojalta puuttui sekä synnynnäinen kyky toimia johtajana että halu nähdä sota omana velvoitteenaan. Niinpä hyvämaineisesta ja ikivanhasta suvusta saapunut suurvisiiri, joka jakoi näkemyksen yhteisestä vihollisesta, sopi Agrellin maailmankuvaan paremmin kuin leipurinpoika.

Ruotsin kuningaskunta ja Osmanien imperiumi olivat erilaiset yhteiskuntarakenteeltaan. Enemmän meritokratiaa edustava Osmanien valtakunta perustui ajatukseen, että taito ja kyky ajoivat ohi syntyperän. Valtakunnassa ei ollut eurooppalaiseen tapaan verrattavaa

---

⁵⁹ ”Sitä vastoin uusi visiiri tuli ikivanhasta visiirisuvusta. Hänen isänsä, myös visiiri, oli ollut mukana viimeisimmässä turkkilaisessa sodassa sulttaanin kanssa ja lyöty taistelussa Ramkamenista Unkarissa. Suurvisiiri oli mies, jota voi kehua siitä hyveestä, ettei rahalla ollut häneen mitään vaikutusta eikä kukaan siten uskaltaisi tarjota sitä hänelle vastapalvelukseksi.” Agrell (5.6.1710) 1988, 110–112.

⁶⁰ KARONEN 2009, 21–27, 30.

⁶¹ Määrittelmä perustuu Johann Heinrich Zedlerin (1706–1751) julkaisemaan saksalaiseen ensyklopediaan *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* vuosina 1731–1754. FREIST 2013, 77.

aatelistoa, jonka erityisasema olisi perustunut maanhallintaan ja perinnöllisyyteen. Sen sijaan osmanit luottivat *timar*-käytäntöön, jossa sotilasluokkaan koulutetuilla oli erinäisiä oikeuksia.⁶² Koulutus oli avainasemassa sosiaalisen statuksen luomisessa. Topkapin palatsissa koulutettiin virkamiehiä valtakunnan eri osista. Sekä kristityillä orjilla että osmanien arvostetuimpien perheiden jäsenillä oli mahdollisuus saada koulutusta palatsissa, jolloin taidoilla pystyi olemaan yhtä suuri merkitys kuin hyvällä nimellä.⁶³ Kuten osmanihistorioitsija Dror ZE'EVİ tuo esille, koulutuksen ja syntyperän lisäksi yhteiskunnallisessa hierarkiassa nousiin ylöspäin myös seksuaalisilla suhteilla ja avioliitoilla. Seuraava sulttaani saattoi hyvinkin olla palatsiorjan poika.⁶⁴ Vaikka sosiaalisen aseman muuttaminen oli mahdollista Ruotsissakin esimerkiksi perhesuhteiden, koulutuksen tai patronus-klientti-järjestelmän⁶⁵ avulla, tuntui Osmanien valtakunnan yhteiskuntajärjestelmä varmasti vieraalta, epäluotettavalta ja liian vapaamieliseltä. Virkamiehiä ja valtionpäämiehiä, jotka edustivat erilaisen järjestelmän sallivia käytänteitä, oli vaikea pitää luotettavina ja asiallisina.

Ruotsalaismielinen Köprülü Numan pašša oli kuitenkin suurvisiirin virassaan vain kaksi kuukautta. Hänen asemaansa kyseenalaistivat sisäpoliittiset selkkaukset janitsaaripäälliköiden kanssa, mikä aiheutti levottomuutta sulttaanin palatsissa ja muiden ulkomaisten ministereiden parissa. Niinpä tuloksena oli hänen syrjäyttäminen virastaan.⁶⁶ Agrell arvioi erottamisen syynä suurvisiirin halua toimia oikeudenmukaisesti ja maksaa janitsaarien palkka suoraan sulttaanin kassasta asettamatta kansaa vaivaavia lisäveroja. Niinpä sulttaani alkoi epäillä oman asemansa ja suosionsa jatkuvuutta. Pelkona oli, että kansa ja janitsaarit syrjäyttäisivät sulttaanin virastaan. Lisäksi erottamisen syynä pidettiin Köprülü'n tottumattomuutta hallitsemiseen. Kirjanoppineena miehenä hän olisi sopinut paremmin *muftiksi*, islamilaisen lain tulkitsijaksi.⁶⁷ Myös holsteinilainen paroni Friedrich von Fabrius kirjoitti kirjeissään saksalaisille ruhtinaille Köprülü'n olevan rehellinen ja rohkea mies, jonka kohtaloksi

---

⁶² ÇIRAKMAN 2001, 51–52.

⁶³ MANSEL 1995, 16–18.

⁶⁴ ZE'EVİ 2006, 67–70.

⁶⁵ Patronus-klientti -järjestelmällä tarkoitetaan molemminpuoliseen avunantoon ja luottamukseen perustuvaa suhdetta, jossa patronus sääty-yhteiskunnan hierarkiassa korkeampana tukee yhteiskunnallisesti alempana olevaa klienttiään. HAKANEN 2009, 98–100.

⁶⁶ FROM 2009, 106–108.

⁶⁷ Agrell (7.8.1710) 137.

koitui sulttaanin epäluulo, sillä kansa oli alkanut rakastaa uutta suurvisiiriään kuin pyhimystä.⁶⁸

Vaikka Agrell osoitti päiväkirjassaan ymmärtäneensä suurvisiirin erottamisen takana olleen useita syitä, hän nosti kuitenkin tärkeimmäksi syyksi lahjonnan:

Men rätta orsaken, som wij wist förnummet, hafwa kejsarens fruentimmer waret, dhem ryska Ambassadeuren stoora penningar, genom doctorer och andra hwilkom tillåtet är att komm uti Serajen, tillskickat hafwer, på dhet dhe skulle öf:ratala kejsaren att skaffa Wizijren uhr wägen, och dhetta alt emedan han war mycket godh swänsk.⁶⁹

Syynä ruotsalaismielisen Köprülün erottamiseen Agrell piti kulissien takaista vehkeilyä. Venäläisillä lahjusrahoilla oli ostettu palatsin haaremin naiset ylipuhumaan sulttaani suurvisiirin erottamisen puolesta.

Turkkilaisnaisten nostaminen syylliseksi suurvisiirin erottamiseen ei yllätä. Kuten varhaismodernin ajan haaremikulttuuria tutkinut Michel HARRIGAN on todennut, länsimaiset matkakirjoittajat kuvasivat itämaisia naisia oveliksi ja vilpillisiksi. Erityisesti palatsien haaremien keisarillisten vaimojen nähtiin saavansa valtansa juonittelemalla ja huijaamalla.⁷⁰ Toisaalta, kuten historioitsija Leslie PEIRCE on osoittanut, turkkilaisnaisten vaikutusvalta oli todellista varhaismodernilla ajalla. Sulttaanin palatsissa naisilla, etenkin sulttaanin äidillä, oli valtaa vaikuttaa politiikkaan. Yleensä valta oli epäsuoraa mielipidevaikuttamista tai diplomaattisten lahjojen vaihtamista. Niillä luotiin kontakteja sekä ohjailtiin politiikan kulkua. Naisten valta tiedostettiin hovissa ja sitä pyrittiin toisinaan kontrolloimaan. Oman maaomistuksen hallinnasta saadut tulonlähteet tekivät kuitenkin naisista riippumattomia ja varakkaita toimijoita poliittisella pelikentällä.⁷¹

Naisten nostaminen osasylliseksi suurvisiirin erottamiseen kertoo Agrellin negatiivisista näkemyksistä turkkilaiseen politiikkaan. Koska neuvotteluja käytiin epärehellisin keinoin miehiltä kielletyssä haaremissa, vaikutusvallan puute heikensi luottamusta turkkilaisiin vallanpitäjiin. Agrellin oli helppo kohdistaa syyllisyys hovin naisiin, jotka olivat jääneet ruotsalaisille vieraisiksi. Vieraan kulttuurin vieraat naiset

---

⁶⁸ Fabrice (15.12.1710) 1761, 28.

⁶⁹ ”Mutta oikea syy, jonka olemme viisaasti aistineet, löytyy sulttaanin haaremissa. Venäläisen lähettilään isot rahat, jotka olivat lääkäreiden ja muiden palatsin ulkopuolelle liikkumaan pääsevien henkilöiden avustama lähetetty haaremiin, oli annettu naisille, jotta nämä ylipuhuisivat sulttaanin siirtämään visiirin pois tieltä ja vain siksi koska hän oli liian hyvä ruotsalainen.” Agrell (7.8.1710) 137.

⁷⁰ HARRIGAN 2008, 166–167.

⁷¹ PEIRCE 1993, 219, 241, 255.

nähtiin epäluotettaviksi, sillä heidän uskottiin ottavan vastaan lahjuksia ja tekevän yhteistyötä venäläisten kanssa. Toisaalta karoliinilähetystön diplomatiata tutkinut Sture THEOLIN kirjoittaa, että harjoitetussa diplomatiassa myös ruotsalaiset käyttivät hyväkseen kaikkia keinoja lahjonnasta propagandaan.⁷²

Pahimmillaan hallinto oli luonnotonta ja järjetöntä. Kun ruotsalaislähetystön sihteeri Hans Perman Olivecrona oli vierailut ranskalaisten ja hollantilaisten lähetystössä, hän kirjoitti päiväkirjaansa kuulemaansa mukaillen:

[--] man 1:o har at giöra med en barbarsk nation, som ingen rätt och inga raisoner achtar. 2:o at grossvicirn är en man, som är mycket ambitieux och dessutom en tyran och 3:o at hans herre konung är i deras land och händer, om hwilken de kunna disponera, huru de willja, och fructar han, sade ambass: af Franck; mycket för konungens egen persson at honom eij något puss wederfares af en barbarsk nation, som hwarken allmenna folks lag eller naturl: raisoner achta, utan söka per fas et nefas endast ach allenast deras privat interesse.⁷³

Sitaatista käy ilmi, että Konstantinopolin kansainvälisessä yhteisössä jo pidempään toimineen ranskalaiset opettivat ruotsalaisille, millaisen maan kanssa he olivat joutuneet tekemisiin. Barbaarinen kansa eli vailla sääntöjä ja oikeuksia kaaoksessa, jota suurvisiiri hallitsi tyrannina oman kunnianhimonsa ajamana.

Kun puhutaan länsimaisten näkemyksistä Osmanien valtakuntajärjestelmästä, on muistettava, että kertomuksiin toisesta ja erilaisesta vaikutti tarve määrittää omaa identiteettiään. ÇIRAKMANIN mukaan länsimaiset matkailijat kuvailivat usein Osmanien valtakunnan hallintoa sanoilla tyrannia ja despootti. Sanojen merkitys vaihteli käyttäjän taustan ja motiivien mukaisesti. Despoottiseksi valtakuntaa nimitettiin kuitenkin enemmän vasta 1700-luvun puolella, jolloin keskusteluun heijastui näkemys eurooppalaisten valtakuntien itsevaltaisista monarkeista ja absolutismista. Despoottinen Osmanien valtakunta tarkoitti äärimmäistä julmuutta ja korruptiota. Osmanihallintoa kuvailtaessa käytettiin 1500- ja 1600-luvuilla useimmiten sanaa tyranni tarkoittaen laitonta ja mielivaltaista pakkovaltaa. Hallitsijana tyranni oli jumalaton, epäluotettava ja

---

⁷² THEOLIN 2001, 34–35.

⁷³ Ensinnäkin ollaan tekemisissä barbaarisen maan kanssa, joka ei arvosta mitään sääntöjä tai oikeuksia. Toisekseen suurvisiiri on mies, joka on hyvin kunnianhimoinen ja siksi tyranni. Kolmanneksen hänen majesteettinsa on heidän maassaan ja käsissään, josta he määräsivät niin kuin tahtoisivat ja hän, Ranskan suurlähettiläs, pelkäsi paljon kuninkaan puolesta. Häntä eivät barbaarisen maan suudelmat saattaisi eteenpäin, sillä täällä ei yleinen kansanlaki tai luonnolliset oikeudet päde vaan oikeassa ja väärässä jokainen seuraa vain ja ainoastaan omia yksityisiä intressejään. Olivecrona (1.12.1709) 338–339.

julma. Toisaalta varhaismodernin ajan länsimaiset matkailijat totesivat tyrannian tuovan mukanaan myös vakautta ja kestävyttä.⁷⁴

Tutkimukset despotismista ovat jo pitkään osoittaneet, että klassisen antiikin teorit politiikasta vaikuttivat varhaismodernilla ajalla länsimaalaiseen käsitykseen idän yhteiskunnista. Kuten Sonja BRENTJES kirjoittaa, erityisesti Aristoteleen teoksen *Politiikka* pohjalta varhaismodernin ajan lännessä oltiin vakuuttuneita, että despotismi soveltui hyvin kuvaamaan sekä turkkilaista että venäläistä yhteiskuntaa. Vaikka lännessä suurimmaksi osakseen arvosteltiin itää mielivaltaiseksi vallankäyttäjäksi, poikkeaviakin näkemyksiä oli. Kuuluisan kuvauksen kirjoitti englantilainen matkakirjailija Henry Blount (1602–1682) teoksessaan *A Voyage into the Levant* (1636). Blount kirjoitti, ettei koko maanpäältä löydy parempaa yhteisöä kuin osmanien. Heidän imperiuminsa edusti Blountille hienostuneinta, vakainta ja moderneinta yhteiskuntaa. BRENTJES tulkitsee, että Blountille imperiumin despotismi näyttäytyikin tarkoituksenmukaisena keinona ja poliittisena näkemyksenä kuin useimpien muiden kirjoittajien tulkitsemana valtion luonnollisena tilana.⁷⁵

Läntisen maailman käsitykset idästä olivat monipuolisia ja keskenään ristiriitaisia myös hallintoa kuvaillessaan. Blountin matkakuvausta julkaistiin 1700-luvun puolellakin, mikä osoittaa, että Euroopasta löytyi lukijakuntaa myös poikkeaville ajatuksille. Näkemyksien monipuolisuus tulee esille myös käyttämässäni ruotsalaisoppineiden lähteissä. Kun lähetystösihteeri Olivecrona ranskalaisten kertoman mukaisesti nimesi suurvisiiri Çorlulu Ali paššan tyranniksi, sotilaspastori Sven Agrellille äärimmäisintä tyranniaa edusti Venäjä. Kysymykset tyranniasta nousevat Agrellin päiväkirjassa esille, kun Konstantinopolin kansanryhmittymät olivat erimielisiä sodasta ja varustautumisesta venäläisiä vastaan alkuvuodesta 1711. Agrell kirjoitti, että Galatassa seivästettiin kaksi kreikkalaista, jotka olivat olleet yhteyksissä venäläisiin ja yrittäneet tuhota turkkilaista sotakalustoa. Yksi rangaistuksen saaneista kreikkalaisista oli kieltänyt Muhammedin ja hänen seuraajansa sekä toivonut, että jumala oikeauskoisten venäläisten kautta kurittaisi turkkilaisia tyranneja. Agrell sitä vastoin toivoi, että oikeamielinen jumala pikemminkin rankaisisi epäuskoisia kreikkalaisia kokemaan, millaista tyranniaa venäläiset harjoittivat.⁷⁶

---

⁷⁴ ÇIRAKMAN 2001, 49–56.

⁷⁵ Siteeratessaan Henry Blountia BRENTJES käyttää vuoden 1752 painosta. BRENTJES 1999, 460–464. Blountin sitaatin olen tarkistanut myös alkuperäisteoksesta Blount 1636, 2.

⁷⁶ Agrell (25.2.1711) 1988, 214.

Agrellin ja Olivecronan näkemykset vaihtelivat siitäkkin syystä, että heidän tietonsa pohjautuivat eri lähteisiin, mikä osoittaa verkostojen ja kontaktien merkityksen mielipiteiden muodostuksessa. Olivecronan siteeratessa ranskalaisten näkemystä Agrell pohjasi mielipiteensä kuulopuheisiin kaupungin tapahtumista. Verrattaessa venäläisiä ja turkkilaisia keskenään sulttaani oli Agrellille oikeamielinen hallitsija, jonka sanaan saattoi luottaa. Kun Kaarle XII oli asettunut joukkoineen Benderin lähistölle paikallisen paššan suojelukseen, venäläisjoukot olivat vain kolmen peninkulman eli 30 kilometrin päässä vaatimassa kuninkaan luovutusta. Sulttaanin käskystä turkkilaiset janitsaarit olivat kuitenkin asettuneet suojelemaan Ruotsin kuningasta. Mikäli venäläiset saapuisivat kielloista huolimatta hakemaan kuningasta, he voisivat varautua kohtaamaan aseellista vastustusta.⁷⁷ Vaikka liittolaisuudesta ei ollut vielä varmuutta, sulttaani oli sanoillaan ja sotilaillaan asettunut suojelemaan kuningasta venäläisiä vastaan. Agrellille turkkilaiset olivat venäläisten rinnalla kuitenkin pienempi paha. Lähtiessään sotaan Venäjää vastaan turkkilaiset olivat täyttäneet lupauksensa ja siten osoittaneet kunnioitettavuutensa ja luotettavuutensa, mutta myös oikeamielisyytensä vastustaessaan venäläistä tyranniaa.

Ruotsalaisten suotuisat suhteet sulttaaniin nousivat esille diplomaattisissa seremonioissa. Ne olivat tärkeä osa edustamista, ja etiketin noudattaminen herätti poliittista luottamusta. Koska seremoniaan liittyneet rituaalit olivat jäykkiä muuttumaan, pienet vivahteet loivat merkityksen. Esimerkiksi symboliikan avulla pystyttiin välittämään erilaisia viestejä.⁷⁸ Spekuloitavaa siis riitti, kun Konstantinopoliin saapuneet uudet ruotsalaisupseerit näkivät sulttaanilla olleen hevosensa suitsissa Ruotsin kuninkaan nimi kullattuna. Agrellin mukaan tilannetta pidettiin kerrassaan harvinaisena ja epätavallisena.⁷⁹ Näin sulttaanin uskottiin julkisesti vahvistavansa tukensa Ruotsin kuninkaalle.

Suurvisiirien lukuisista vaihdoksista ja epävarmoista olosuhteista huolimatta turkkilaiset lähtivät sotaan Venäjää vastaan marraskuussa 1710. Korkeasta Portista tullut päätös hämmästytti suuresti muita eurooppalaisia ministereitä. Agrell kertoi hämmennyksen purkautuneen ihailuna Kaarle XII:teen: kuningas pystyi horjuttamaan suvereenina pidetyn suurvisiirin valtaa ja nostamaan niin mahtavan miehen sotaan Moskovaa vastaan. Isälleen kirjoitetussa kirjeessään Agrell kuitenkin arvio, ettei tarkkaan tiedä,

---

⁷⁷ Agrell (5.10.1709) 1988, 48.

⁷⁸ ANDERSON 1993, 56–64.

⁷⁹ Agrell (19.5.1711) 1988, 240.

miten vahva ja laaja majesteetin ja sulttaanin välinen liitto on. Ainakin Agrell uskoi turkkilaisten ottavan sodan vakavasti ja tosissaan.⁸⁰ Vaikka sotaan lähteminen oli ollut turkkilaisten päätös, oli Agrellin kirjoituksen mukaan kunnia kuitenkin yksin karoliinien soturikuninkaan. Luottamus omaan kuninkaaseen oli kannattanut.

Helmikuussa 1711 turkkilaiset ja tataarit piirittivät venäläiset Prut-joen luona saaden heidät antautumaan. Kun tieto turkkilaisten voitosta kantautui Benderiin, Kaarle XII ratsasti välittömästi itse paikalle tapahtumien kulkua valvoakseen. Hän kuitenkin saapui paikalle liian myöhään. Vaikka voitto oli ollut täydellinen ja turkkilaisten tappiot olivat vähäiset, venäläisten kanssa oli jo sovittu rauhansopimuksesta. Rauhanehtojen myötä turkkilaiset saivat itselleen takaisin Assovin linnoituksen, mutta, kuten usein on jälkikäteen arvioitu, heillä olisi ollut mahdollisuus neuvotella vieläkin korkeampi hinta rauhasta.⁸¹

Yhteisiksi katsotuissa tavoitteissa epäonnistuminen heikensi ruotsalaisten luottamusta turkkilaisiin. Suurvisiirin ja kuninkaan välillä käytiin neuvotteluja sodan jatkamisesta välillä onnistuneestikin, mutta lopulta tilanne kärjistyi. Konstantinopolin lähetystössä kuultiin Benderistä tulleelta englantilaiselta kauppiaalta, että kuninkaan ensimmäinen tulkki oli tapettu turkkilaisten leirissä suurvisiirin käskystä. Sitä pidettiin suorana loukkauksena sulttaanin ruotsalaisille antamaa lupaa vastaan. Hiukan myöhemmin lähetystö sai kuulla ranskalaisten sihteeriltä, että ruotsalaiskenraalit oli pakotettu lähtemään pois turkkilaisten leiristä kohti Benderiä. Mukaansa upseeristo sai uhkaavan viesti: kuninkaalla olisi kolme päivää aikaa poistua, sillä rauhanrikkooja ei suvaittu valtakunnassa.⁸²

Kiristynyt tilanne jatkui pitkään ja epävarmuus levisi myös Konstantinopoliin. Agrell kirjoitti:

I hwad ängest och förskräckelse wij, här lemnade, emedlertijd måste lewfa, kan ingen utsäja, besynnerligen när wij sågo sådan ovanlig ohöfligheet emot högre personer; sannerligen hwar stund hootade oss med fångenskap och galejer. Och gud weet ännu hwad ända det will taa när denne barbaren kommer hijt. Blifr han wijd sin högheet lärer han giöra hwad han kan.⁸³

---

⁸⁰ Agrell (9.11, 16.11.1710) 1988, 173, 180. Agrell (23.6, 14.7.1711) 1988, 263–268.

⁸¹ THEOLIN 2001, 35.

⁸² Agrell (17.8.1711) 1988, 279.

⁸³ "Mitä pelkoa ja kauhua me tänne jääneet tässä välissä koimmekaan, sitä ei voi kukaan kuvata, etenkin kun näimme niin epätavallista epäkohteliaisuutta korkeita ihmisiä kohtaan. Joka hetki meitä uhattiin

Väkivallan ja orjuuden pelko heijastui Agrellin kirjoituksiin barbaarisista turkkilaissotilaista. Kunniallinen asema yhteiskunnassa ei ollut tae turvallisesta elämästä, sillä turkkilaissotilaat olivat osoittaneet piittaamattomuuttaan ylempiään kohtaan sääty-yhteiskunnan normien vastaisesti. Luottamus vallanpitäjiin, turvattuun tulevaisuuteen ja yhteiskunnan rakenteisiin horjui, jolloin pelastuksena oli vain usko jumalaan.

Uutiset saivat lähetystön kiireesti ottamaan yhteyttä sulttaaniin jälleen protokollan vastaisia keinoja käyttäen. Kun sulttaani seurueineen ratsasti pois perjantairukoukselta moskeijasta, sihteeri Celsing ojensi uuden asiakirjan sulttaanin tarkasteltavaksi. Celsing kuljetettiin palatsin toiseen porttiin odottamaan vastausta seuranaan ainoastaan sulttaanin pyöveli.⁸⁴ Huolimatta uusista sotatoiveista ja suurvisiirien vaihdoksista eivät ruotsalaiset saaneet enää uutta yhtä hyvää tilaisuutta iskeä turkkilaisten avulla Venäjää vastaan. Ruotsin kuninkaasta oli tullut Osmanien valtakunnalle riesa, joka jatkuvasti pyysi lisää rahaa ja uusia taisteluita.⁸⁵

Vaikka yhteinen vihollinen yhdistikin ruotsalaisia ja turkkilaisia, se yksinään ei riittänyt, sillä Agrellin näkökulmasta katsottuna turkkilaisiin oli silti ollut vaikea luottaa. Diplomaattisessa verkostossa Agrell oli aina kolmannen käden kautta tulleiden kuulopuheiden varassa. Ruotsalaiseen maailmankuvaan ja sääty-yhteiskuntajärjestelmään tarrautuminen heikensi yhteisten arvojen löytymistä. Lisäksi suurvisiirien vaihdokset ja diplomaattisen protokollan rikkominen tekivät olosuhteista epävarman, mitä vielä vahvisti epäilykset lahjonnasta ja politiikan siirtymisestä suljettujen ovien taakse haaremiin. Yhteisten arvojen ja tavoitteiden sekä puolueettoman maaperän horjuessa luottamusta oli ollut vaikea rakentaa eikä turkkilaisillakaan ollut helppoa luottaa diplomaattisia käytänteitä jatkuvasti rikkoviin ruotsalaisiin.

---

vankeudella ja kaleeriorjuudella. Vain jumala tietää, mitä tapahtuu, kun nämä barbaarit pääsevät tänne. Kaikessa korkeudessaan hän voinee sallia mitä haluaa.” Agrell (20.10.1711) 1988, 289.

⁸⁴ Agrell (15.9.1711) 1988, 285.

⁸⁵ THEOLIN 2001, 38; FROM 2009, 108–110.

2.2. Turkkilaiset rauhan ja oikeuden turvaajina

Konstantinopolia kuvailtiin kosmopoliittisena kaupunkina, jonka kujilla saattoi kuulla puhuttavan kieliä maailman jokaisesta kolkasta. Kosmopoliittisuus ei kuitenkaan taannut rauhaa tai turvaa kaduilla kulkiessa, sillä sosiaaliset konfliktit olivat osa elämää.⁸⁶ Kulttuurien välisiä konflikteja ja diasporaa tutkinut Dagmar FREIST nostaa yhdeksi onnistuneen kulttuurirajat ylittävän yhteistyön edellytykseksi laillisen turvan olemassaolon, joka luo eri ryhmien välille oikeudellista turvaa tuomioistuimissa. Sen puuttuminen saattoi myös olla yhdistävä tekijä esimerkiksi vähemmistöryhmien keskinäisessä sitoutumisessa toisiinsa.⁸⁷ Seuraavaksi tarkastelen alkuperäislähteiden valossa ruotsalaisten näkemyksiä Konstantinopolin turvallisuudesta. Mitä Agrell piti vaarallisena ja mitkä olivat hänen vaikutelmansa turkkilaisista järjestyksen ja lainmukaisuuden turvaajina Konstantinopolissa?

Turvallisuuden tunne sääteli vieraisiin tutustumista Konstantinopolissa. Sosiaalisten suhteiden luomisessa nähtiin varhaismodernilla ajalla paljon hyvää, mutta erilaisiin ihmisiin liitettiin pelkoa ja kanssakäymistä pyrittiin säätelemään kansallisen edun nimissä.⁸⁸ Agrellin päiväkirjassa kansallinen etu ja turva nousivat esille merkinnöistä koskien avioliittolakeja kristittyjen ja muslimien välillä. Istuessaan lounaalla englantilaisen kauppiaan kanssa Agrell kuuli Levantin kauppakollegion säätämästä laista ulkomaisia avioliittoja vastaan. Englantilaiset kauppiat eivät saisi ulkomaankomennuksellaan lainata rahaa luottoa vastaan eivätkä solmia avioliittoja paikallisten kanssa. Selityksenä oli pelko englantilaisten omaisuuden valumisesta turkkilaisten käsiin: avioliiton päättyessä esimerkiksi puolison kuolemaan jäämistö siirtyisi turkkilaisille vaurastuttaen siten Osmanien valtakuntaa.⁸⁹

Lainsäädäntö niin ulkomailla Osmanien valtakunnassa kuin kotimaassa pyrki rajoittamaan keskenään erilaisten avioitumista ja kanssakäymistä. Varhaismodernilla ajalla turkkilaisen lain mukaisesti muslimimiehen oli sallittua ottaa itselleen kristitty vaimo, mutta musliminaisella ei ollut lupaa ottaa puolisoskeen kristittyä miestä. Lainsäädännön tarkoituksena oli sosiaalinen kontrolli, joka Osmanien valtakunnassa pyrki rajoittamaan etenkin naisten seksuaalisuutta korostaen miesten roolia

---

⁸⁶ DURSTELER 2006, 1, 143, 155.

⁸⁷ FREIST 2013, 77–78, 81.

⁸⁸ COLLER 2010, 451–460.

⁸⁹ Agrell (7.11.1710) 1988, 173.

yhteiskunnassa.⁹⁰ Avioliitot eri uskontokuntien välillä nähtiin kontrolloitavana huolenaiheena, jota pyrkivät vartioimaan niin turkkilaiset kuin ulkomaiset viranomaiset.

Ruotsalaisten keskuudessa vastaavan lainsäädäntöä ei ollut. Agrell kuitenkin kirjoitti, että turkkilainen yhteiskunta näyttäytyi kristityille vaarallisena, sillä houkutuksia tuntui olevan liikaa ja köyhyyteen vaipuminen oli yksi vaaroista. Paikalliset naiset olivat kiintyneitä ylettömään kulutukseen ja luksukseen. Ne, joilla olisi ollut vapaus avioitua, tekivät niin harvoin, sillä esimerkkejä rikkaista miehistä, jotka köyhtyivät avioliiton myötä, oli liikaa.⁹¹ Agrellin näkemyksen perusteella avioliitot eri uskontojen ja kulttuurien välillä olivat olleet tavallisia, mutta vähentyneet köyhtymisen pelon ja lainsäädännön vuoksi. Toisaalta Agrellin kommentti osoittaa, että hän piti avioliiton tärkeimpinä kriteereinä lainmukaisuutta ja vakavaraisuutta. Kulttuurirajat ylittänyt rakkaus ei ajan avioliittokäsitysten mukaisesti ollut sotilaspastorille järkevän avioliiton perusta.

Lainsäädännön toteutumisesta käytännön tasolla kuvastaa myös Friedrich von Fabricen kirjemerkinä:

As to intrigues with other Turkish women, the thing is not impossible but difficult, or at least very dangerous. [--] One is, to go to the market and buy some beautiful slave, whom at his departure he can easily get rid off, by losing a small trifle. The other is to make a *capiki*, that is a kind of marriage with a Creek. This is contracted for 3, 4, 5 months, a year is the longest, before a judge: [--] This [*capiki*] way of making love is mighty convenient: its costs neither sights nor sorrow: but withall, there is no such thing as having a Turkish woman for a mistress.⁹²

Fabricen mukaan naisen löytäminen ei ollut ongelma, mutta etenkin turkkilaisnaisen saaminen rakastajattareksi oli vaikeaa ja vaarallista. Fabricen merkintä kuitenkin kertoo keinojen löytymisestä niitä etsivälle.

Agrellin kuvauksissa tulee usein esille tiettyjen kaupunginosien ja yhteiskuntaluokkien vaarallisuus. Galatan satamaa pidettiin erityisen vaarallisena alueena ulkopuolisille ja rikollisuus oli yksi esiinnoisseista vaaroista. Agrell kirjoitti kaupungin levanteista, jotka useimmiten olivat isoissa porukoissa liikkuvia merimiehiä. Kaduista tuli turvattomia heidän kulkiessa kaikenlaista paha tehdä. Esimerkkinä Agrell kertoi tapauksen, jossa eräs englantilainen ryöstettiin ja tapettiin Galatassa. Syyllisinä pidettiin merimiehiä, jotka eivät kuitenkaan olleet turkkilaisia vaan:

⁹⁰ ARAL 2004, 476; BAER 2011, 88.

⁹¹ Agrell (12.9.1711) 1988, 283.

⁹² Fabrice (Letter XIV, 14.5.1711) 1761, 55–56.

Det mästa äro och antingen renegater af allahanda nationer, eller och Craekar, som intet heller slå slemnt när de äro gångne i tjenst, och hafwa så någon mehr frijheet änn elliest.⁹³

Turvattomuuden aiheuttajina pidettiin renegaatteja ja kreikkalaisia, joilla ei ollut muutakaan tekemistä. Näkemys oli hyvin luterilainen, sillä toteamuksellaan Agrell nosti hyvän elämän ja moraalin lähtökohdaksi työn ja kurin. Ahkeruus piti ihmisen lainkuuliaisena ja liiallinen vapaa-aika houkuttelisi syntien pariin. Niinpä Agrell ei niinkään pitänyt kulttuurista tai etnistä erilaisuutta rikollisuuden lähteenä.

Vaikka kulttuurinen tai etninen erilaisuus ei ollut syy rikollisuudelle, syyttävä sormi osoitti kuitenkin tiettyihin ihmisryhmiin: kreikkalaisiin ja renegaatteihin. 1700-luvun alussa kreikkalaisia pidettiin ahneina, laiskoina ja harhaoppisina. Bysanttilaisen idän ja eurooppalaisen lännen välinen kaksijakoisuus oli alkanut jo keskiajalla korostaen idän vierautta ja toiseutta.⁹⁴ Vaikka varhaismodernilla ajalla protestanttien keskuudessa virisi teologista kiinnostusta kreikkalaiskatolisen kirkon oppeja kohtaan ja vuorovaikutus etenkin Konstantinopolin ja Lontoon oppineiden välillä oli tiivis, kiinnostus hiipui päättyen lopulta kreikkalaiskatolisten kirkollishallinnon pitämiseen korruptoituneena ja tehottomana.⁹⁵ Vaikka kreikkalaiset olivat muinoin olleet loisteliais kansa, varhaismodernilla ajalla heitä kuitenkin pidettiin täysin rappioituneena ja menneisyytensä vastakohtana.

Kreikkalaisten ohella epäluulo kohdistui renegaatteihin. Historioitsija Eric R. DURSTELERIN mukaisesti renegaatti oli yksilö, joka oli kääntynyt kristinuskosta islamiin. Vaikka uskonnollisen kääntymisen syyt saattoivat johtua aidosta herännäisyydestä, monimutkaisista perhesuhteista tai sosiaalisen liikkuvuuden tarpeesta, renegaatteihin suhtauduttiin pettureina tai vakoilijoina. Heidän kaksinaisena pidetyn identiteettinsä vuoksi renegaattien uskollisuus oli punnittava tarkkaan.⁹⁶

Luottamusta vieraaseen edesauttoi hyvä oikeusjärjestelmä. Turvallisen ja oikeudenmukaisen elämän toteutuminen oli Konstantinopolissa turkkilaisen oikeusjärjestelmän vastuulla. Englantilaiskauppiaan tapon seuraamuksista Agrell ei

---

⁹³ ”Iso osa heistä on renegaatteja kaikista kansoista tai kreikkalaisia, jotka ovat epäonnistuneet toimeensa ja siten ottaneet tavallista enemmän vapauksia” Agrell (7.11.1711) 1988, 218.

⁹⁴ SPENCER 1954, 8–16; COBET 2010, 47–48; BAUER 2010, 186–194.

⁹⁵ SPENCER 1954, 90–92, 99–110, 126–129, 165.

⁹⁶ DURSTELER 2011, ix, 17–21, 70, 79, 105–113. DURSTELER 2006, 113, 117–121, 127. Sana ilmenee ensimmäisen kerran ruotsiksi *Ordinarie Stockholmske Posttjidingar:ssa (Varierande titel.)* vuonna 1687. www-sivu: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

kirjoittanut mitään, mutta yleisesti hän kuitenkin pohti turkkilaista oikeutta ja tuomioistuinten toimintaa. Kuvauksessaan Agrell kirjoitti:

Men rättegångs-saker är här mycket kårt och snart giordt, seendes wäll ut i förstone, som skulle alt gå rättrådigt till. Är sandt att Turckarna wilja hafwa namn af rättrådige, redelige och ährlige, som och deras religion sådant fodrar, doch fälles icke mindre orättrådige dommar här ann på andra ställen, besynnerligen emoot andra religionsförwanter. Weeta mycket wäll att betiena sig wijd dömmande af deras lags uttolkiningar och beropa sig därpå, ändoch deras dommar äro mehr arbitrale änn effter skrefne bookstafwen. Och är det intet rådeliget, mycket mindre nyttigt, att träta länge emoot, utan hålla till godo utslaget, särdeles om witnen äro Turkar, ty de hållas för det mäst troowärdige och rätt-trogne. Doch äro och de lätt öf:rtalte och låta för een ringa penning lega sig att witna i sådane måhl, som de intet ha mehr kundskap om, änn hwad den, som gifwer dem penningar, underrättar dem att säja och witna.⁹⁷

Agrell nosti esille turkkilaisten halun oikeudenmukaisuuteen, jota jo islamin usko heiltä edellytti. Se ei kuitenkaan Agrellin mukaan poistanut tuomioiden epäoikeudenmukaisuutta. Todistajia kuultaessa turkkilaisia pidettiin luotettavimpina, mutta Agrell korosti heidän olevan tietämättömyytensä vuoksi helposti lahjottavissa ja ylipuhuttavissa.

Agrellin kommentti oli kritiikki turkkilaisesta oikeusjärjestelmästä. Vaikka perimmäisenä tarkoituksena oli pyrkimys rehellisyyteen ja oikeudenmukaisuuteen, tuomion langettaminen kärsi korruptiosta ja erilaisesta laintulkinnasta. Toisaalta sitaatti tuo rivienvälistä esille epäluuloa toisinsukovia kohtaan. Korostamalla lahjusten vaikutusta, turkkilaisten tietämättömyyttä ja oikeusjärjestelmän heikkojen kohtien hyödyntämistä väärintekijä pystyi pakoilemaan todellista rangaistustaan.

Lakihistorioitsija Boğaç ERGENEN mukaan Osmanien valtakunnassa käsitys oikeudesta ja oikeudenmukaisuudesta oli erilainen läntiseen verrattuna. Osmanihallinnon terminologiassa oikeus määriteltiin maaseudun ja kaupungin väestön oikeuksien puolustamisena sotilaallisen eliitin väärinkäytöksiä vastaan. Tämä käsitys korosti nimenomaan sulttaanin roolia heikkojen puolustajana. Osmanien näkökulmasta

---

⁹⁷ ”Mutta oikeustoimet ovat täällä hyvin lyhyitä ja pikaisesti hoidettuja noudattaen näkemystä oikeudenmukaisuudesta. On totta, että turkkilaiset haluavat nimittää itseään oikeudenmukaisiksi, kunniallisiksi ja rehellisiksi, sillä jo heidän uskonsa sitä ruokkii, mutta ei ole kuitenkaan niin että täällä tehtäisiin vähemmän epäoikeudenmukaisia tuomioita kuin muuallakaan etenkin toisinsukovia kohtaan. [Syytetyt] Tietävät varsin hyvin hyödyntävänsä ja olevansa riippuvaisia heidän laintulkinnastaan, vaikkakin heidän lakinsa ovat enemmän mielivaltaisempia kuin kirjoitetun kirjaimen. Eikä ole mielekästä tai vielä vähemmän hyödyllistä kiistellä vastaan vaan pyrkiä käyttäytymään hyvin etenkin jos todistaja on turkkilainen, sillä heitä pidetään luotettavimpina ja oikeauskoisempina. Turkkilaiset ovat kuitenkin helposti ylipuhuttavissa pienelläkin rahasummalla asiasta, josta heillä itsellään ei ole vähäisintäkään ymmärrystä.” Agrell (20.6.1711) 1988, 367.

katsottuna oikeudenmukaisuus oli luontainen osa sulttaanin persoonaa ja islamilaista lakia. Oikeus oli siten hierarkian ja islamin tunnustamista, eri toimijoiden etuoikeuksien ja velvoitteiden noudattamista sekä vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen puolustamista.⁹⁸ Valtakunnan rakenne muuttui kuitenkin 1600-luvun kuluessa vahvasta keskusvallasta ja sulttaanijohtoisuudesta visiirien ja provinssien johtamaksi. Tämän myötä korruptiosta tuli valtakunnassa yleisesti tunnettu ongelma.⁹⁹ Kommentillaan turkkilaisten suostuvan rahasta vannomaan mitä tahansa Agrell osoitti olleen perillä laajalle levinneestä korruption ongelmasta ja siten epäileväinen oikeudenmukaisuuden toteutumiseen.

Mitä tulee ihmisten erilaisiin oikeuksiin Osmanien valtakunnassa, historioitsija Berdal ARAL painottaa osmanien oikeusjärjestelmän tukeneen yksilönvapauden sijasta yhteisön etua. Islamilaisen laintulkinnan mukaisesti suurinta vapautta oli täydellinen omistautuminen jumalalle ja oikeudenmukaisinta oli yhteisön etu yksilön edun sijasta.¹⁰⁰ Sharia eli islamilainen laki takasi niin muslimeille kuin ei-muslimeille erinäisiä oikeuksia ja vapauksia, jotka kuitenkin olivat keskenään erilaisia. *Millet*-järjestelmän mukaisesti etenkin ”kirjan uskonnot” eli kristityt ja juutalaiset saivat Osmanien valtakunnassa harjoittaa vapaasti uskoaan ja lakiaan oman yhteisönsä sisällä, mutta aseman *dhimminä* saivat myöhemmin myös esimerkiksi hindut ja buddhalaiset. Vastineeksi oikeudestaan he joutuivat luopumaan käännytystyöstä sekä hyväksymään yhteiskunnassa muslimeja alemman sosiaalisen aseman. Käytännössä tämä tarkoitti korkeampien verojen maksamista sekä erilaista juridista asemaa esimerkiksi tuomioistuinten edessä.¹⁰¹

Huolimatta esittämästään kritiikistä Agrell kuitenkin myönsi oikeuskäsittelyjen olevan valtakunnassa nopeita ja lyhyitä. Myös englantilainen aristokraatti Mary Montagu ylisti oikeuskäsittelyjen tehokkuutta. Montagu kuitenkin lisäsi tuomioistuinten toiminnasta paljon Agrellia suopeammin:

I am also very charmed with many points of the Turkish law, to our shame be it spoken, better designed, and better executed than ours; particularly the punishment of convicted liars (triumphant criminals in our country, God knows;) They are burnt in the forehead with a hot iron, when they are proved the author of any notorious falsehoods.¹⁰²

---

⁹⁸ ERGENE 2001, 52–54, 86.

⁹⁹ COSGEL, ERGENE, ETKES, MICELI 2013, 354,362.

¹⁰⁰ ARAL 2004, 454–461

¹⁰¹ HASHMI & JOHNSON 2012, 11; YURDUSEV 2012, 200.

¹⁰² Olen hyvin otettu turkkilaisen lain monista kohdista, jotka meidän häpeäksemme ovat paremmin suunniteltuja ja toteutettuja kuin omamme, erityisesti tuomittujen valehtelijoiden (Jumala tietää, kuinka

Montagun mielestä turkkilainen laki oli tehokas ja paremmin suunniteltu kuin englantilainen. Kiitosta osakseen sai etenkin valehtelijoiden polttomerkitseminen. Se oli käytäntö, josta myös Agrell osoitti olevansa tietoinen. Agrell kuitenkin lisäsi, että kristittyjen jäädessä kiinni valheestaan rangaistuksena oli sitominen kurkusta kiinni kulkusin koristeltuun lautaan.¹⁰³ Häpeärangaistukset olivat yksi keino jakaa oikeutta ja kontrolloida yhteisöä.

Kirjeissään Montagu jatkoi pohtimalla turkkilaisen lain erilaisuutta. Esimerkkinä hän käytti erään turkkilaisnaisen kuolemantapausta. Nainen oli puukotettu kuoliaaksi ja alaston ruumis oli kannettu Galatan rantaan. Koska oikeusistuimilla ei ollut tapana tutkia henkirikoksia, jäi asian selvittäminen perheiden itsensä tehtäväksi ja rahalla sovitettavaksi. Tästä huolimatta henkirikosten määrä pysyi pienenä. Montagun mukaan niiden harvinaisuus vain todisti, että ihmiset eivät olleet Konstantinopolissa luontaisesti julmia.¹⁰⁴

1600-luvun Konstantinopoli oli jakautunut moraalisiin yhteisöihin, joita tietyt perheet, kadut ja asuinalueet edustivat. Perheenjäsenet ja naapurit olivat vastuullisia selvittämään yhteisössä tapahtuneet rikokset ja väärinkäytökset. Yhteisöä kohdannut rikos yhdisti jäseniä ja rikoksen selvittäminen vahvisti yhteisön arvoja. Yhteisön juridisesti ja sosiaalisesti heikommät jäsenet olivat kaikista haavoittuvimpia uhreja rikoksille. Yleensä he olivat naisia, joille kunniallisuus oli yksi tärkeimmistä sosiaalista asemaa määrittävistä tekijöistä.¹⁰⁵

Oikeuden toteutuminen oli Osmanien valtakunnassa monimutkainen sosiaalinen ja laillinen järjestelmä, joka sekä Montagulla ja Agrellilla oli varsin pinnallisesti kuvattuna. Heidän kirjoittamiensa huomioiden perusteella oikeudenmukaisuus ja laillisuus tulivat esille mielivaltaisena ja julmana. Vaikka Montagu kirjoitti ilahtuneensa valehtelijoiden kovista rangaistuksista, alleviivasi se turkkilaisten äärimmäisyyttä sekä hänen omaa paheksuntaansa valehtelijoista. Montagun käsityksiin nähden Agrell suhtautui tiukemmin turkkilaiseen lakiin. Hän painotti lain olevan korruptoitunut ja epäoikeudenmukainen. Silti he molemmat toistivat teksteissään yleisimpiä käsityksiä: laintulkinnan sidonnaisuutta islamin uskoon ja kristittyjen erilaista juridista asemaa.

---

juhlistuja rikollisia he ovatkaan meidän maassamme) rangaistukset. Heidät polttomerkitään otsaan kuumalla raudalla, kun heidät todetaan syyllisiksi pahamaineisiin valheisiin. Montagu (Letter XXXVIII, 4.1) 1775, 146–147.

¹⁰³ Agrell (20.6.1711) 1988, 367.

¹⁰⁴ Montagu (Letter XLII) 1775, 173.

¹⁰⁵ BAER 2011, 73–74.

Vaikka Agrellin aikaisemmasta sitaatista voi nähdä hänen epäilleen oikeudenmukaisuuden toteutumista tuomioistuimissa, hän näki kuitenkin yhteiskunnan pyrkivän suojelemaan kristittyjen oikeuksia. Näkemys tuli ilmi, kun Agrell kirjoitti käyneensä seuraamassa satamassa tapahtunutta teloitusta. Kaksitoista turkkilaista teloitettiin kristittyjen laivan ryöstämisestä ja miehistön tappamisesta. Yleensä teloitukset tapahtuivat hiljaisesti yöaikaan ilman että kukaan oli sitä todistamassa, mutta tällä kertaa hirttäminen oli julkista. Agrell piti tätä osoituksena turkkilaisten nöyryydestä kristittyjä kohtaan ja todisteena, ettei mitään väkivaltaa tahdottu tapahtuvan kristityille.¹⁰⁶

Agrellin näkemykset turkkilaisen lain oikeudenmukaisuudesta kristittyjä kohtaan vaihtelivat. Toisaalta hän näki sen olevan tehokas toiminnassaan ja osoittavan kunnioitusta kristittyjä kohtaan, mutta samalla hän katsoi lain edustavan korruptiota ja epäoikeudenmukaisuutta ottamalla vastaan lahjuksia ja asettamalla kristityt muslimeja alemmas oikeuden edessä. Mikäli Agrellin tulkinnan vie äärimmilleen, hänen käsityksensä toimivasta oikeudesta ovat yhteydessä siihen, kuka selvisi tuomiossa voittajana. Oikeudenmukaisuus tuntui tapahtuvan vain silloin, kun kaikki kääntyi kristittyjen eduksi. Tähän nähden Montagu oli avoimempi muslimeja kohtaan ja ruotsalaista pastoria lievempi painottamaan kristinuskoa ainoana oikeana uskona.

Erityisen selväksi Agrellin subjektiivinen näkemys tuli sotaan ja rauhaan liittyvissä kysymyksissä. Keväällä 1712 Agrell kirjoitti kuulleensa, että turkkilaiset olivat solmineet lopullisesti rauhan venäläisten kanssa:

I desse dagar begynte blifwa uppenbart hwad herrar Turkarna med alla sina löften och hotelser hafdt i sinnet, ty fast de änn låfwat oss godt och skrämpt Ryssarna med store, doch skienactige tillredelser, så finner man lijkwäll nu att alt sådant waret luter bedrägerij. Nu hette det, man kunde intet sättia sig i wijdlyftigheet för andra. Dessutan wåre det emoot deras helige Alcoran att begynna krijgh med någon som beder frijd och gifwer så mycket han kan, hwilket Ryssen skall hafwa giordt. [--] denne tijdning från Porten war strax så klar, att de som waret förr wise om krijget, twiflade nu aldeles intet om frijden. [--] Få nu see hwad Benderska folcket sager, som ingen annan underrättelse hafwa änn att kriget är wist [h]är; hwem weet om icke de alt för lätt trogne här lära att see bättre upp med ögonen een annan gångh.¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ Agrell (28.12.1710) 1988, 194.

¹⁰⁷ Näinä päivinä kävi selväksi, mitä turkkilaiset herrat lupauksillaan ja uhkailuillaan tarkoittivat, sillä vaikka he olivat luvanneet meille hyvää ja suuresti säikäyttävänsä venäläiset, kuitenkin näennäisen varovaisesti, havaitaan nyt sittenkin, että kaikki sellainen oli petosta. Asia on nyt niin eikä voi epäilläkään muuta. Lisäksi oli heidän pyhän Koraaninsa vastaista aloittaa sota sellaista vastaan, joka aidosti teoillaan pyytää rauhaa ja ilmeisesti näin ovat venäläiset tehneet. [--] tämä uutinen Portista oli heti niin selvä,

Koraanin oppien mukaisesti muslimien tuli suostua rauhaan, mikäli sitä heidän maaperällään pyydettiin riittävän hartaasti. Agrell kirjoitti pettyneenä, miten suuret lupaukset haihtuivat tyhjinä ilmaan. Kuten Agrell totesi, ensi kerralla olisi katsottava tarkemmin, kuka olisi luottamuksen arvoinen.

Prut-joella 23. heinäkuuta 1711 solmitusta Venäjän ja Osmanien rauhasta kapteeni Erasmus Weismantell selitti päiväkirjassaan seuraavasti:

Die Türcken haben in ihrem Gesetzbuche, Alcoran, auch diesen Punct, dass wenn sie ein Feind um Hamam bittet, sie ihnen alle Gnade zu erweisen schuldig seyn; denn Hamann, so viel heisst als Gnade bitten, oder sich auff Discretion ergeben, welchen zu geben und auch alle Liebe noch darbey zu erweisen, sie durch ihre Gesetze verbunden sind.¹⁰⁸

Hänen mukaansa rauhasta oli sovittu turkkilaisessa kylpylässä ja kaikkea elollista kunnioittaakseen turkkilaiset olivat suostuneet rauhaan.

Vaikka Koraanin oppien mukaista oli solmia rauha, mikäli islamin uskoon kuulumaton sitä pyysi, sodan ja rauhan kysymykset ratkaistiin Osmanien valtakunnassa yhä enemmän valtion edun nimeen 1600-luvun lopulta lähtien. Valtakunnan laajentuessa virkamiesten asemasta tuli ratkaisevampi kuin sotilaiden. Sodat vaativat huolellista suunnittelua ja valmistautumista, jolloin poliittisten kampanjoiden merkitys korostui. Nopeasti etenevien sulttaanin johtamien sotajoukkojen aika oli ohi. Vaikka valtakunta perustui ajatukseen islamilaisesta valtiosta, joka laajeni sotilaiden avulla uskottomien maille levittäen islamin uskoa *jihadin* mukaisesti, valtion etu nousi jatkuvia uskonsotia tärkeämmäksi 1600-luvulla. Vaikka pyhän sodan ajatuksesta siirryttiin pyhään rauhaan, oli islamin kunnioitus yhä keskeinen edellytys onnistuneille valtiollisille suhteille.¹⁰⁹

1700-luvun alussa ruotsalaiset kokivat tarpeelliseksi puolustaa kansakunnan etuja sodin, kun sitä vastoin Osmanien valtakunnan johto pyrki ylläpitämään rauhaa. Weismantell, joka päiväkirjassaan otti muutenkin maltillisesti kantaa, osoitti suhtautuvan tapahtuneeseen lievemmin kuin Agrell. Syy voi johtua yksinkertaisesti siitä, että

---

sillä ne jotka olivat lykanneet sotaa, eivät epäröineet lainkaan rauhaa. Saapa nähdä, mitä Benderin väki sanoo, sillä heillä ei ole muuta käsitystä kuin että sota todella on täällä. Kuka tietää, jos kaikki helpouskoiset eivät täällä opikaan katsomaan seuraavalla kerralla tarkemmin. Agrell (30.3.1712) 1988, 307.

¹⁰⁸ ”Turkkilaisilla on lakikirjassaan, siis Koraanissa, myös sääntö, jonka mukaan hammamiin kylpemään kutsutulle viholliselle osoitetaan armoa kaikkiin syytöksiin. Niinpä hamamissa täytyy osoittaa armoa ja hienotunteisuutta jokaiselle ja samalla osoittaa kaikelle elolliselle, että he ovat sidottuja lakeihinsa”. Weismantell (23.7.1711) 1928, 119.

¹⁰⁹ YURDUSEV 2012, 191–194, 197–203.

Weismantell oli värväytynyt sotaan ihailustaan Ruotsin kuninkaaseen kun taas Agrellin näkemyksiä ohjasi tiukempi kiinnittyminen patriotismiin. Pettyneelle Agrellille solmittu rauha oli osoitus turkkilaisten petollisuudesta ja sodan epäonnistumisesta. Viittaamalla Benderin väkeen ja ruotsalaisten helppouskoisuuteen Agrell osoitti pitävänsä myös maanmiehiään osittain vastuullisina tapahtumiin. Kommenteillaan Agrell kuitenkin todisti, että turkkilaisten erilainen yhteiskunnallinen ja oikeudellinen järjestelmä oli ruotsalaisille hankala kohdata. Aina tapahtui jotakin yllättävää, joka ruotsalaisille edusti mielivaltaista järjestystä.

Järjestyksen ylläpidosta vastasivat janitsaarit eli turkkilaiset sotilaat. Turvallisuuden kuvauksissa Agrell kuvaili heidän osaansa kiinnostavasti. Käytänteenä oli, että ulkomaalaisia lähetystöjä ja matkaseurueita oli suojelemassa paikallisia sotilaita. Agrellin kuvauksissa he olivat raivokkaita satureita, joihin ei kuitenkaan ollut täysin luottamista, sillä heidän lojaalisuutensa oli lopulta suurvisiirin ja sulttaanin puolella.¹¹⁰

Janitsaarien ystävällisyys pääsi kuitenkin kerran varsin kiinnostavalla tavalla esille Agrellin kirjoittaessa vierailustaan sulttaanin palatsissa. Ruotsalaisten uusi lähettiläs Thomas Funck oli kutsuttu audienssille hoviin ja koko lähetystö osallistui tilaisuuteen. Kun virallinen osuus oli hoidettu, ruotsalaiset ja turkkilaiset söivät yhdessä palatsin puutarhassa. Tapahtuneesta Agrell kirjoitti:

Äljest wåre de mycket wånlige, både oss äta och giorde altijd sielf begynnelse i hwar rätt med fingrarna, men besynnerligen war swårt att hålla sig från löje, och måste några af oss hålla ärmekläden för munden när pastejorne kommo fram, ty wij weste intet huru wij skulle bära oss åt, till des våra wårdar gingo os före med godt exempel, kröckte fingrarna och höggo där med håhl såsom kårpar, doch måste wij twinga oss, emedan wij weste att Sultan sielf gaf acktning på oss. Och har man exempel att een wenetianisk tolk som öf:r sådan spijssning sade till sina cammerater: see dessa äta som swijn i våra länder; fådt mycket dyrt bethala sitt omdömme i dy een renegat, som förstod hans språk berättade strax sådant åt Wiziren, hwilken befalte tolken effter sluten måltijdh blifwa qwar i Divanen, och lät strax taga lifwet af honom.¹¹¹

---

¹¹⁰ Esimerkkinä tapaus, jossa janitsaari oli epäuskoinen suurvisiirin vaihtuessa ruotsalaismieliseksi. Agrell (5.6.1710) 1988, 110.

¹¹¹ ”Jokatapauksessa oli todella ystävällistä kutsua meidät syömään ja tehdä selväksi oikea tapa käyttää sormia syömisessä. Oli kuitenkin kummallisen vaikeaa pidättäytyä hymyilemästä ja joidenkin meistä täytyi pitää hihaa suunsa edessä, kun pasteijat saapuivat, sillä emme tienneet, kuinka käyttäytyä. Sen vuoksi vartijamme menivät edellemme antaen hyvää esimerkkiä sormiaan taivuttaen ja asettaen sen ikään kuin kuokaksi. Niinpä meidän piti pakottaa itsemme [tekemään samoin], sillä tiesimme sulttaanin vahtivan meitä. Kerran esimerkiksi eräs venetsialainen tulkki, joka kommentoi ystävälleen: näetkö heidän syövän kuin meidän maamme siat, sai maksaa kalliisti arvosteluistaan. Eräs renegaatti oli ymmärtänyt hänen puheensa ja riensi heti kertomaan visiirille, joka ruokailun päätteeksi pyysi tulkkia jäämään divaaniin ja iski tämän heti hengiltä.” Agrell (20.6.1711) 1988, 257–258.

Kutsumalla ruotsalaiset yhteiselle aterialle turkkilaiset osoittivat ystävällisyyttä, josta Agrell oli kiitollinen. Agrellista erityisen jännittävää oli syödä paikallisia ruokia turkkilaisten tapojen mukaisesti. Aterimien puuttuessa ruokaa tuli syödä sormin, mikä huvitti ja pelotti ruotsalaisia. Syömisen erilaisuus oli hauska kokemus, mutta tilaisuus vaati kuitenkin kunnioituksen osoittamista. Janitsaarit näyttivät mallia ruuan oikeaoppiseen syömiseen, mistä Agrell oli kiitollinen sillä epäonnistumista pidettiin aiheellisena pelkona. Mikäli alati tarkkaileva sulttaani näkisi turkkilaisten tapojen pilkkaamista, seurauksena olisi hengen menetys.

Turkkilaisuuden määrittelyn kannalta Agrellin merkintä yhteisestä ruokailusta on kiinnostava siksi, että se tuo esille valtakuntaan liitetyn turvallisuuden tunteen. Jokainen oli jatkuvasti tarkkailun alaisena. Tapaus osoittaa sulttaanin kaikkialle yltävän kyseenalaistamattoman vallan, renegaatteihin liitetyn mielikuvan pettureina sekä miten tilanneherkkää ja seremoniallista diplomatia oli varhaismodernilla ajalla. Turkkilaissotilaat sitä vastoin pääsivät tilaisuuden yhteydessä esille ystävällisinä miehinä, jotka olivat kerääntyneet ruotsalaisten kanssa saman pöydän äärelle jakamaan yhteisen aterian. Yhteinen ruokailu ja oikeaoppisen pöytätavan näyttäminen toi Agrellin näkemyksiin turkkilaissotilaista pehmeyttä ja inhimillisyyttä. Erilaisen lainkirjaimen ja sosiaalisten järjestelmien hallinnoimassa yhteiskunnassa toimi ystävällisiä yksilöitä.

Valitettavasti olosuhteet eivät suoneet hyvien kokemusten jatkuvan. Ruotsalaisten asema Osmanien valtakunnassa muuttui ratkaisevasti keväällä 1712. Ruotsin kuninkaasta oli tullut Osmanien valtakunnalle riesa, joka jatkuvasti pyysi lisää rahaa ja uusia taisteluita. Viimeisenä niittinä turkkilaisten ja ruotsalaisten välisissä neuvotteluissa pidettiin Benderin kalabaliikkia, jossa janitsaarit ajautuivat avoimeen kahakkaan ruotsalaisten kanssa. Kaarle itsekin otti osaa taisteluun ja haavoittui, minkä johdosta hänet vietiin ensin Demotikan kaupunkiin Kreikkaan ja myöhemmin Edirneen toipumaan. Tutkimuskirjallisuudessa on usein korostettu ajan olleen Kaaralle myös henkistä palautumista vuosia kestäneestä sotimisesta. Vaikka turkkilaiset eivät olleet enää suopeita venäläisvastaiseen sotaan, ruotsalaisten paluumatka ei tullut kyseeseen ennen kuin oli varmistettu lähtemisen turvallisuus. Venäläisten tuli poistua Puolasta ja taata Kaarle XII:lle turvallinen paluumatka turkkilaisen ja venäläisten rauhansopimuksessa sovitun mukaisesti.¹¹²

---

¹¹² THEOLIN 2001, 38; FROM 2009, 108–110.

Tunnelma ruotsalaisten ja turkkilaisten sotilaiden välillä oli kiristynyt. Agrell kirjoitti muutettuaan Konstantinopolista Adrianopoliin, että turkkilaiset janitsaarit vartioivat jatkuvasti ruotsalaislähetystön väkeä ja talosta sai poistua vain välttämättömmimpiä asioita hoitamaan. Tilanne näytti toivottomalta ja niinpä Agrell kirjoitti anoneensa vapautusta tehtävistään. Hänen omien sanojensa mukaisesti tilanne oli harmillinen ja surullinen. Viimeisimpiin merkintöihinsä hän kirjoitti moitteita turkkilaisten arvaamattomasta tyranniasta.¹¹³ Kuvaukset turvattomuuden tunteesta, mielivaltaisuudesta ja turkkilaisten tyranniasta toistuivat Agrellin päiväkirjan loppua kohden, jolloin kuvauksien voi katsoa riippuneen menestyksestä poliittisissa neuvotteluissa ja turkkilaisten suopeudesta. Kun sota ja diplomatia sujuivat huonosti, ruotsalaiset menettivät arvoaltaansa valtakunnassa jääden yksin vaille vahvoja tukijoita. Sotilaista, joiden oli tarkoitus olla heidän liittolaisiaan, tulikin heidän vastustajiaan.

Osmanien valtakunta näyttäytyi Agrellille erilaisena ja vieraana yhteiskuntana, joka seurasi omia lakejaan ja oikeuskäsityksiään. Vaikka Osmanien yhteiskuntajärjestelmä ja laki takasivat kristityille oikeuksia ja suojaa, Agrell epäili tuomioistuimia korruptiosta huolimatta todistamistaan yksittäistapauksista, joissa oikeus oli selkeästi kristittyjen puolella. Erityisen suurta hämmennystä aiheutti kuitenkin turkkilaisten käsitys sodan ja rauhan oikeudenmukaisuudesta. Koraanin rauhantahtoinen tulkinta närkästytti Agrellia, kun kyseessä oli ruotsalaisten mielestä oikeutettu sota. Vaikka oikeusjärjestelmään suhtauduttiin epäluulolla, sen puitteissa toimi kuitenkin ystävällisiksi katsottuja turkkilaisia.

---

¹¹³ Agrell (13.1, 22.1, 5.2.1713) 1988, 338–340.

3. Sukupuolittuneet tilat

3.1. Kielletty ja vaarallinen haaremi

Karkeasti yleistettynä 1700-luvun läntinen yhteiskunta jaettiin julkiseen ja yksityiseen elämänpiiriin. Julkinen edusti miehen ja valtion toimintaa, kun taas yksityinen nähtiin puitteena naiselle ja kodille. Nykytutkimus painottaa rajanvedon olleen veteen piirretty viiva ja toisinaan melko teennäinen, sillä myös naisilla oli yhteiskunnallista, julkista vaikutusvaltaa siinä missä miehilläkin oli oikeuksia ja velvoitteita kodin ja perheen suhteen.¹¹⁴ Konstantinopolin kulttuurihistoriallisissa tutkimuksissa on viime aikoina kiinnitetty enemmän huomioita sukupuolen ja kaupunkitilan välisiin suhteisiin. Yleisesti ajatellaan, että länsimaille tyypillinen jako yksityiseen ja julkiseen tilaan soveltuu huonosti kuvaamaan tilan ja toiminnan suhdetta itämailla. Osmanien yhteiskuntarakenteita paremmin kuvaavia käsitteitä olisivat esimerkiksi sisäinen ja ulkoinen, palatsi ja kaupunki, etuoikeutettu ja yleinen tai pyhä ja maallinen.¹¹⁵

Läntisestä ajattelusta nouseva jako julkiseen ja yksityiseen tilaan antaa kuitenkin kiinnostavan lähtökohdan tutkia vieraaseen kulttuuriin liitettyjä sukupuolittuneita käsityksiä. Koska turkkilaisnaiset asuivat haaremissa, länsimaisten miesten mahdollisuus tutustua itämaisiin naisiin vapaasti naisten omissa elinpiireissään oli rajoitettua. Julkinen kanssakäyminen oli säädeltyä eikä yksityisistä tapaamisista tehty useinkaan totuudenmukaisia kuvauksia. Kirjalliset kuvaukset turkkilaisnaisista pohjautuivat pitkälti kuulopuheisiin ja aiemmin kerrottuun. Naisten jäädessä enemmän tai vähemmän vieraiksi sukupuolensa ja kulttuurinsa vuoksi olivat kirjoitukset naisista pintapuolisia heijastaen länsimaisen miehen erilaisia kirjoittamisen motiiveja. Tämä alaluku selvittää, mitä Agrellin merkinnät kertovat ruotsalaisten käsityksestä itämaisesta naisesta osana yksityistä kaupunkitilaa.

Kun Agrellin päiväkirjasta etsii kuvauksia turkkilaisnaisista, aiemmin opitun ja kuullun toistuminen on kaikkein selkeintä. Esimerkiksi kierrellessään yhdessä Michael Enemanin kanssa Konstantinopolin ruuhkaisilla kaduilla Agrell kuvaili turkkilaisnaisten elämää juuri niin kuin varhaismodernin ajan lukija olisi odottanutkin. Se toisti oletuksia haaremista, miesten ja naisen erilaisista oikeuksista sekä moniavioisuudesta:

---

¹¹⁴ VICKERY 2009, 27.

¹¹⁵ PEIRCE 1993, 8; MIKHAIL 2007, 134.

[--] lijkwäll allenast manfolcken gå ut, och qwijnfolcken blifwa städze hemma i huusena och äro mycket flere emedan turkarna permitteras så många som dhe hafwa råd och lust till, dhem dhe hafwa innestängde uti ett skranck under taaket i husena med gallerwärck före, hwilket rum på turkiska kallas Harem. Dhe förnåhmare hafwa och snöpte morianer som bewaka dheras fruentimber. Sielfwa stoorturken eller Keisaren haf:r några tusende qwinspersohner uti sin Serai, som alla äro utwalde schlawinnor af allahanda nationer, som och bewakas af sådanne eunucher, för hwilka snöpt morian, och har stoor myndigheet och een ibland dhe 3 förnåmbsta uti heela turkiska rijket. Några få qwinfolck synes wäll på gatorne men alla med tilltächte ansichten att allenast äro öpne, doch hafwa somblige och floor öf:r dhem.¹¹⁶

Agrellin kuvauksessa kaupungin valtavasta väkimäärästä vain miehet kuljeksivat ulkona naisten jäädessä alati kotinsa haaremiin teljettyinä ja vartioituina. Mikäli naisia kaupungilla liikkui, heillä oli aina kasvot silmiä lukuun ottamatta peitettynä. Agrellin yksityiskohtaisessa kuvauksessa kaupungin julkinen tila katuineen ja toreineen oli miesten hallinnassa. Naisten elämä oli rajoittunut haaremiin, joka lempeän kodin sijasta näyttäytyi hänelle turkkilaismiesten naisilleen asettamana mustien eunukkien vartioimana vankilana.

Länsimaisissa kuvauksissa erityisesti haaremi kiinnosti matkailijoita. Sana *harem* on arabiaa ja tarkoittaa pyhää ja kiellettyä. Islamilaiseen kulttuuriin haaremit juurtuivat 700-luvulla, mutta niiden tausta on paljon vanhempi ja nähtävissä esimerkiksi länsimaisen kulttuurin kehtona tunnetussa klassisen antiikin Ateenassa, jolloin kreikkalaisnaiset asuivat omissa tiloissaan ja liikkuivat peittävästi puettuina. Eri sukupuolten erottaminen toisistaan sekä naisten pukeutumisen ohjeistaminen kuvastavat patriarkaalisen yhteiskunnan kontrollia, jossa haaremit olivat vain itäinen vastine lännessäkin harjoitetulle tavalle. Ajan kuluessa perinne jäi vahvemmin elämään itäisiin kulttuureihin, jolloin siitä kehittyi länsimaista poikkeava tapa ja herätti jatkuvaa kiinnostusta länsimaisissa matkakuvauksissa.¹¹⁷ Haaremista tuli lännessä yksi itämaisten tapojen tunnusmerkeistä, mutta kuvaukset olivat kuitenkin kaikkea muuta

---

¹¹⁶ "[--] vain miesväki liikkuu ulkona naisväen jäädessä alati kotiin. Heitä [vaimoja] on todella paljon, sillä turkkilaiset sallivat niin monta kuin on varaa ja halua pitää. Naisväen he telkeävät taloissaan väliaidan taakse. Siinä on katto pään päällä ja säleikkö edessä. Tätä huonetta kutsutaan haaremiksi. Ylhäisimmillä kastroidut murjaanit vartioivat naisten aluetta. Itse suurturkillaisella eli keisarilla on muutama tuhat naista palatsissaan, jotka kaikki ovat ulkomailta valikoituja orjia. Heitä vartioivat eunukit eli kastroidut murjaanit, joista kolme korkeinta edustavat korkeaa virkavaltaa koko turkkilaisessa valtakunnassa. Muutama harva nainen näkyy kaduilla, mutta kaikilla on peitetyt kasvot, joista vain silmät näkyvät liinojen ja huntujen alta." Agrell (29.12.1709) 1988, 58–59.

¹¹⁷ FAY 2012, 28, 33–34.

kuin totuudenmukaisia. Myytit, fantasiat, huhut ja stereotyyppiset käsitykset leimasivat länsimaisia käsityksiä haaremeista ja niissä asuvista naisista. Kun länsimaiset matkamiehet kirjoittivat kuvauksia lähinnä toisilleen, seksuaalisuus ja erotiikka nähtiin olennaiseksi osaksi haaremeiden elämää. Ne edustivat hurjastelua, riettautta, julmuutta ja seksuaalisesti tavallisesta poikkeavaa keskustelun sävystä ja tarkoituksesta toki riippuen. Yleistäen huntuihin verhottu ja erillään elävä orientaalinainen nainen nähtiin alistettuna kohtaloonsa.¹¹⁸

Kuvaillessaan haaremia vankilana Agrellin edellinen sitaatti osoittaa hänen pitäneen naisia alistettuina vankeina. Myötätunto naisten onnettomaan elämään paistaa läpi myös seuraavassa sitaatissa:

Nu hade och deras elliest lijksom fängzlade fruentimber permission att gå ut, men doch med tilltächte ansichten, och dhe förmögnares med swarta eunucher till custodes pudicitiaë effter sig, och war löjeliget, att då dhesse äländige qwinnespersohner, som intet wåre wahne att see annatt folck änn sina egne, blefwo oss warse på gatorne, blefwo dhe ståendes och admirerade oss, så länge dhe kunde hafwa ögonen på oss för dhet myckna omlöpande folckez skuld. I dhenna tijden besöka dhe ochså sina afledna goda wänners grafwar att wijsa sin sorg och bedröfwelse öf:r dheras död.¹¹⁹

Agrellille turkkilaisnaiset elivät miestensä luvan varassa jatkuvasti tarkkailtuna. Koska naiset pääsivät vain harvoin ulos, he eivät olleet tottuneita näkemään muita kuin omaa väkeään, ja niinpä Agrellista oli ollut huvittavaa huomata, miten naiset uteliaina tarkkailivat ja ihailivat ruotsalaismiehiä.

Merkintää tulkiten Agrell piti naisten elämää tiukasti säädeltyinä. Rajoitettu liikkuminen ulkona teki heistä tietämättömiä maailmasta ja erilaisista ihmisistä. Eläessään eristettyinä haaremissa he eivät pystyneet oppimaan tai tekemään havaintoja maailmasta, jolloin naiset eivät kyenneet täyttämään varhaismodernin ajan vaatimusta itsensä sivistämisestä. Milloin naiset ulkona kävivätkin, heidän tehtävänä oli osoittaa suruaan tai taikauskaisuuttaan hauskanpidon sijasta. Samalla, kun sitaatti on osoitus Agrellin myötätunnosta, se nostaa esille Agrellin kokeman ylemmydentunteen ja seksuaalisen viehätysvoiman. Turkkilaisten keskuudessa sivistyneet ruotsalaismiehet

---

¹¹⁸ LEWIS 2004, 96.

¹¹⁹ ”Nyt oli heidän vangitulla naisväellään lupa käydä ulkona, mutta toki kasvot peitettyinä. Varakkaalla väellä oli tapojensa mukaisesti mustat eunukit vartioimassa heidän siveyttään. Oli hilpeää huomata näiden onnettomien naisten, jotka eivät olleet tottuneita näkemään muita kuin omaa väkeään, jäävän seisomaan ja ihaillemaan meitä niin kauan kuin pystyivät jatkuvasti virtaavan väkimäärän vuoksi. Tänä aikana he vierailivat myös heidän poisnukkuneiden, hyvien ystäviensä haudoilla näyttämässä suruaan ja murhettaan heidän kuolemansa vuoksi.” Agrell (31.1.1710) 1988, 75.

pitivät itseään eksoottisina herrasmiehinä, joita itämaan kaunottaret saivat vain kaukaa ihailla.

Kuten Mary Ann FAY on osoittanut tutkittuaan kairolaista haaremikulttuuria 1700-luvulla, Lähi-itään matkanneet länsimaalaiset miehet tunsivat hyvin vähän islamilaista lakia tai naisten oikeuksia. Heitä ei juurikaan kutsuttu yksityisiin koteihin saatikka haaremeihin seuraamaan tapahtumia. Silti he kirjoittivat ikään kuin kaiken tietävinä, omin silmin todistettuina. Haaremiin liitetyt kuvaukset vaihtelivat paljon, mutta yleisimmin naisia kuvailtiin lapsekkaiksi ja oppimattomiksi, julmien miestensä alistamiksi. Heidän elämänsä huntujen ja haaremien suojissa nähtiin rajoitteena, joka palveli perheen miehiä. Kuvauksien perusteella matkailijat näkivät musliminaisia vain harvoin, jolloin useimmat todenperäiset kuvaukset kertoivat naisten läsnäolosta esimerkiksi häiden, muiden juhlien tai poikkeuksellisten olosuhteiden yhteydessä.¹²⁰

Toisaalta naisten elämää kuvailtiin myös kaikkea muuta kuin ikäväksi ja alistetuksi, mikä tulee esille saksalaiskapteeni Erasmus Weismantellin kuvauksia lukiessa. Hänen kuvauksensa nostavat turkkilaisnaiset esille eri valossa tuoden samalla Agrellin kuvauksiin enemmän syvyyttä. Weismantell kirjoitti paljon naisten tavoista aina sielunpelastumisesta kaunistautumiseen ja aviomiehen pettämiseen. Etenkin viimeksi mainittu sai paljon huomiota osakseen. Naisten peittävä pukeutuminen huntuihin oli Weismantellin mukaan avuksi aviomiehen pettämisessä, sillä se mahdollisti rakastajan tapaamisen aviomiehen tietämättä ja tunnistamatta. Mikäli nainen oli saanut luokseen vieraakseen muita naisia, oli Weismantellin mukaan aviomieheltä kiellettyä astua silloin haaremiin. Tätä kieltoa juonikkaat naiset käyttivät hyväkseen kutsumalla rakastajat luokseen naisiksi pukeutuneina. Yhteenvetona Weismantell tiivisti:

[--] in Summa der Weiber List in aller Welt unbeschreiblich und unergründlich und je scharffer und harter auch eingeschlossener mann sie hält, je listiger und inventieuser sind sie, [--] und wenn er sie auch in einen zehenfachen Mauer einschliesst, und mit dem hundertäugigen Argor bewachtet, wird sie ihn doch betrogen und mit ihrer List hindergehen.¹²¹

Weismantellin kuvauksen perusteella kukaan nainen ei ollut kelvollinen, oli sitten idästä tai lännestä. Kuten hän kirjoitti, olivat naiset kaikkialla maailmassa juonikkaita. Mitä

---

¹²⁰ FAY 2012, 2, 3, 23–24.

¹²¹ " [--] Yhteenvetona naisten vehkeily on kaikkialla maailmassa käsittämätöntä ja arvoituksellista, ja mitä tiukempi, ankarampi ja suljetumpi aviomies heillä on, sitä viekkaampia ja kekseliämpiä he ovat.[--] ja kun mies sulkee hänet kymmenkertaisen muurin sisälle, jota satasilmäinen Argos vartioi, pettää nainen silti miestään ja edistää juoniaan." Weismantell (November 1712) 1928, 164.

tiukempi mies oli, sitä ovelammaksi nainen kävi. Pettämisen keinot olivat keksittävässä vaikka vartiossa seisoisi antiikin tarustosta tuttu satasilmäinen, kaikennäkevä Argos-jättiläinen.

Kuvauksen yksityiskohdat kertovat, että nainen saattoi rikkoa elämänpiirinsä rajoitteita ja yhteiskunnan sosiaalista järjestystä oveluudellaan. Vaikka Weismantell piti kaikkia maailman naisia juonikkaina, olosuhteet olivat kuitenkin hioneet turkkilaisnaisista todella ovelia. Kiinnostavaa on myös havaita Weismantellin käyttävän naisten luonteenpiirteiden kuvaamisessa viittausta antiikin myyttiseen tarinaan Io-neidosta ja Argos-jättiläisestä. Kielikuvallinen trooppi on maantieteellisesti osuva ja tarkoituksella valikoitu. Taru Io-neidosta kertoo kielletystä rakkaudesta Zeukseen, joka neitoa suojellakseen muutti tämän valkoiseksi hiehoksi. Paetessaan Kreikasta Aasian puolelle Io kulki hiehona läpi salmen, jonka nimeksi tuli tapauksen mukaisesti Bospori tarkoittaen muinaiskreikaksi ylityspaikkaa lehmille. Sen sijaan, että Weismantell olisi korostanut Io-neidon uhrautuvaisuutta tai Zeuksen omavaltaisuutta, hän nosti esille Ion juonikkuuden paetessaan satasilmäisen jättiläisen ohitse.

Weismantellin kirjoituksissa naisten oveluus oli sitä onnistuneempaa mitä tyhmempi mies. Lopulta aviomiehet eivät olleet miehiä ollenkaan vaan naisia, kuten Weismantell kirjoitti:

Diesse dumme Kerls und alle Türcken thun in dem Hausse alle Arbeit, so denen Weibern zustehet: Sie waschen, backen, kochen, scheuren etc. und die Weiber sitzen in den Klöster, haben guten Tage, essen und trincken, und nehen oder sticken etwas darbey;¹²²

Turkkilaismiehet hoitivat lopulta kaikki naisille kuuluneet kotitaloustehtävät, niin että naiset saattoivat viettää nautinnollista elämää ”luostareissaan”. Weismantellin kirjoituksesta on poimittavissa moniakin asioita. Ylipäätään viittaus luostareihin osoittaa, että itämaista haaremia verrattiin katolisiin nunnaluostareihin. Koska uskonpuhdistuksen myötä protestanttisissa maissa luostaritoiminta oli lakkautettu uskoon kuulumattomana instituutiona, viittaus osoittaa pilkantekoa protestanttien pyrkiessä vastustamaan kaikkea katolista.¹²³ Weismantell näki siis haaremielämän olevan moraaliltaan hyvin samanlaista kuin paheellisina pidetyissä katolisissa

---

¹²² ”Nämä tyhmät miehet ja kaikki turkkilaiset tekevät kotona ne tehtävät, jotka kuuluisivat naisille. He pesevät, leipovat, keittävät, kiillottavat jne. Heidän naisensa istuvat luostarissaan ja viettävät hyvää päivää, syövät ja juovat, ja ehkä hiukan neulovat tai ompelevat samalla.” Weismantell (November 1712) 1928, 164.

¹²³ KAMEN 2000, 52.

nunnaluostareissa. Toisaalta kirjoitus saattoi olla tarkoitettu hilpeyttä herättäväksi kommentiksi, joissa perinteiset sukupuoliroolit olivat kääntyneet toisinpäin. Jo pelkkä ajatus aviomiesten alisteisuudesta vaimoilleen oli naurettava, sillä protestanttiseen kulttuuriin kuului tiiviisti patriarkaisuus. Samalla se oli pilkkaava kirjoitus turkkilaismiehen maskuliinisuudesta heidän hoitaessaan kaikki naistensa tehtävät.

Myös Agrellin päiväkirjassa on havaittavissa samanlaista turkkilaismiehen aseman kyseenalaistamista naisiin liittyvillä kertomuksilla. Esimerkiksi seurattessaan turkkilaisen ylhäisön tapaa viettää hääjuhlia, Agrell kirjoitti miehen aviollisista suhteista vaimoonsa:

Doch dhen, som får een fru af så förnämt huus, han måste nolens volens hålla streek, och får ey taga sig flere änn dhen eena, och hwar gång har går i sängen till henne, måste han stijga upp wijd fötterna, att wijsa sin ringheet i anseende till henne, är altså mehr hennes schlaf änn man.¹²⁴

Agrellin merkinnän mukaisesti ylhäisen naisen edessä mies oli alistettu palvelija. Kertomuksesta näkee kiinnostavasti, miten tarinat moniavioisuudesta törmäävät todellisuuteen, ja miten varhaismodernin ajan länsimainen matkailija lopulta tulkitsti tilannetta. Osmanihistorioitsija Suraiya FAROQHI kirjoittaa, että moniavioisuuden kuvaukset olivat varsin tavallisia länsimaisissa matkakertomuksissa, mutta tosiasiasa osmanikulttuuri oli 1600- ja 1700-luvun vaihteessa yksiavioisuutta suosiva. Kaupungeissa ja hyvin toimeentulevissa turkkilaisissa perheissä moniavioisuutta jopa paheksuttiin ja säilyneiden oikeudenpöytäkirjojen mukaisesti turkkilaisnaiset pitivät kiinni omasta sosiaalisesta asemastaan perheen ainoana vaimona etenkin yhteiskunnallisen hierarkian huipulla ollessaan.¹²⁵

Länsimaiset kuvaukset idästä korostivat sukupuolittunutta maantiedettä, kuten historioitsija Michael HARRIGAN on todennut tutkittuaan ranskalaisia matkakertomuksia. Orientti, ja sen aiemmin kristityt kaupungit Konstantinopoli, Jerusalemi sekä kreikkalaissaaret, nähtiin feminiinisinä. Tyrannian alla ne kuvailtiin odottavan rohkeaa pelastajaansa maskuliinisesta lännestä. Tämä kahtiajako vielä vahvistui imperialismin aikaan 1800-luvulla. Feministiset kuvaukset idästä nostivat esille ulkoisesti vahvan itämaisen miehen, joka oli pelottava barbaari taistelukentällä,

---

¹²⁴ "Se, joka saa vaimon niin nimekkästä talosta, täytyy pysyä naisen rinnalla, tahtoi tai ei. Hän ei saa ottaa muita kuin tämän yhden ja joka kerta, kun mies menee sänkyyn vaimonsa kanssa, täytyy hänen osoittaa alempiarvoisuuttaan naiselleen nousemalla ylös sängystä. Mies on siten siis enemmän vaimonsa orja." Agrell (28.4.1710) 1988, 98–99.

¹²⁵ FAROQHI (1995) 2000, 102–103.

mutta kuitenkin pinnan alla naismainen ja taipuvainen mustasukkaisuuteen. Korostamalla miesten heikkoutta länsimainen mies saattoi itse esiintyä vahvana. Epäoikeudenmukaiset, mustasukkaiset aviomiehet eivät ansainneet kauniita vaimojaan, joten länsimaisella miehellä oli täysi oikeus omille haluilleen.¹²⁶

Niinpä länsimaisissa matkakertomuksissa oli toisinaan aivan sama, mitä turkkilaiset lopulta tekivät, sillä tärkeintä oli omien länsimaisten arvojen oppiminen. Kun matkakertomukset kuvailivat naisia autonomisiksi toimijoiksi, turkkilaismiesten asema rietastelevana haaremin herrana kyseenalaistui ääripäästä toiseen, sillä yksiavioisuuden sitoutuva turkkilainen mies ei ollut talonsa herra vaan puolisonsa orja. Samalla hän epäonnistui velvollisuuksissaan kotiaan ja perhettään kohtaan. Kuten esimerkiksi PHILLIPS on todennut, idästä kerrottujen tarinoiden tuli opettaa lännelle heidän omia moraaliarvojaan, kuten yksiavioisuutta ja perhearvoja, etnografisen objektiivisuuden sijasta.¹²⁷

Verratessa Weismantellin kuvauksia turkkilaisnaisista Agrellin kirjoittamiin havaitsee turkkilaisnaisiin liitettyjen kertomuksien laajan skaalan, jossa kirjoittajan motiiveilla ja tulkinnoilla oli keskeinen merkitys. Weismantell ja Agrell kertomuksissa oli yhteisiäkin piirteitä, mutta yleensä Agrellin kuvailemat naiset olivat surumielisiä ja oppimattomia, jotka alistuivat epäoikeudenmukaiseen asemaansa tyrannisoivien miestensä edessä. Weismantell korosti taasen naisten juonikkuutta, joka lopulta sai myös turkkilaismiehen näyttämään heikolta. Kansan sivistämiseen pyrkivä Agrell korosti turkkilaisnaisten oppimattomuutta ja huonoa asemaa, kun taasen Weismantell arvosteli naisten kykyä olla kuuliainen vaimo.

Kirjoittajan sukupuoli ja kulttuuritausta vaikuttivat, millaisena orientti ja sen asukkaat kuvattiin. Lady Mary Wortley Montagu, joka asui diplomaattimiehensä kanssa Konstantinopolissa vuosien 1716–1718 aikana, kritisoi miesten matkakuvauksia valheiksi. Vedoten omaan sukupuoleensa ja mahdollisuuteensa tutustua naisten elämään heidän omassa yksityisessä elinpiirissään hän väitti kirjoittavansa totuudenmukaisemmin naisten asemasta:

---

¹²⁶ HARRIGAN 2008, 164–170.

¹²⁷ PHILLIPS 2013, 143–147.

'Tis also very pleasant to observe how tenderly he and all his voyage-writers lament the miserable confinement of the Turkish ladies, who are perhaps more free than any ladies in the universe, [--]¹²⁸

Mary Montagu piti turkkilaisnaisia maailman vapaimpina naisina. Julkaistuissa matkakirjeissään hän ylisti heidän kauneuttaan, siveyttään ja hyviä tapojaan suoraan vastustaen sitä, mitä häntä aiemmin miehet olivat kirjoittaneet naisten paheellisuudesta ja yksinkertaisuudesta.¹²⁹

Varhaismodernin ajan naisten kirjoittamat kuvaukset orientista ovat harvinaisempia kuin miesten, mutteivät oikeampia. Miesten tavoin he olivat kiinni kulttuurissaan ja taustassaan, josta käsin he tekivät havaintojaan ja tulkintojaan. Niinpä ne eivät olleet kaiken kattavia tai puolueettomia.¹³⁰ Montagun kirjeet edustavat englantilaisen aristokraattinaisen näkemyksiä orientista. Turkkilaisesta naisesta tuli hänelle symboli naisten vapaalle julkiselle ja yksityiselle elämälle, jota hän itsekin pyrki tavoittelemaan omalla toiminnallaan. Niinpä Montagun on sanottu kirjoittaneen varhaisena feministinä kuvauksensa turkkilaisista naisista.¹³¹ Montagua vasten tarkasteltuna Agrellin ja Weismantellin kuvaukset edustavat hyvin perinteistä varhaismodernin ajan länsimaisen miehen tapaa nähdä turkkilaisnainen luetun ja kuullun perusteella haaremiin eristettynä toisena sukupuolena.

Kaikkein värikkäimmät kuvaukset liittyivät sulttaanin haaremiin, jossa Agrellin kertoman perusteella asui jopa muutama tuhat naista.¹³² Ajatus kielletystä hedelmästä suljetussa tilassa tuli esille Agrellin kuvauksissa:

Då jag med ett perspectiv stod och såg utåt siöhn och in på keijarsens Serai, kom strax een af Envogens hoof-judar, som blef dget warse, och warnade mig på dhet högsta att jag ey så skulle giöra, ty /: sade han :/ een Ängelsman blef för några åhr sedan för sådant uphängdt, i dy han hade dhen olyckan att keysaren äfwen samma moment med een kijkare såg sig om ifrån Serajen och blef honom warse. När jag frågade effter orsaken, weste han ingen annan att föregifwa änn jalousie om fruentimbret i hofwet.¹³³

---

¹²⁸ "On myös hyvin hauskaa huomata, kuinka tahdikkaasti hän ja muut matkakirjoittajat [miehet] vaikeroita turkkilaisnaisten ikävistä olosuhteista, vaikka naiset ovat ehkä kuitenkin vapaampia kuin ketkään muut naiset tässä maailmankaikkeudessa, [--]" Montagu 1775, 171.

¹²⁹ Montagu 1775, 119–120; BOHLS 1994, 186–187.

¹³⁰ BASSNETT 2002, 225–227, 231–233.

¹³¹ BOHLS 1994, 200; SECOR 1999, 376, 384–387.

¹³² Agrell (29.12.1709) 1988, 58–59.

¹³³ "Kun seisoin ihailmassa näkymää merelle ja sulttaanin palatsiin päin, paikalle saapui heti lähettilään hovijuutalainen, joka oli nähnyt tilanteen. Hän varoitti minua mitä korkeimmiten, etten saisi tehdä niin.

Kuvaus oli hyvin stereotyyppinen. Agrell kuvaili sulttaania ylettömän mustasukkaiseksi haaremistaan. Mikäli joku edes vahingossa vilkaisi haaremiin, oli tiedossa hirttokuolema, kuten oli käynyt eräälle englantilaismiehelle tai näin ainakin ruotsalaislähetyksen palveluksessa ollut juutalainen tiesi Agrellia varoitella. Samalla kun kuvaus toisti haaremiin liitetyn ylettömän suojelunhalun ja mustasukkaisuuden se alleviivasi sulttaanin kyseenalaistamatonta valtaa ja kaikkialle yltävää kontrollia. Koskaan ei voinut tietää, milloin sulttaani tarkkaili. Jo pelkkä katse hänen haaremiinsa tiesi kuolemaa, jolloin sulttaanin haaremi oli kaikista äärimmäisin paikka naisille.

Keisarillinen haaremi kiehtoi länsimaisia matkailijoita, sillä sen ympärillä leijui sanaton ja näkymätön hiljaisuus. Osmanihistorioitsija Leslie P. PEIRCE kirjoittaa teoksessaan keisarillisesta haaremista instituutiona. Haaremin tutkiminen on hyvin vaikeaa, sillä varhaismodernilta ajalta on säilynyt vain vähän kuvauksia sen toimintatavoista tai asukkaiden elämästä. Osmanien valtakunnan omat lähteet ovat kietoneet haaremin hiljaisuuteen, sillä elämä haaremissa oli yhtäläillä turkkilaismiehen katseen kuin korvankin tavoittamattomissa. Jo aikalaiset totesivat, että sulttaanin rakkauselämästä oli kuultavissa monenlaisia fantasioita ja huhuja, mutta puhdasta totuutta ei voinut tietää. Niinpä niin tutkijoiden tänä päivänä kuin varhaismodernin ajan matkakirjoittajienkin oli tyydyttävä toisenkäden lähteisiin ja kuvauksiin aiheesta.¹³⁴

Agrellin päiväkirjasta on löydettävissä mielenkiintoinen toisenkäden lähteen kertomus sulttaanin haaremista ja niissä asuvista naisista. Ruotsalaisten lähetystö, jonka tehtäviin kuului Konstantinopolin ruotsalaisten sotavankien ja orjien vapauttaminen, sai vieraakseen palatsista karanneen, islamin uskoon kääntyneen liivinmaalaisen rengin. Päiväkirjaansa Agrell kirjoitti ylös rengin kertomuksen kokemuksistaan sulttaanin haaremissa:

Dito kom een af de lifländiska drängarna som blefwet turk och Bostangi /:vide 29 Novembr. 1710 :/ till H:r Envöjen, och berättade med fruchtan och bäfwan huru som han, med några andra sina kamrater, blefwet commenderadt innuti innersta dhelen af keijserliga Serajen, till att sopa och giöra fruentimmerscamrarna reena; då han haft den olyckan, att när han skulle gå ut igen, blef han några steg effter de andra, och wardt med wäld af några stycken qwinfolck släpader innuti een kammar, utan att eunucherna kunde blifwa det warse. Blef altså därinne 3 eller 4 dagar, till des. äntl. Kislar-aga /: Öf:rste snöpingen :/ kom att visitera

---

Kuten hän kertoi, eräs englantilaismies muutama vuosi sitten hirtettiin moisesta, sillä häntä kohtasi se epäonni, että sulttaani tarkkaili samalla hetkellä kiikareillaan palatsistaan ja huomasi hänet. Kun kysyin syytä, ei hän osannut sanoa muuta kuin hovin mustasukkaisuuden naisista.” Agrell (4.1.1710) 1988, 63.

¹³⁴ PEIRCE 1993, 113.

fruentimmers-logementerne; och då har han till att rätta sitt lif, som han förut af qwinfolken war underrättat, hastigt sprunget ut igenom dören, och stängt igiän henne utan till, att Kislar-aga intet kunde komma effter honom, utan kom undan helskinnad.¹³⁵

Uskomattoman kuuloinen tarina kertoi paosta sulttaanin haaremista. Liivinmaalainen renki selitti ruotsalaislähetystössä joutuneensa naisten sieppaamaksi ja väkivalloin haaremiin vangituksi. Viimein muutaman päivän jälkeen hän naisten avulla pääsi pakoon välttämällä varman kuoleman, mikäli eunukeista ylimmäinen olisi saanut hänet kiinni.

Agrellin kertomus tulee esille rengin omakohtaisena kokemuksena, mutta siihen on syytä suhtautua kriittisesti. Ajan matkakirjoittamisessa oli tavallista kuvailla kaikkea omakohtaisena kokemuksena, vaikka näin ei olisikaan ollut. Haaremeita kuvaillessaan länsimaiset matkailijat, jotka sukupuoleltaan olivat miehiä, toistivat rutiininomaisesti aiemmin sanottua, jolloin kertomuksissa oli enemmän fantasiaa ja huhua kuin totuutta.¹³⁶ Se näkyi myös Agrellin merkinnässä. Liivinmaalaisen rengin kertomuksen perusteella naiset olivat seksuaalisesti pidättelemättömiä. He ottivat väkisin haluamansa, minkä jälkeen miehet autettiin karkaamaan.

Kertomusta lukiessa huomaa erikoisen piirteen. Rengin tarina painottaa hänen syyttömyyttään, mikä korostaa, että kyltymättömän seksuaalisuutensa vuoksi turkkilainen nainen oli vaarallinen. Nimenomaan onneton sattuma, eli muista jälkeen jääminen, ja naisten väkivalta pitivät renkiä haaremissa. Vaikka Agrell tai hänen siteeraamansa renki eivät kerro, mitä haaremissa tapahtui päivien aikana, lukija voi aavistaa asian laidan. Seksuaaliset ilot ja piinat loppuivat, kun naisten vartijoista ylimmäisen eunukin kuultiin saapuvan paikalle tarkistamaan tilannetta. Agrell jatkoi rengin tarinaa kirjoittamalla tapahtuman seuraamuksista:

---

¹³⁵ "Lisäksi paikalle lähetilään luo saapui liivinmaalainen renki, josta oli tullut turkkilainen ja bostanji 29.11.1710. Hän pelosta vapisten kertoi, kuinka hän ja muutama muu ystävästään oli komennettu keisarillisen palatsin sisimpiin osiin siivoamaan ja puhdistamaan naisväen huoneet. Lähdön koittaessa hän onnettomuudekseen jäi muutaman askeleen muista jälkeen ja väkivalloin muutama naisista raahasi hänet yhteen kamareista ilman että eunukit näkivät. Häntä pidettiin siellä kolme tai neljä päivää, kunnes viimein kızlar ağası, eli ylimmäinen eunukki, tuli vierailemaan naisväen tiloihin. Kun hän sai kuulla tämän naisilta, hän henkensä pelastaakseen juoksi kiireesti ulos ovesta, jonka nainen sulki uudelleen hänen jälkeensä. Näin kızlar ağası ei voinut lähteä hänen peräänsä ja hän selvisi ehjin nahoin." Agrell (21.3.1711) 1988, 222–223. Bostanji tarkoittaa turkin kielen mukaisesti puutarhuria, mutta se on nimitys palatsin sotilaille.

¹³⁶ PEIRCE 1993, 114; HARRIGAN 2008, 166–167.

Men nu efftersättes han med all flijt; och skulle han kunna finnas igiän, lärer han utan twifwel wara olyckelig, ehuruwäll han intet har skuld, ty han är een mycket eenfaldig dräng, utan emoot sin willja kommet där till. Han bad fuller H:r Envojen hielpa sig: ty om han 70 dagar kann döljas, så är han affter tukiska lagen frij, och wåre nu redan 30 förbij. Men här wijd war sådan hassard, att H:r Envojen icke tordes een tijma behålla honom hos sigm utan befalte honom strax ha sig uhr wägen. Så seer man att hwarken eunucher eller låste murar kunna hjielpa hwar som odygden will regea.¹³⁷

Vaikka renki oli ollut syytön haaremiin joutuessaan, hän oli paetessaan tehnyt tietoisien valinnan ja kääntänyt selkensä uusille velvollisuuksilleen turkkilaisena sotilaana. Mikäli lähettiläs suostuisi piilottelemaan häntä, olisi hän lopulta vapaa mies turkkilaisten lakien mukaisesti. Pyyntö oli kuitenkin liian vaarallinen ja renki sai käskyn lähteä.

Jotta ymmärtäisimme Agrellin kertomuksen perimmäisen tarkoituksen, on katsottava hiukan taustoja. Ruotsalaisten lähetystössä lähettiläänä vuosien 1709–1711 ajan toiminut Martin Neugebauer otti ruotsalaisten sotavankien vapauttamisen erityisen vakavasti ja omalla kustannuksellaan osti vapaaksi liki kolmisenkymmentä ruotsalaisvankia. Vankien vapauttaminen oli kuitenkin diplomaattisten suhteiden ylläpidon kannalta haastava tehtävä, sillä se vaati neuvottelutaitoja niin turkkilaisten kuin venäläistenkin kanssa. Tehtävä kärjistyi isoon selkkaukseen muutamista liivinmaalaisista palvelijoista, joiden osalta ei ollut selkoa, kenen palvelukseen he lopulta kuuluivat. Tilanteen rauhoituttua uudeksi lähettilääksi Neugebauerin tilalle valittiin Thomas Funck, jonka tuli hyvien neuvottelutaitojensa avulla keskittyä taloudellisen tuen saamiseen sulttaanilta.¹³⁸

Liivinmaalaisen rengin tarinaa kertoessaan Agrellkin viittasi aiempiin tapahtumiin, mikä osoittaa, että paikalle saapunut renki oli yksi selkkauksessa mukana olleista. Tapahtumien tiimellyksessä osa rengeistä oli turkkilaisten arestissa ollessaan myöntynyt ruumiillisen kurituksen edessä ja kääntynyt turkkilaiseksi sen sijaan, että olisi pysynyt uskollisena omilleen.¹³⁹ Agrellin kertoman mukaisesti selkkauksessa oli kyse oikeasta ja

---

¹³⁷ ”Mutta nyt laiminlöi hän tahallaan velvollisuuksiaan ja jos hänet löydettäisiin, tulisi se epäilemättä koitumaan hänen epäonnekseen siitakin huolimatta, ettei se ollut hänen syynsä. Olihan hän vain yksinkertainen renki, joka tahtomattaan oli joutunut sinne. Hän pyysi lähettilästä auttamaan häntä, sillä jos hän voisi piilotella itseään 70 päivän ajan, olisi hän turkkilaisten lakien mukaisesti vapaa ja nyt oli kulunut jo 30 päivää. Mutta tällä välillä oli aihetta suureen vaaraan, niinpä lähettiläs ei sallinut hänelle edes tuntia luonamme vaan määräsi hänet lähtemään välittömästi tiehensä. Tästä nähdään, etteivät eunukit tai lukolliset murit auta, mikäli joku tahtoo ilkkurisesti käyttää valtaansa.” Agrell (21.3.1711) 1988, 222–223.

¹³⁸ THEOLIN 2000, 33–34, 188–189.

¹³⁹ Agrell (29.11.1710) 1988, 184–186.

väärästä. Kääntyessään turkkilaiseksi renki oli valinnut sen mukana tulleet uudet velvollisuudet, vaikka olikin syyttömänä joutunut haaremiin. Koska Neugebauerin osoittama huomio sotavankien vapauttamiseen oli mennyt liian pitkälle eikä nykyiseltä lähettiläältä herunut armoa tilanteen ollessa liian vaarallinen, renki oli menettänyt tilaisuutensa olla jälleen ruotsalainen kerran muslimiksi kääntynytään. Niinpä Agrellin tarinaa rengin seikkailuista haaremissa voi lukea hänen opetuksena velvollisuudentuntoisuudesta ja varoituksena uskonnollisesta kääntymisestä. Haaremin naisten osa oli tässä tapauksessa toimia tarinankerronnallisena keinona.

Kristittyjen ja islamilaisten kulttuurinen vuorovaikutus koettiin kansallisena huolenaiheena. Konstantinopoli oli kosmopoliittinen kaupunki, jossa erilaiset ihmiset ja kansallisuudet elivät rinnakkain. Se tuotti positiivista vuorovaikutusta, jota tutkija Ian COLLER kutsuu kansanomaiseksi kosmopoliittisuudeksi. Säädyttä riippumatta ihmiset solmivat ystävyysuhteita tai avioliittoja, kokeilivat erilaisia elämäntapoja ja vaihtoivat jopa uskoaan. Tämä sai kuitenkin esimerkiksi ranskalaisen hallinnon huolestumaan kansallisesta turvallisuudesta ja tasapainosta. Liiallisten kulttuuristen ylitysten pelossa yksilöiden elämää rajoitettiin esimerkiksi kieltämällä kristityn ja muslimin avioitumisen ja rajoittamalla ulkomaan työkomennuksien pituutta.¹⁴⁰

Niinpä turkkilaisiin liittyneillä tarinoilla pyrittiin varoittamaan liiallisesta kulttuurisesta vuorovaikutuksesta. Historioitsija Michael HARRIGANIN näkemykset tukevat omiani. Varhaismodernin ajan ranskalaisia matkakertomuksia haaremista tutkinut HARRIGAN näkee tarinoiden toimivan varoituksena muslimien ja kristittyjen välisestä kanssakäymisestä samalla kun ne heijastavat kirjoittajien seksuaalisia fantasioita. Matkakertomuksissa, joita lähinnä kristityt miehet kirjoittivat toisilleen, turkkilaisnaisten kuvattiin olevan kyltymättömiä seksuaalisten ilojen nautiskelijoita. Kuvauksissa annettiin ymmärtää, että vain kristityt miehet onnistuivat tyydyttämään turkkilaisnaisten seksuaalisen nälän. Haaremissa eristettyinä elävät naiset punoivat juoniaan saadakseen miehet pakotetuiksi vuoteisiinsa, ja mikäli miehet eivät ymmärtäneet olla varovaisia, olisivat he pian ansassa. Seksuaaliset suhteet miehiltä kielletyssä haaremissa saattoivat lopulta viedä hengen, johtaa avioliittoon tai muslimiksi kääntymiseksi. Samalla kun kertomukset lietsoivat seksuaalista uteliaisuutta vieraaseen naiseen, ne varoittivat miehiä pysymään kaukana haaremista. Islamin houkutus

---

¹⁴⁰ COLLER 2010, 451–460.

turkkilaisen naisen asussa koettiin vaaraksi kristitylle miehelle, sillä sen edessä oli vaikea pysyä uskossaan.¹⁴¹

Agrellin ja Weismantellin kerronnassa haaremi näyttäytyi kiellettyinä ja suojeltuna tilana, joka rajoitti naisten toimintaa mutta lisäsi heidän seksuaalisuuttaan. Heidän kerronnassaan naisten asemaa ei aidosti arvioitu, sillä turkkilaisnaisiin liittyneillä tarinoilla pyrittiin opettamaan länsimaisen moraalien arvoja, kuten yksiavioisuutta ja kuuliaisuutta aviopuolisolle. Samalla kertomukset toistivat miesten seksuaalisia fantasioita korostaen turkkilaisnaisten pidättelemättömyyttä ja haaremin paheellisuutta. Tarinoiden valossa länsimainen mies näyttäytyi houkutuksille alttiina matkailijana, jonka tuli pitää kiinni moraalisista ja älystään matkan aikana. Papillisten tehtävien mukaisesti Agrell tunsu osakseen varoittaa houkutusten seuraamuksista. Koska Agrellin kuvaukset rajoittuivat kiellettyihin haaremiin korostaen naisten asemaa vankeina, jäivät naiset vaille yhteiskunnallista vastuuta ja julkista toimintaa.

3.2. Ulkopuolisten seurapiirit

Kun kuvaukset turkkilaisnaisista rajoittuivat yksityiseksi ja kielletyksi koettuun haaremiin, turkkilaismiehet pääsivät esille osana julkista elämää, jossa sosiaalisen verkoston luominen oli keskeistä. Konstantinopolin sosiaalisten verkostojen hallinnassa kauppiaille, papeille, renegaateille ja tulkeille oli tärkeä rooli. Heidän vahvuuttaan ei ollut opillinen tieto, vaan erilaisten verkostojen välillä liikkuminen ja jokapäiväisen kanssakäymisen hallitseminen.¹⁴² Tässä alaluvussa tutkin, mitä Agrellin kirjoitukset sosiaalisista verkostoista kertovat turkkilaisesta miehestä.

Agrellin ensimmäiset kuvaukset turkkilaismiehistä liittyivät tapahtumiin Benderin linnoituksella, jonne ruotsalaiset olivat hakeutuneet turvaan huonosti sujuneen Pultavan taistelun jälkeen. Kirjoituksissaan Agrell kuvaili turkkilaisien väkivaltaisuutta:

31:ste blev een trummeslagare, af Calmare-regemente, med een knif ihjäl stucken af een turk, dherföre att han hindrade honom, då han med giewalt wille twinga Major Leijonhielms dräng till sodomitisk otucht, hwilken förödmmeliga synd

---

¹⁴¹ HARRIGAN 2008, 162–164.

¹⁴² GHOBRIAL 2013, 7–8, 35–37, 41–43, 49, 65–87, 94, 102, 109–113, 162.

hoos turkarna är mycket giehmen, och hafwa många af våra för sådane frestelser utstådt största lifzfara.¹⁴³

Agrellin kuvailema kuolemantapaus liittyi kalmarilaiseen rummunlyöjään, joka kertomuksen perusteella oli oman henkensä kustannuksella yrittänyt estää turkkilaisia käyttämästä seksuaalisesti hyväkseen erästä ruotsalaista palvelijaa. Agrell kirjoitti, että turkkilaisten sodomia oli niin yleistä, että se kävi hengenvaaraksi ruotsalaisille.

Raamatun syntiseen Sodoman kaupunkiin viittaava käsite ymmärrettiin tuomittavana luonnonvastaisena seksuaalisena syntinä, jota etenkin samaa sukupuolta olleet miehet harjoittivat keskenään.¹⁴⁴ Kulttuurisen vuorovaikutuksen yhteydessä sodomian käsite saa laajemman merkityksen. Sodomiaan viittaamalla oikeutettiin ideologista, poliittista tai sotilaallista ylemmyyttä, kun sitä käytettiin vieraiden ihmisten ja kansojen seksuaalisia tapoja kuvailtaessa. Niinpä käsitteellä on seksuaalisen suuntautumisen lisäksi merkitys kontrollin ja vallankäytön käsitteenä luomalla raja-aitoja puhtaan ja epäpuhtaan, kotimaisen ja ulkomaisen sekä oikein ja väärän välille. Käsitteellä voitiin kuvailla kaikkia vaarallisina ja erilaisina pidettyjä kansoja tai ihmisiä, kuten kristikunnan harhaoppineita tai sen rajojen ulkopuolella eläneitä vieraita kansoja.¹⁴⁵ Turkkilaisten kohdalla oli yleistä kuvailla sodomiaa. Kun Osmanien valtakunta laajeni 1500-luvulla kohti länttä, useissa pamfleteissa varoiteltiin turkkilaismiesten homoseksuaalisista ja väkivaltaisista tavoista. Marttyyritarinat kunniansa ja siveytensä säilyttäneistä kristikunnan sotilaista, jotka viimeiseen asti pitivät kiinni kristillisistä tavoistaan turkkilaisten uhkailusta ja lahjonnasta huolimatta, levisivät laajalti Euroopassa jatkaen keskiajan ristiretkiin liittyneitä kerronnankeinoja.¹⁴⁶ Niinpä Agrellille turkkilaismiesten sodomian kuvailu oli keino varoittaa sosiaalisten suhteiden solmimiseen liittyneistä vaaroista.

Sodomiaa käytettiin terminä myös muiden itämaisten kansojen kuvailussa. Esimerkiksi saksalaiskapteeni Erasmus Weismantellille sodomistisia tapoja edustivat tataarijoukot, jotka marssivat taisteluun venäläisiä vastaan sulttaanin ja kaanin käskystä. Hän kuvaili

---

¹⁴³ "31. päivä eräs rummunlyöjä Kalmarin rykmentistä puukotettiin kuoliaaksi. Tekijänä oli turkkilainen, jota hän yritti estää käyttämästä majuri Lejonhjelmin palvelijaa hyväkseen sodomistiseen siveettömyyteen. Tämä paheksuttava synty on turkkilaisten keskuudessa hyvin tavallinen ja niinpä monet meistä ovat niitä kiusauksia kestäessään joutuneet suureen hengenvaaraan." Agrell (27.8.1709) 1988, 44.

¹⁴⁴ LINKINEN 2013, 29–38.

¹⁴⁵ PHILLIPS 2013, 142.

¹⁴⁶ BOONE 2014, nootit 8–13, 48–50. Sähköisestä lukukappaleesta puuttuivat sivunumerot, joten tekstikohdan voi hakea noottien perusteella.

näkemiään tataareja naismaisiksi ja sodomistisiksi, koska heillä ei ollut joukoissaan mukanaan lainkaan naisia. Kun tataarimiehet tekivät kaikki naisille kuuluneet työt, osoitti se Weismantellille heidän olleen jopa pahempia sodomisteja kuin turkkilaiset.¹⁴⁷

Weismantellin ja Agrellin kohdalla kuvaukset sodomiasta tulevat ymmärrettäväksi aiemmin luetun ja kuullun perusteella. Vaikka ruotsalaisten ei tarvinnut pelätä turkkilaisten saavuttavan Tukholmaa, uhkakuvat kulkeutuivat Ruotsiin tarinoiden, laulujen ja kertomusten välityksellä.¹⁴⁸ Sodomian kuvaukset osoittavat heidän olleen tietoisia itään liitetyistä stereotyyppisistä käsityksistä. Koska monet ruotsalaiset kohtasivat turkkilaisia ensimmäistä kertaa, kuvailuissa luotettiin aiemmin sanottuun ja kuultuun. Näin ollen idän sodomistisuuden kuvailu oli halventavaa pilkkaa, kuten Wiesmantelilla, tai Agrellin tapaan varoituksia erilaisuuden ja sosiaalisuuden vaaroista. Koska Agrellin kuvailemat kuolemantapaukset¹⁴⁹ olivat epäselviä, hänen kirjoituksiaan voi tulkita pastorin moraaliseksi paheksunnaksi ja opetuksiksi, jonka tarkoituksena oli kehottaa ruotsalaisia olemaan varovaisia. Niinpä Agrellin ensimmäiset kuvaukset turkkilaismiehistä kuvastavat hänen sosiaalisen verkoston rajoittuneen ruotsalaiseen piiriin, jonka ulkopuolelle jäänyt turkkilainen oli esimerkki uuden arkielämän tuomista vaaroista.

Varovaisuuteen oli tarvetta, sillä ruotsalaisten ja turkkilaisten sotilaiden tiiviiseen rinnakkaiseloon Benderin linnoituksella liittyi aiheellista pelkoa. Kun raskaan marssin uuvuttamat ruotsalaiset viimeinen pääsivät lepoon turkkilaislinnoitukselle, päällystö pelkäsi tilanteen kärjistyvän mellakaksi. Kuvailtuaan kalmarilaisen rummunlyöjän kuolemaa Agrell kirjoitti:

Lät Baschian för dhet skiedde mordet skuld uti förstäderna förbiuda alt säljande af öhl, miöd, wijn och brännewijn, både till turck och cristen, utan att sådant skulle föras hijt ned uti lägret att föryttras.¹⁵⁰

Kuten sitaatti osoittaa, heti kuolemantapauksen jälkeen Benderin pašha kielsi alkoholin myymisen sotilasleiriin, minkä vuoksi sodomian sijasta alkoholilla oli todennäköisimmin osuutta kiristyneeseen tunnelmaan. Muitakin varotoimenpiteitä oli

---

¹⁴⁷ Weismantell (Februarius, 1711) 1928, 83.

¹⁴⁸ KARLSSON 1998, 78; HOLMQUIST 10.

¹⁴⁹ Agrell kuvaili vielä nuoren kokkipojan kuolemaa. Pojan ruumis löydettiin kauempaa rannasta ja nuoren iän vuoksi oli Agrellin mielestä selvää, että hän oli kuollut turkkilaisten sodomian vuoksi. Agrell (30.9.1709) 1988, 47.

¹⁵⁰ "Tapahtuneen murhan vuoksi pašha kielsi kaiken oluen, siman, viinin ja paloviinan myymisen niin turkkilaisille kuin kristityille esikaupunkialueen ulkopuolelle. Ne kaikki, jotka tuotaisiin tänne alas leirin ulkopuolelta, riistettäisiin." Agrell (1.9.1709) 1988, 44.

asetettu. Agrellin kirjoittaman mukaisesti ruotsalaisten parissa leirissä asui turkkilainen upseeri, jolle ruotsalaiset saattoivat valittaa epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Lisäksi järjestyksen turvaamiseksi janitsaarit vartioivat ruotsalaisleiriä.¹⁵¹ Varotoimenpiteet kertovat turkkilais- ja ruotsalaispäälystön yhteistyöstä uuteen tilanteeseen sopeutumiseksi, mutta myös tunnelman herkkyydestä. Rinnakkaiselon kärjistymistä mellakaksi pyrittiin estämään rajoittamalla sotilaiden välistä kanssakäymistä sekä vähentämällä päihteiden käyttöä. Käytännön toimenpiteiden valossa turkkilaismiehet näyttäytyivät syntisten barbaarien sijaan järkeviltä ja varovaisilta sotilailta, jotka yrittivät sopeutua elämään rinnakkain ruotsalaisten kanssa.

Olosuhteet vaikuttivat sosiaalisten verkostojen muodostumiseen. Kun sotilasleirin tiukasta kurista päästiin vapaampiin tunnelmiin, vuorovaikutukseen nousi enemmän mahdollisuuksia. Jatkaessaan matkaansa kohti Konstantinopolia Agrell matkaseurueineen kohtasi maaseudun turkkilaisia, jolloin kuvaukset paikallisesta väestä alkoivat kertoa ystävällisyydestä ja uteliaisuudesta. Ruotsalaisia ilahdutti turkkilaisten vieraanvaraisuus, sillä matkustavaisille tarjottiin ruokaa ja yösjää. Lisäksi he ilahtuivat huomattessaan turkkilaisten avoimesta venäläisvastaisuudesta.¹⁵² Kun vielä keskustelun ja tutustumisen estävä kielimuuri ylittyi, kanssakäyminen helpottui ja mielikuvat turkkilaisista monipuolistuivat:

När wij wåre framkombne gingo wij ut att se oss om, och som wij gingo på gaatan passerade oss een Turck, hwilken uti förbijgångandet sade sacht för sij sielf utan att se oss ann: verstehet ihr teusch? hwarwijd wij blewfo heelt glade, ty wij hade ingen som wij kunde tala med, honom folgde wij att bese kyrckian, som war mycket skiön och prächtig, [--]¹⁵³

Saksankieltä puhuva turkkilainen yllätti iloisesti ruotsalaiset, jotka saivat hänen johdolla tutustua kauniiksi ja käytännölliseksi kuvailtuun paikalliseen moskeijaan. Matkustamisen ja havainnoinnin historiaa tutkinut Justin STAGL painottaa varhaismodernilla ajalla kieli- ja keskustelutaitojen olleen arvostettuja ja tärkeitä taitoja. Matkailijoille kirjoitetussa ohjekirjallisuudessa, *ars apodemicoissa*, matkailijoita neuvottiin keskustelemaan ja kuuntelemaan aktiivisesti sekä havainnoimaan asioita

¹⁵¹ Agrell (5.8.1709) 1988, 41.

¹⁵² Agrell (1.12.1709, 3.12.1709) 1988, 52–53.

¹⁵³ ”Kun olimme saapuneet, lähdimme ulos katselemaan ympärillemme. Kun kuljimme kadulla meidän ohitsemme kulki turkkilainen, joka kohdallamme kysyi ikään kuin itsekseen meitä katsomatta: ymmärrättekö saksaa? Tästä tulimme oikein iloiseksi, sillä meillä ei ollut ketään kenen kanssa puhua. Seurasimme häntä nähdäksemme kirkon [eli moskeijan], joka oli hyvin kaunis ja käytännöllinen.” Mikäli kuvauksen lukemista jatkaisi pitemmäksi, kävisi selväksi Agrellin tarkoittavan kirkoksi nimeämällään rakennuksella moskeijaa. Agrell (13.12.1709) 1988, 56.

myös omin silmin. Ympäröivälle todellisuudelle tuli olla avoin ja omia päätelmiään piti jatkuvasti kyseenalaistaa.¹⁵⁴

Ihanteiden mukaisesti myös Agrell pyrki tutustumaan vieraaseen keskustelemalla, kyselemällä ja tarkkailemalla. Tärkeänä keskustelukumppanina ja tietolähteenä oli Agrellin Konstantinopolissa tapaama ruotsalainen renegaatti Henrik Wilhelmsson Kuyll, joka oli syntyjään kotoisin Göteborgista, palvellut sotilaana venetsialaisten puolella, mutta jäänyt taisteluissa turkkilaisten vangiksi. Kääntynyt islamiin Kuyll asui Konstantinopolissa ja palveli kapteenina turkkilaisella aluksella.¹⁵⁵ Kuyllin elämäntarina on itsessään jo äärimmäisen kiehtova osoitus varhaismodernin maailman ylijärjestyksestä, jossa elämä saattoi viedä ruotsalaisia kulttuurista, paikasta ja uskonnosta toiseen. Sodat ja merirosvot tekivät orjamarkkinoista kannattavan, ja niiden mukana myös ruotsalaiset merimiehet päätyivät kauaksi kotoaan aiheuttaen hallinnollisia ja diplomaattisia haasteita jopa kuningashuoneisiin saakka, kuten historioitsijat Joachim ÖSTLUND ja Nabil MATAR ovat osoittaneet ruotsalaisten ja englantilaisten sotilaiden ja merimiesten kohdalla.¹⁵⁶

Kuyllin toimiessa kielitaitoisena välikätenä Agrell pystyi paremmin tutustumaan turkkilaisiin ja kyseenalaistamaan omat ennakkokäsityksensä:

Dito kom Kyhlen med een annan Capitain till måltijdz hoos oss, [---] Dhen andra Capiteinen war een född Turk, men kunde perfect rijta, och till att wijsa os prof däraf, emedan dhet är mycket rart hoos dhetta folket, satta han i största hastigheet af ett lejon, som han sågh för sigh uti H:r Envovens landcharter, så wäll, att ingen hade att tadla därpå. Då sade Kyhlen skämtwijss åt honom: nu måtte du på yttersta dagen gifwa dhen målningen lijf/: ty så är i gemeen Turkarnas mening:/ men han skratta däråt som een bagatel; så seer man och att klokt folck iblandh dhem håller dhet för en fabel.¹⁵⁷

Kuyllin mukana ruotsalaisten seuraan ruokailemaan saapunut turkkilainen kapteeni osoitti vääräksi sitkeän huhun turkkilaisten taikauskoisuudesta liittyen elävien olentojen kuvaamiseen ja sielun siirtymisestä piirroksen. Piirtämällä pihapiirissä olleen leijonapatsaan kapteeni oli osoittanut taitonsa piirtää ja ajatella ”oikein”. Tapaus sai

---

¹⁵⁴ STAGL 1995, 5, 13–15, 77, 198–202, 206.

¹⁵⁵ Agrell (11.1.1710) 1988, 71. Päiväkirjan vuoden 1912 painoksessa, jonka faksimile käyttämäni teos on, löytyy Lundin yliopiston professorin August Quennerstedtin tarkennus. Agrellin nimeämä Kyllhe on Henrik Wilhelmsson Kuyll, jota turkkilaiset kutsuivat Ali Paschaksi. Hänen Ruotissa asuva veljensä aateloitiin Kuyllinstiernaksi. Kirjeessään isälleen Agrell pyysi tätä kertomaan Kuyllin veljelle Göteborgiin, että Henrik oli täällä. Agrell (19.9.1710), 154–155.

¹⁵⁶ ÖSTLUND 2010, 154. Välimeren merirosvouksen ja orjakaupan vaikutuksesta kulttuurivaihtoon myös Nabil MATAR: *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery* (1999).

¹⁵⁷ Agrell (13.11.1710) 1988, 178–179.

Agrellin tunnustamaan, että oli viisaitakin turkkilaisia. Kun merkintää tulkitsee, voi sanoa, että viisaana turkkilaisena pidettiin ruotsalaisten tapojen mukaista turkkilaista, joka edusti suunnilleen samanlaista yhteiskuntaluokkaa. Heidän kanssaan vietetty julkinen seuraelämä oli miellyttävää ennakkoluulojen karistamista.

Kun oman yhteiskuntaluokan edustajista löytyi ansiokkaita turkkilaisia, sai sitä vastoin turkkilainen rahvas osakseen moitteita. Tarkkailtuaan turkkilaisten juhlia paaston jälkeen torilla ja kaduilla, Agrell kirjoitti:

[--] Summa, när man betrachtade uti hwad ringa och giemehna saaker dhe funno nöje, kunde man see dhetta folkets ruditet, som intet weeta af någott artigt eller cultiverad folk anständigt och behageligen tijdzfördriif.¹⁵⁸

Agrellin merkinnän mukaisesti turkkilaisrahvas käyttäytyi karkeasti vailla käsitystä hienoista ja sivistyneistä tavoista. Historioitsija Åsa KARLSSON on todennut tutkiessaan Agrellin päiväkirjaa, että etnisen erilaisuuden sijasta tulkintoihin turkkilaisuudesta vaikutti enemmän yhteiskunnallinen asema. Agrellin päiväkirjasta on löydettävissä kulttuurista arvostelua, jonka taustalla vaikuttaa sosiaalinen erilaisuus: sitä kirjoittaessa puhuu pappi kuin saarnaansa harjoitellen, ei niinkään etnisesti erilainen ruotsalainen. Mikäli Agrell olisi ollut kotimaassaan, olisi hän varmasti löytänyt myös ruotsalaisrahvaan parista parannettavaa, sillä pappien tehtäviin kuului kansan ojentaminen.¹⁵⁹

Vastaavanlaista arvostelua löytyy Agrellin päiväkirjasta enemmänkin. Ennen turkkilaisen kapteenin tapaamista Agrell kirjoitti päiväkirjaansa kansan oppimattomuudesta. Ranskalainen lähettiläs oli saapunut lähetystöön kertomaan taivaalla nähdystä meteoriitista. Turkkilaisten reaktiosta luonnonilmiöön spekulointiin seuraavasti:

Dhet är otroliget hwad för sräck och undan dhetta upwäckte hoos dhe geemana Turkarna som av naturen elliest äro mycket wijdskepelige; och måtte man skratta sigh fördärfwad, när man hörde dheras åtskillige omdömme, huru dhetta sedt uth och hwad diur och foglar dhet repraesenteradt, och hwad sådant mände betyda.¹⁶⁰

Turkkilaisten kansanomaisena piirteenä pidettiin taikauskoisuutta. Taivaalla tähyävät turkkilaiset uskoivat meteoriitin muodostavan kuvioita, joista saattoi nähdä enteitä

---

¹⁵⁸ "Yhteenvetona, kun tarkkailee miten vähäisistä ja tavallisista asioista he saavat iloa, näkee tämän kansan karkeat tavat. He eivät tiedä mitään kohteliaista tai hienostuneista tavoista tai miellyttävästä ajanvietteestä." Agrell (31.1.1710) 1988, 75.

¹⁵⁹ KARLSSON 1998, 74–79.

¹⁶⁰ Agrell (14.10.1710) 1988, 161.

tulevasta. Kun ruotsalaiset ja ranskalaiset saattoivat yhdessä naureskella turkkilaisten taikauskoisuudelle, vahvasti se heidän keskinäistä yhteenkuuluvuuden tunnettaan.

Tulkittaessa Agrellin merkintää tarkemmin näen hänen tässäkin heittäytyvän kansaa ojentavan pastorin rooliin. Taikauskoiseen enteiden ja merkkien etsimiseen suhtauduttiin Ruotsin suurvallan aikaan erittäin kriittisesti. Puhdasoppineisuutta korostanut luterilaisuus pyrki omalta osaltaan tukemaan kuninkaan valtaa. Karoliiniajan Ruotsissa suhtauduttiin kielteisesti uskonnolliseen herännäisyyteen, etenkin pietismiin, joka uhkasi karoliiniajan näkemystä yhdestä kuninkaasta, valtiosta ja uskosta, vaikka vastasikin kansan toiveeseen uskon lämmöstä ja jumalan läsnäolosta. Samaan aikaan ilmestyneet ennustukset tuomiopäivästä pyrittiin sitkeästi kitkemään, sillä maailmanlopun pelko oli vaarallista sota-aikana syöden uskoa tulevasta ja asettaen kyseenalaiseksi kuninkaan itsevaltaisen aseman jumalan maanpäällisenä edustajana. Kuningas Kaarle XII pyrki kitkemään harhaoppineisuutta ja itsevaltiuden kyseenalaistajia papiston avulla, ja monista nuorista papeista kouliutuikin karoliinikuninkaan järkkymättömiä tukijoita.¹⁶¹ Toisaalta muiden kuvailu taikauskoisiksi ja oppimattomiksi nostaa esille myös länsimaisen tieteellisen ajattelun kehittymisen. Loogiseen ajatteluun nojaava rationalismi ja omakohtaisiin havaintoihin perustuva empirismi pyrkivät kumpikin ottamaan kantaa keskusteluun ihmeistä ja yliluonnollisuudesta. Ajatus tieteellisistä faktoista kehittyi osana varhaismodernia keskustelua yliluonnollisuudesta.¹⁶²

Myös oppinut pastori Michael Eneman opintomatallaan Jerusalemiin moitti turkkilaista rahvasta. Merkinnässään hän kirjoitti:

Sist hvad sjelfva Turkarna angår, [--], så går deras arbete och drift ut på det att kunna söka och finna någon sak med de arma Christne och Judarne här, samt skinna utaf dem sin föda och timmeliga lycka, varandes det deras snart sagdt endaste fökrok, som de lefva och bärga sig samt göra deras lycka på denna orten. Annor handel eller handtering drifva de intet.¹⁶³

Eneman piti turkkilaisten ainoana elinkeinona Jerusalemissa juutalaisten ja kristittyjen ryöstämistä. Historioitsija Joachim ÖSTLUND on tulkinnut Enemanin merkintää

---

¹⁶¹ LINDROTH 1975, 88, 90, 119–127, 366–367.

¹⁶² DASTON 1991, 94–95, 102–103, 108–113, 124.

¹⁶³ ”Mitä itse turkkilaisiin tulee, [--] niin heidän ainoana työnään ja yritteliäisyytenään on etsiä ja saada käsiinsä joitakin tavaroita näiltä raukoilta kristityiltä ja juutalaisilta täällä. Samalla he nylkevät heiltä synnynnäisen ja maallisen onnen, sillä se on heidän ainoa elantonsa näin pikaisesti sanottuna. Se elättää heidät ja kasvattaa satoa, jolla he luovat täällä menestyksensä. Muuta toimintaa tai yritteliäisyyttä heillä ei ole.” Eneman (1711–1712) 1889, 244–245.

yllättäväksi, sillä Enemanin kirjeenvaihto Konstantinopolista Ruotsiin antaa ymmärtää hänen arvostaneen turkkilaisia, jotka sallivat ruotsalaisten astua kengät jalassaan Hagia Sofian moskeijaan ja kivuta minareettiin ihailemaan maisemia. Perinteisistä tavoista poikkeamista pidettiin suosiosoitukseksi ruotsalaisille.¹⁶⁴ Niinpä onkin pääteltävissä, että turkkilaisia arvioitiin säädyn mukaisesti. Enemanin Konstantinopolissa tapaamat turkkilaiset imaamit kuvailtiin ystävällisiksi vertaisilleen. Taasen kauempana Jerusalemissa köyhän rahvaan parissa turkkilaiset kuvattiin varkaina, mikä osoittaa Enemanin paheksunnan köyhälistön tapoihin elää matkailijoiden kustannuksella. Puhdasoppista luterilaisuutta kannattava Eneman ei muutoinkaan pitänyt Jerusalemin rappioituneesta olotilasta, jossa rihkamakaupalla oli suurempi merkitys kuin Jumalan ihmeillä.

Tutustuminen vieraaseen onnistui vain muiden ihmisten avulla. Sosiaalisten verkostojen merkitys nousee esille historioitsija John-Paul GHOBRIALIN tutkittua englantilaisen diplomaatin William Trumbullin (1639–1716) elämää Konstantinopolissa vuosina 1689–1691. Diplomatian ja kaupankäynnin kannalta oli tärkeämpää hallita poliittisia käytänteitä ja sosiaalisia verkostoja kuin turkkilaista kieltä ja kulttuuria, joiden tuntemuksessa saattoi apuna käyttää paikallista väkeä. Aikansa suurten orientalistien teoksien puuttuessa diplomaatin kirjakatalogeista ja omaisuusluettelosta osoittaa, että kieli- ja kulttuuritieteelliset teokset olivat pienen lukijakunnan erikoiskirjallisuutta, jota ei pidetty merkittävänä diplomaatin työn kannalta. Käytännössä tiedon liikkumisessa luotettiin Konstantinopolissa suulliseen sanaan ja sosiaalisiin verkostoihin, joita ylläpidettiin kirjeiden ja lahjojen vaihdolla sekä ylipäätään viettämällä säädynmukaista elämää. Tiedonkulun lomassa läntinen ja itäinen maailma limittyivät toisiinsa, jolloin eri puolilta Eurooppaa ja Osmanien valtakuntaa tulleet toimivat keskenään vuorovaikutuksessa.¹⁶⁵

Sosiaalisten verkostojen ja niissä levitetyn tiedon merkitys nousee esille Agrellin päiväkirjassa useasti. Ruotsalaisten lähetystön tiiviimmät siteet olivat hollantilaisiin, englantilaisiin ja ranskalaisiin. Yhteisillä lounailla vaihdettiin uutisia maailmalta ja näkemyksiä turkkilaisista.¹⁶⁶ Ruotsalaisten tiivis yhteydenpito muihin eurooppalaisiin nousee esille myös ruotsalaislähetyksen sihteerin Hans Perman Olivecronan

---

¹⁶⁴ ÖSTLUND 2013, 218–219.

¹⁶⁵ Yhtenä poikkeuksena turkkilaista kulttuuria käsittelevistä teoksista oli Paul Rycautin kirjoittama *The Present State of the Ottoman Empire* (1667). GHOBRIAL 2013, 7–8, 35–37, 41–43, 49, 65–87, 94, 102, 109–113, 162.

¹⁶⁶ Esimerkiksi ks. Agrell (31.1.1710) 1988, 75.

päiväkirjassa, josta on säilynyt otteita vuodelta 1709. Olivecrona kirjoitti ranskalaisen ja hollantilaisen lähettilään kertoneen: ”[–] man 1:o har at giöra med en barbarsk nation, som ingen rätt och inga raisoner achtar.”¹⁶⁷ Lainausta osoittaa, että siinä missä lähetystöjen muodostamat sosiaaliset verkostot välittivät kallisarvoista tietoa Konstantinopolin diplomaattisista käytänneistä, ne myös välittivät stereotyyppisiä käsityksiä turkkilaisten barbaarisuudesta ja arvaamattomuudesta.

Vaikka sosiaaliset verkostot siirsivät eteenpäin ennakkokäsityksiä, ne avasivat myös vuorovaikutuksen mahdollisuuksia. Esimerkiksi yhdessä ruotsalaislähetystön sihteerin ja englantilaisen kellonvalmistajan kanssa Agrell teki matkan Bursaan, jossa he tutustuivat silkinvalmistuksen taitoon ja paikalliseen kasvillisuuteen. Läheisen vuoren päälle kivuttaessa heillä on turvanaan ja oppinaan paikallisia turkkilaisia janitsaareja. Seurueeseen liittyi myös 70-vuotias arabi, jonka ketteryys ja into saavuttaa vuoren huippu sai ruotsalaiset hämmästyttämään. Huipun laelle saapumisesta Agrell kirjoitti:

När wij här hwijlat 1 tijmarum, och i ett glass godt wijn druket alla goda wänners skåhl i Europa och wåre fädernes länder, begåfwö wij oss på nederresan, [–].¹⁶⁸

Merkintä ei kerro, ketkä lopulta skoolasivat ystävyiden, Euroopan ja isänmaiden kunniaksi tai ketkä ylipäättään lukeutuivat ystäviin. Se kuitenkin kertoo eri kansakuntien ja yhteiskuntaluokkien välisestä vuorovaikutuksesta, jota yhteinen päämäärä ja matka veivät eteenpäin.

Agrellin kuvaukset turkkilaismiehistä muodostuivat sosiaalisen verkoston ja ennakkokäsitysten perusteella. Hän kohtasi turkkilaisia niin kenttäolosuhteissa kuin kaupunkiympäristössä kuvaillen heitä omasta pastorin asemastaan käsin. Leirinuotion äärellä turkkilaissotilaat toimivat varoituksena erilaisuuden ja sosiaalisen kanssakäymisen riskeistä. Turkkilaista rahvasta Agrell ojensi oppimattomuudesta, mutta toisaalta antoi arvostusta vertaisilleen ja ylemmilleen ”säätyläisille”. Koska Agrell muodosti käsityksensä välikäsien kautta tai etäämpää tarkkailemalla, jäivät turkkilaismiehet päiväkirjamerkintöjen perusteella usein julkisen elämänpiirin ja sosiaalisen verkoston laitamille korostaen ruotsalaisten länsimaalaisia yhteyksiä.

---

¹⁶⁷ ”[–] ollaan ensinnäkin tekemisissä barbaarisen maan kanssa, joka ei seuraa minkäänlaista oikeutta tai järkeä.” Olivecrona (1.12.1709) 1913, 338.

¹⁶⁸ ”Kun olimme levänneet tunnin verran, nostimme lasillisen viiniä hyvien ystävien, Euroopan ja isänmaidemme kunniaksi, minkä jälkeen lähdimme paluumatkalle [–].” Agrell (1.8.1712) 1988, 322. Silkinvalmistuksesta ja luontoon tutustumisesta ks. Agrell (4.7.1712–31.7.1712) 1988, 313–320.

4. Antikvaristina Konstantinopolissa

4.1. ”Uutta Roomaa” etsimässä

Kun Itä-Rooman valtakunnan eli Bysantin pääkaupunki perustettiin Bosporinsalmen rannan vanhalle kreikkalaisasutukselle, se nimettiin Uudeksi Roomaksi. Keisari Kostantinuksen (n. 270–337) kuoleman jälkeen kaupunkia alettiin kutsua Konstantinopoliksi.¹⁶⁹ Varhaismodernilla ajalla kaupunki tunnettiin nimenomaan siteistään muinaiseen menneisyyteen. Kiinnostus antiikin kulttuuriperintöön osoitti länsimaista sivistystä ja oppineisuutta. Vanhojen säilyneiden käsikirjoitusten keräilystä ja tutkimisesta alkanut keskiaikainen kiinnostus antiikkiin laajeni varhaismodernilla ajalla kaikkeen materiaaliseen, sekä kirjalliseen että ei-kirjalliseen, kulttuuriin. Vanhojen käsikirjoitusten, patsaiden, kolikkojen, rakennuksien, ruukkujen ja muiden säilyneiden esineiden tutkimista kutsuttiin antikvarismiksi, josta tuli koko varhaismodernin ajan oppineen yhteisön tapa tutkia menneisyyttä.¹⁷⁰

Menneisyyttä tutkimalla oppineet pyrkivät selvittämään sekä omaa historiaansa että suhdettaan vieraisiin kansoihin. Myös turkkilaisia pyrittiin ymmärtämään selittämällä heidän kulttuuriaan antiikin historialla ja klassisella kirjallisuudella.¹⁷¹ Seuraavaksi tutkin Agrellin tapaa kuvata turkkilaisia historian avulla. Miten oppineiden antikvaarinen toiminta ja lukeneisuus vaikuttivat käsityksiin turkkilaisista? Millaisena turkkilaiset kuvattiin Konstantinopolin antiikkista menneisyyttä vasten?

Käyttämässäni alkuperäislähteissä etenkin Sven Agrell ja Michael Eneman pääsivät esille antikvaristeina. Vieraillessaan Konstantinopolin antiikin muistomerkeillä ja raunioilla he samalla määrittelivät omin silmin havainnoimalla ja muilta matkailijoilta oppimalla, keitä turkkilaiset olivat. Kun Agrell kopioi päiväkirjaansa kreikankielistä piirtokirjoitusta Konstantinopolin kuuluisalla hippodromilla, Hagia Sophia moskeijan lähetyvillä, hän kirjoitti kohtaamisesta turkkilaisten kanssa:

När wij stodo här, och med flijt skrefwe up dhesse verserna, kom een stoor myckenheet af Turkarna och undrade hwarföre wij gjorde oss dhen mödan, ty dhe äro wisslerligen intet curieuse, äntl. frågade de oss hwad dhe betydde, och måtte så

---

¹⁶⁹ MANSEL 1995, 2.

¹⁷⁰ BURKE 1969, 1,23; WEISS 1969, 185, 199–200; BURKE 2007, 230–238; MILLER 2012, 244–249.

¹⁷¹ EISNER 1991, 51–53; TONER 2013.

wij utlândingar underwijsa dhem uti dhe saaker, som dhe dageligen hade för ögonen.¹⁷²

Lainauksen perusteella ruotsalaisoppineet ihmettelivät turkkilaisten uteliaisuuden puutetta. Turkkilaiset eivät vaivautuneet tutkimaan menneisyyttä, joka oli heidän silmiensä edessään päivittäin.

Ruotsalaisoppineiden kuvaukset turkkilaisista antiikin äärellä saavat kuitenkin syvyyttä, kun Agrellin lainaukset sijoittaa päiväkirjan sivuille kontekstiinsa. Ennen kuin hän kuvasi turkkilaisten välinpitämättömyyttä Agrell merkitsi päiväkirjaansa muistiin Theodosiuksen obeliskin kreikan- ja latinankielisiä säkeistöjä. Näistä kirjoittaessaan hän viittasi Konstantinopoliin jo aikaisemmin matkustaneeseen Thomas Smithiin¹⁷³ (1638–1710), joka tutustui kaupunkiin ollessaan pappina englantilaisessa suurlähetystössä vuosina 1668–1670. Palattuaan Englantiin keräämiensä vanhojen käsikirjoitusten kera hän kirjoitti teoksia, jotka käsittelivät Lähi-idän kieliä ja ortodoksisen kirkon asemaa. Smithistä Agrell kirjoitti:

Dhen 4:de versen har iag sedt, af några som beskrefwet Constantinopel och ibland dhem Thoma Smith, wara annorledes observeradt, [--] men iag har så läset honom med mina egne ögon, som iag här annoteradt. Dhen sidsta versen synes nu intet mehr, utan dhenna tyngden är så mycket siunken att dhen kommet under jorden, doch har iag så funnet honom hoos dhen ofwannämde Smith.”¹⁷⁴

---

¹⁷² ”Kun me tässä seisoimme ja ahkerasti kirjoitimme ylös nämä säkeistöt, saapui iso määrä turkkilaisia ihmettelemään, miksi näimme sen vaivan, sillä he eivät ole tiedon suhteen uteliaita. Viimein he kysyivät, mitä ne merkitsivät, ja niinpä meidän ulkomaalaisten piti opettaa heille ne asiat, joita heillä päivittäin oli silmiensä edessä.” Agrell (29.12.1709) 1988, 61.

¹⁷³ Thomas Smithin elämästä ja teoksista: SECCOMBE. www-sivu. Smithin Turkkilaista kulttuuria ja Konstantinopolia kuvaava teos *Epistolæ duæ: quarum altera de Moribus et Institutis Turcarum agit, altera septem Asiæ Ecclesiarum notitiam continent* julkaistiin vuonna 1672 Oxfordissa ja hän käänsi sen englanniksi vuonna 1678 nimellä *Remarks upon the Manners, Religion, and Government of the Turks, together with a Survey of the Seven Churches of Asia as they now lie in their Ruins, and a brief description of Constantinople*. Osia Smithin kuvauksista julkaistiin myös englantilaisessa *Philosophical Transactions* –tiedejulkaisussa. Lisäksi Smith julkaisi vuonna 1680 teoksen *An account of the Greek church as to its doctrine and rites of worship with several historical remarks interspersed, relating thereunto: to which is added an account of the state of the Greek church under Cyrillus Lucaris, Patriarch of Constantinople, with a relation of his sufferings and death*.

¹⁷⁴ ”Olen nähnyt neljännen säkeistön, jonka muut ovat kirjoittaneen Konstantinopolista ja heidän joukossaan Thomas Smith, eri tavoin havainnoituna, [--] mutta minä olen lukenut pylväästä näin omilla silmilläni niin kuin nyt olen merkinnyt muistiin. Viimeinen säkeistö ei enää ollenkaan, sillä raskaasta painostaan on pudonnut niin paljon maan sisään, niinpä olen kopioinut sen yllämainitun Smithin mukaisesti”. Agrell (29.12.1709) 1988, 61.

Intertekstuaalisuus eli tekstien välisyys on nähtävissä Agrellin kirjoitusta ja Smithin teosta *Remarks upon the manners, religion and government of the Turks* (1678) rinnakkain lukiessa. Jo vuosikymmeniä ruotsalaisia aikaisemmin Smith kirjoitti teoksessaan, miten hän samaisen Theodosiuksen obeliskin äärellä joutui opettamaan turkkilaisille piirtokirjoituksen merkityksen:

While I read with so much ease, the Turks (such was their ignorance and stupidity) who stood by, were amazed and enquiring after the sense and meaning, seemed hugely pleased and satisfied with what I told them.¹⁷⁵

Agrellin ja Smithin kerronnan yhteneväisyys kertoo yhteisestä länsimaisesta kerrontakulttuurista, mikä osaltaan avaa uusia puolia Agrellin lainaukseen välinpitämättömistä turkkilaisista. Hänen viittauksensa Smithiin osoittaa lukeneisuutta, mutta samalla kuulumista osaksi laajaa länsimaisten oppineiden yhteisöä, joilla oli yhteisiä kerronnan ja argumentoinnin tapoja. Viittaamalla Smithiin Agrell otti osaa kansainväliseen keskusteluun turkkilaisista ja Konstantinopolin menneisyydestä. Ruotsalaisten ja englantilaisten yhteistä lukemista vielä vahvistaa Agrellin vanhemman kollegan, Michael Enemanin, viittaus Smithiin kuvaillessaan piirtokirjoitusta Smyrnassa, nykyisessä Izmirissä:

Öster om Armeniska kyrkan på kyrkogården ligger ock den stenen kvar, som *Smith* och den andra efter honom hafva afskrifvit, är alltså här onödigt att anföra; dock vill jag nämna, att på den första raden, där ett ord eller några bokstäfver äro utslagna [--].¹⁷⁶

Smithistä poiketen Agrell ei kirjoittanut pitävänsä turkkilaisia tyhminä tai oppimattomina, vaan pelkästään ihmetteli heidän uteliaisuuden puutettaan ja rajoittunutta haluaan tietää. Varhaismodernin ajan eurooppalaismatkailijoiden kirjallista ja kuvallista kerrontaa Konstantinopolista tutkinut Amanda WUNDER on kirjoittanut turkkilaisten välinpitämättömyyden ja tietämättömyyden korostamisen olleen yksi ajan matkakertomusten keinoista osoittaa lännen suurempi henkinen ote Konstantinopolin perintöön. Vaikka kaupunki oli turkkilaisten hallussa, matkakertomuksissa kuvattiin vain länsimaalaisten kykenevän ymmärtämään ja arvostamaan kaupungin historiallista merkitystä. Halu ihailla ja säilyttää antiikin kulttuuria oli sivistystä parhaimmillaan,

---

¹⁷⁵ Smith 1678, 319.

¹⁷⁶ "Armenialaisesta kirkosta itään sijaitsee vielä kivi, jota Smith ja ne muut hänen jälkeensä, joita on tässä tarpeeton esitellä, ovat jäljentäneet. Tahdon silti huomauttaa, että ensimmäisellä rivillä on yksi sana tai muutamia kirjaimia isketty irti [--]." Eneman (1711–1712) 1889, 30. Enemanin matkakertomuksen editiossa toimittaja K. U. Nylander huomauttaa alaviitteessä, että Enemanin viittaus sopii Smithin teokseen *Asia Ecclesiarum et Constantinapoleos notitia, Trajecti ad Rhenum MDCXCIV* (1694).

mikä määritteli myös suhdetta turkkilaisiin.¹⁷⁷ Historiantutkija Reika EBERTIN tulkinnan mukaan Konstantinopolin esikristillistä ja antiikkista kulttuurihistoriaa alettiin korostaa vasta, kun ymmärrettiin, että kaupunki oli siirtynyt sulttaanin haltuun. Kun tuhatvuotinen Bysantin valtakunta kärsi tappion laajenevalle Osmanien valtakunnalle, vuosi 1453 alkoi lännessä symbolisoida kultaisen menneisyyden menetystä. Korostamalla omaa yhteyttään antiikin Kreikkaan ja Rooman lännessä pyrittiin osoittamaan, että Konstantinopoli kuuluisi kulttuuriperinnöllisesti vielä Eurooppaan.¹⁷⁸

Agrellin ja Enemanin viittaukset Smithiin kertovat intertekstuaalisuudesta. Kuten monet tutkimukset ovat osoittaneet, aikaisemmin julkaistu kirjallisuus ei elänyt tyhjiössä vaan niitä kommentoitiin, imitoitiin ja muokattiin vielä vuosia tai vuosisatoja ilmestymisensä jälkeen. Itse koetun ja luetun raja oli veteen piirretty viiva eikä muiden tekstien lainaamista tai kopioimista pidetty ongelmana, jos se vastasi omaa käsitystä aiheesta. Lukeminen ja kirjoittaminen olivat sosiaalista toimintaa, jonka avulla vaikutteet ja ideat kiersivät lukijalta ja kirjoittajalta toiselle. Etenkin matkakirjoittamisessa tietyt kerronnantavat periytyivät, sillä siitä oli kehittynyt varhaismodernilla ajalla tiettyjen ohjeiden ja tapojen mukaisesti etenevää kirjallisuutta.¹⁷⁹

Matkakirjallisuudessa pyrittiin löytämään yhtenäisiä ja hyväksyttäviä kirjoittamisen ja argumentoinnin tapoja. Pyrkimyksenä oli kirjoittaa matkan kokemuksista mahdollisimman totuudenmukaisesti omiin aistihavaintoihin vedoten. Saadakseen selville, millainen oli ympärillä koettu maailma, kirjoittajan tuli huolellisesti kirjoittaa muistiin kaikki epätavallinen ja erilainen, mutta myös toistuvat ja ajankohtaiset asiat. Vaikka omakohtaisuus ja totuudenmukaisuus olivat matkailijan tärkeitä kirjoittamisen ja havainnoimisen kriteereitä, yhtä tärkeää oli sovinnaiten tapojen mukaisesti kirjoittaminen ja oman lukeneisuuden eli oppineisuuden osoittaminen.¹⁸⁰

Sen lisäksi, että turkkilaisilta puuttui uteliaisuus antiikin historiaan, ruotsalaiset kertoivat turkkilaisten olleen välinpitämättömiä myös omasta historiastaan. Tutkiessaan Hagia Sofian lähellä olleita hautoja Agrell seurueineen yritti saada selville, keitä turkkilaisia sinne oli haudattu. Asiaa kyseltäessä turkkilaiset eivät osanneet vastata. Kun sinne haudattujen nimet viimein suurella vaivalla saatiin selville, seurue kyseli

---

¹⁷⁷ WUNDER 2003, 89–91.

¹⁷⁸ EBERT 2003, 116–118.

¹⁷⁹ DARNTON 1991, 159–163, 166–169; RUBIÉS 1996, 140–142, 147–158; RUBIÉS 2000, 5, 10; OGBORN 2002, 156, 167; GRANQVIST 2011, 34–37.

¹⁸⁰ ADAMS 1980, 223; STAGL 1995, 57–67; RUBIÉS 2002, 244–250; EBERT 2003, 118–120.

turkkilaisilta lisää tietoja haudatuista. Agrell kirjoitti turkkilaisten jälleen ihmetelleen heidän uteliaisuuttaan:

[--] förundrade sig Turkarna öf:r vår curiositet [--] och frågade om wij intet hade nog af våra egne historier, hwarföre wij läste så andras? Men när dhe fingo till swars dhe studerande hoos oss giöra sig bekandte heela werldenes historier, sade dhe emillan sigh: dhär seer man huru dhe jaur /:så kalla dhe alla utom dheras religion, nembl. hedningar:/ slå sig på mehra weetenskap änn wij, men dheremoot /:sade dhe:/ hafwa wij dhen rätta troona, och så gifwer gud dhen eena dhetta dhen andra dhet.¹⁸¹

Turkkilaisten uteliaisuuden puute oli selitettävissä heidän uskollaan. Agrellin merkitsemä keskustelu, oli sitten joko omakohtainen kokemus tai oppineisuutta osoittava lainaus lukemastaan, osoittaa, että turkkilaisten katsottiin arvostavan enemmän heidän oikeana pitämäänsä uskoa kuin oikeaa historiallista tietoa. Merkinnän perusteella turkkilaiset eivät kokeneet tarvettakaan tietää.

Agrellin ja Smithin kertomusten ohi katsottaessa tiedonetsiminen oli kuitenkin osa hyvän muslimin elämää. Tietoa oli käytettävä islamin hyväksi, mutta myös maalliseen hyvään kuten lääketieteen ja tekniikan kehittämiseen. Antiikin ideat periytyivät islamilaiseen ajatteluun ja ne vaikuttivat etenkin tieteeseen ja hallintoon, mutta koska jumala oli elämän keskiössä, islamilainen tieto oli Koraanissa. Islamille omaleimainen mystinen tieto, sufismi, painotti taasen tietoa ja taitoa tuntea jumala sydämessään. Yleinen ajatus kuitenkin oli, että tunti opiskelua saattoi vastata enemmän kuin vuosi rukoilua. Tietoa tuli säilyttää ja siirtää seuraaville sukupolville, mutta koulutuksen luonne oli perinteitä korostava ja ymmärrykseen pyrkivä. Kirjoja hankittiin ja niitä arvostettiin, mutta epäilyksestä painettuun sanaan ja sen tulkintaan tietoa siirrettiin suullisesti. Mitä kauemmas kuljettiin profeetta Muhammedin ajoista, sitä todennäköisemmäksi kävi vaara oikean tiedon menettämisestä. Varhaismoderni islamilainen tiedeyhteisö oli kuitenkin keskenään hyvin kansainvälinen ja avoin, sillä tieto vaati matkustamisesta islamilaisen maailman sisällä. Niinpä kansainvälisyys länteen kasvoi vasta 1700-luvun lopulla, jolloin Osmanien valtakunnan heikkeneminen ja lännen vallan kasvu loivat painetta uudistumiselle.¹⁸²

---

¹⁸¹ [--] Turkkilaiset ihmettelivät meidän uteliaisuuttamme [--] ja kysyivät, eikö meillä ollut omaa historiaa kun luimme niin kovasti muiden. Mutta kun he saivat vastaukseksi, että oppineet meistä halusivat perehtyä koko maailman historiaan, sanoivat he keskenään: Tässä nähdään kuinka *gâvurit*, näin he kutsuvat pakanoiksi kaikkia oman uskonsa ulkopuolella olevia, hankkivat enemmän tietoa kuin me, mutta meillä sitä vastoin on oikea usko, ja näin jumala antaa toisille yhtä ja toisille toista. Agrell (31.1.1710) 1988, 77.

¹⁸² ROBINSON 1996, 208–220.

Matkakertomusten välinpitämättömiä turkkilaisia voidaan selittää myös aikalaisten erilaisilla käsityksillä historiasta. Amanda WUNDER on tutkimiansa varhaismodernin ajan matkakertomusten kohdalla osoittanut, että länsimaisten oppineiden ja turkkilaisten väliset näkemyserot perustuivat erilaisille historiakäsityksille. Turkkilaiset eivät jakaneet länsimaisen oppineen näkemystä historiallisesta tiedosta, joka perustui renessanssin aikaan luoduille ajatuksille ajallisesta perspektiivistä ja todisteiden tarpeesta. Länsimaisten oppineiden ja turkkilaisten näkemykset menneisyydestä olivat ristiriitaisia, koska turkkilaiset eivät antaneet arvoa kronologialle tai erilaisille epookeille. Historiallisen ajattelun eroista huolimatta varhaismodernin ajan matkailijoiden ja turkkilaisten väliset ristiriidat antiikin äärellä saattoivat tosiasiasa kummuta erilaisista oppineisuuden tasoista ja yhteiskuntaluokista, joissa etnisyydellä ja kansalaisuudella oli hyvin vähän tekemistä. WUNDERIN mukaan sama keskustelu olisi voitu käydä talonpoikien osalta jokaisen matkalaisen kotimaassa, mutta varhaismodernin ajan matkailijat päättivät nähdä Konstantinopolissa käytyjen ristiriitojen syynä idän ja lännen välisen kulttuurisen eron.¹⁸³ Agrellin tapauksessa turkkilaisten välinpitämättömyydestä kirjoittaminen oli hänen oman lukeneisuutensa osoittamista. Vaikka hän nosti turkkilaisten oppineisuuden esille muissa asiayhteyksissä, noudatti hän antiikin äärellä perinteisiä kerronnankeinoja. Antiikkia vasten tarkasteltuna uteliaisuutta vailla olevista turkkilaisista yksilöistä tai sosiaaliluokista oli tullut kokonainen välinpitämätön kansa.

Vieraan kansan historiattomuuden korostaminen on Edward SAIDIN orientalismin teoriassa yksi vallan ja hallinnan keinoista. Etenkin imperialistisella ajalla länsimaalaiset matkailijat halusivat osoittaa, ettei itämaisilla ihmisillä ollut kykyä hahmottaa historiaansa tai ajatella rationaalisesti.¹⁸⁴ 1700-luvun alussa tapahtunutta tietämättömyyden korostamista ei kuitenkaan voi suoraa verrata 1800-luvun imperialistiseen aikaan. Varhaismodernilla ajalla käsitykset historiasta, ajasta ja toiseudesta olivat erilaisia, kuten antropologi Johannes FABIAN kirjoittaa teoksessaan *Time and Other: How Anthropology makes its object* (1983). Keskiaikaisessa kristillisjuutalaisessa perinteessä aika ymmärrettiin jumalan toteuttamina pyhinä tapahtumina, joilla oli oma tarkoituksensa. Pyhyiden myötä etenkin Välimeren alueella ajan ja historian ajateltiin olevan kaikille ihmisille yhteinen ja universaali. Ajan, historian ja vieraiden kansojen ymmärtäminen kuitenkin muuttui varhaismodernilla

---

¹⁸³ WUNDER 2003, 101.

¹⁸⁴ SAID 1978, 238–240, 253.

ajalla. Uudella ajalla keskeistä oli tiedon ja oman itsensä etsiminen, mikä näkyi esimerkiksi historiankirjoituksen ja matkustamisen tarkoituksen muuttumisena. Toisaalta ajatus universaalista historiasta ei kuitenkaan tyystin kadonnut. Historiasta pyrittiin edelleen etsimään kaikille yhteisiä piirteitä, sillä aika koettiin merkittävinä yhteisinä historiallisina tai mytologisinä tapahtumina. Yhtenä uutena keinona oli tutkia menneisyyttä pienin askelin, epookkeina.¹⁸⁵

Näkemyks turkkilaisten kuulumisesta osaksi yhteistä menneisyyttä vaihteli varhaismodernin ajan Euroopassa eri ääripäiden välillä. Kielteisten stereotyyppien ohessa ajateltiin, että turkkilaiset olivat muinaisten helleenien jälkeläisiä, Troijan perillisiä, ja siten osana yhteistä menneisyyttä.¹⁸⁶ Niinpä vielä 1700-luvun alussa voitiin katsoa, että historialliset tapahtumat ja mytologiset tarinat sitoivat lännen ja idän kansoja Välimeren alueella yhteen. Turkkilaisia ei nähty täysin erilaisina ja länteen kuulumattomina, mutta uusi historiallinen ajattelu sekä kokemukset kulttuurisesta etäisyydestä tekivät eroa länsimaisten matkailijoiden ja turkkilaisten välille.

Ristiriidat kaupungin turkkilaisten ja antiikkisen menneisyyden välillä nousivat pintaan, kun turkkilaiset purkivat antiikin raunioita uutta rakentaakseen. Agrellkin toi esille, että turkkilaisilla oli huono vaikutus antiikin säilymiseen. Esimerkiksi kiertäessään Konstantinopolissa erään porfyryripatsaan äärellä Agrell kirjoitti, että patsaan kultakoristelut oli sulatettu irti luultavasti silloin, kun turkkilaiset olivat saapuneet kaupunkiin. Lisäksi Arcadiumin pylväs, joka oli pystytetty voitonmerkiksi ja näköalatorniksi 400-luvulla, oli menettänyt kaikki siihen kuvioitut ihmiskasvojen kuvat maasta kädenkorkeudelle saakka. Syynä tähän Agrell piti turkkilaisia, jotka eivät voineet sallia ihmistä kuvattavan.¹⁸⁷

WUNDERIN tutkimissa matkakertomuksissa länsimaiset oppineet kuvasivat tyrmistyneinä, miten turkkilaiset tuhosivat historiaa heidän silmiensä edessä. Turkkilaiset purkivat vanhat rauniot ja rakensivat materiaaleista esimerkiksi uuden sairaalan, mikä ei kaikille matkailijoille ollut sinänsä paha asia. Pahinta oli antiikin klassisen ulkomuodon ja mittasuhteiden tuhoaminen. Vaikka länsimaiset oppineet tiesivät Konstantinopolin muistomerkkien surullisen tilan johtuvan myös tulipaloista,

---

¹⁸⁵ FABIAN viittaa varhaismodernin ajan universaalihistorian etsimisessä ranskalaiseen filosofiaan Jacques Bénigne Bossuetiin (1627–1704), jonka teoksien FABIAN katsoo edustavan hyvin aiempien perinteiden ja uusien aatteiden murrosta. FABIAN 1983, xiii, 1–16, 111.

¹⁸⁶ SPENCER 1954, 142; EISNER 1991, 52–53.

¹⁸⁷ Agrell (29.12.1709, 31.1.1710, 9.10.1711) 1988, 59, 81, 287.

sodista, maanjäristyksistä ja ikonoklasmia kannattaneista kristillisistä keisareista, muistomerkkien katoamisen päällimmäisenä syynä pidettiin turkkilaisia. Niinpä useat länsimaalaiset ajattelivat, että oli täysin suotavaa viedä muinaisesineitä alkuperäisestä paikastaan turvaan lännen puolelle. Itseään sivistyneenä pitänyt länsi halusi mieluusti esiintyä itäisen antiikin suojelijana.¹⁸⁸

Toisaalta ruotsalaisoppineet osoittivat tietävänsä, että antiikin keräilyssä ja suojelussa oli myös varjopuolensa. Kiertäessään Smyrnassa antiikin raunioilla Eneman pahoitteli englantilaisten keräilyvimmaa:

Af slika stenar har fordom varit ett vackert förråd, men nu icke så, en del hafva Turkarne inlagt i murar och hus och så förvändt; en del hafva Ängelsmännen fört bårt och ligga nu i Oxford, där man nu för tiden hat att finga igen mer om det gamla Smirna än här på orten. De öfriga sökas efter, och snart de finnas, skickas de bort. Särdeles har Ängelska Consulen Hr Guil. Scherard med mycket berömlig både flit och kåstnad samlat här gamla mynt, öfverskrifter, andra gamla stycken och saken, [--]¹⁸⁹

Matkailijat aiheuttivat turkkilaisten ohessa yhtäläillä tuhoa antiikille. Rauniokivien vieminen pois paikoiltaan oli yhtä suuri harmi kuin kivien muokkaaminen uuden rakentamiseen. Eneman nosti erityisesti esille englantilaisoppineet, jotka keräilivät ja ostivat antiikin mukaansa Oxfordiin. Vanha Smyrna oli katoamassa luonnollisesta ympäristöstään.

Eneman ei ollut ainut, joka valitteli antiikin katoavaisuutta. Länsimaiset matkailijat tiedostivat ongelman, joka liittyi muinaisesineiden keräilyyn: ne katosivat alkuperäisestä tilastaan. Sen sijasta antiikista oli tullut kilpailtua kaupankäyntiä, jossa löytäjä sai pitää tai ostaa omakseen.¹⁹⁰ Tosin myös ruotsalaiset muiden länsimaalaisten tai turkkilaisten tavoin halusivat kerätä harvinaisia muinaismuistoja itselleen tai muutoin jättää jälkensä menneisyyden reliikkeihin. Näin teki myös Agrell kaivertaessaan nimensä Mustanmeren rannalla olleeseen kreikkalaispylvääseen:

---

¹⁸⁸ WUNDER 2003, 89–101.

¹⁸⁹ ”Sellaiset kivet olivat aimmin olleet kaunis näkymä, mutta näin ei ole enää. Osan ovat turkkilaiset väärinkäyttäneet muureihinsa ja taloihinsa; osan ovat englantilaiset vieneet pois ja asettaneet Oxfordiin. Siellä on nykyään enemmän nähtävissä vanhaa Smyrnaa kuin täällä paikan päällä. Kaikkea etsitään ja heti kun löydetään, viedään pois. Erityisesti on englantilainen konsuli herra Guil. Scherard uuttesti ja kalliisti keräillyt täällä vanhoja kolikkoja, kirjoituksia ja muita vanhoja kappaleita ja tavaroita oman mieltymyksensä ja kokemuksensa mukaisesti, [--].” Guil. Scherardilla viitataan K. Y. Nylanderin mukaan kuuluisaan kasvitieteilijään William Sherardiin, joka toimi Smyrnassa Englannin konsulina vuosina 1703–1716. Eneman (1711–1712) 1889, 25.

¹⁹⁰ WOOLF 2003, 223, 238.

Iag och H:r Leutnanten [Marchetti] skrefwo och våra nampn där jämpte hwarandra, fast wij i anseende till födelseorterna äro tämmeligen långt ifrån hwarandra.¹⁹¹

Agrellin ja matkaseuralaisena olleen italialaisen luutnantin nimet olivat tieto ja todiste muille heidän vierailustaan. Antiikin suojelu ei käynyt mielessä, kun tilaisuutena oli osoittaa, että elämä oli yhdistänyt kahden toisistaan kaukana syntyneen miehen yhteiselle matkalle.

Turkkilaisten kohdalla antiikin purkaminen oli jopa toisinaan oikeutettua, kuten Agrell muiden ajan kirjoittajien tavoin huomioi. Kirjoittaessaan puolitoista vuotta myöhemmin uudelleen Arcadiumin pylväästä Agrell kertoi, että turkkilaiset olivat purkamassa sitä pois. Vanha pylväs oli seisonut jo monta vuotta pettäväällä alustalla, joten sen romahtaminen oli ollut päivittäinen vaara ohikulkijoille ja vieressä asuville. Niinpä Arcadiumin pylväs joutui kohtaamaan saman kohtalon kuin niin moni muukin monumentti.¹⁹² Vietettyään Konstantinopolissa jo pidempään aikaa olivat Agrellin näkemykset muuttuneet arkisemmiksi ja käytännöllisemmiksi. Vetoamalla ajankulumisen myötä tapahtuneeseen rapistumiseen ja romahtamisen vaaraan Agrell hyväksyi pylvään purkamisen. Hän ei syyttänyt turkkilaisia sen tahallisesta hajottamisesta eikä myöskään osoittanut vaatineensa pylvään korjaamista purkamisen sijasta. Agrellin viittaus kohtaloon kuvaa enemmänkin melankolian ja lopullisuuden tunteita.

Peter N. MILLERIN mukaan melankolia ja haikeus olivat tunteita, joita varhaismodernin ajan matkailija usein tunsikin menneisyyden monumenttien äärellä seisoessaan. Muinainen loisto oli ohitse ja kaikki, mikä joskus oli ollut suurta ja kaunista, oli rapistunut vain muistoksi ja varjoksi menneestä.¹⁹³ Toisaalta Agrell silmäili antiikkia myös käytännöllisyyttä ja käytettävyyttä mielessään pitäen. Kesällä 1711 hän kirjoitti ratsastaneensa yhdessä englantilaisen papin kanssa katsomaan Konstantinopolin kuuluisia akvedukteja, joiden alkulähde oli kaupungin ulkopuolella Belgradin metsissä. Agrellin kuvaus keskittyi lähinnä kertomaan, miten vesijärjestelmä oli rakennettu ja miten se toimi. Ne tekivät häneen suuren vaikutuksen, koska akvedukti oli isoin ja kallein rakennustyö, jonka Agrell oli koskaan nähnyt. Konstantinopoli sai edelleen vettä

---

¹⁹¹ ”Minä ja herra luutnantti [Marchetti] kirjoitimme nimemme vierekkäin, vaikka synnyinseutuihimme nähden olemmekin kaukana toisistamme.”QUENNERSTEDTIN mukaan Marchetti oli kotoisin Milanosta. Agrell (13.12.1710) 1988, 192–193.

¹⁹² Agrell (9.10.1711) 1988, 287.

¹⁹³ MILLER 2012, 248.

keisari Valentinianuksen muinoin rakennuttamien akveduktien kautta, joita oli paranneltu myöhemmin sulttaani Suleimanin aikaan (1520–1566). Akveduktit mahdollistivat edelleen ylhäisten turkkilaisten ylellisen elämäntavan istua huvimajoissaan nauttien piipputupakkaa ja raikasta vettä tuoleistaan nousematta. Metsässä akveduktien äärellä Agrell kertoi istuneensa yhdessä retkikumppaninsa kanssa muutaman tunnin ajan nautiskellen mukanaan tuomistaan eväistä ennen paluuta takaisin kaupunkiin.¹⁹⁴

Akveduktien äärellä yhdistyi moni asia, jota länsimaalaiset matkalaiset hakivat Osmanien valtakunnasta. Sen lisäksi, että rakennelma kertoi antiikista, se selitti myös Konstantinopolin turkkilaisten ylellistä elämää. Lisäksi retki akvedukteille oli mahdollistanut pääsyn pois kaupungin hälinästä metsän siimekseen käyskentelemään ja tunnelmoimaan menneiden aikojen äärelle. Akveduktien kuvailu oli sekä etnografinen että historiografinen, minkä lisäksi se kuvaili retkeilijän kokemuksia ja mielihaluja.

4.2. Mytologian ja Raamatun selittäjä itä

Varhaismodernissa Euroopassa antiikin mytologiset tarinat tunnettiin hyvin, sillä ajan kielten ja kirjallisuuden tuntemusta pidettiin tärkeänä osana sivistystä. Matkaan lähteneille oppineille Välimeren itäinen alue tarjosi mahdollisuuden tutustua muinaiseen menneisyyteen. Konstantinopoli koettiin merkittävänä antiikin ajan keskuksena ja kun oppineet saapuivat Konstantinopoliin, he kokivat päässeensä myyttien, kertomusten ja historian äärelle totuutta selvittämään.¹⁹⁵ Tässä alaluvussa tarkastelen, miten Agrell selitti turkkilaisten erilaisuutta mytologisten tarinoiden ja Raamatun kertomusten avulla.

Mytologisten tarinoiden avulla selitettiin ympärillä nähtyä turkkilaisuutta ja kaupungin vierautta, vaikka tarinoiden totuudenmukaisuus olisikin ollut omin silmin todistettavissa toisin. Hyvänä esimerkkinä tarinoiden sitkeästä voimasta selittää todellisuutta voi pitää Konstantinopolin vanhan hippodromin käärmeplatsaasiin liittyneitä tarinoita. Agrell kertoi käärmeplatsaiden katkaistuista päistä:

[--] een figur af 3:ne sammanflätade ormar men hufwudena äro afslagne wijd halsen; dhenna, som Turkarna meena, skall wara af een trullkarl upsatt att befrija

---

¹⁹⁴ Agrell (24.7.1711) 1988, 273–275.

¹⁹⁵ SPENCER 1954, 1, 8–15, 31, 57, 126–133; BURKE 2012, 261.

staden ifrån ett särdeles slagz förgiftiga ormar, som han den tiden waret plågat med.¹⁹⁶

Agrell, joka siteerasi turkkilaisten kertomaa tarinaa, selitti päättömien käärmeplatsaiden olleen erään velhon taikamerkki kaupungin suojelemiseksi. Noin viisikymmentä vuotta aiemmin Konstantinopoliin matkannut ruotsalaisdiplomaatti Claes Rålamb selitti matkapäiväkirjassaan katkaistujen käärmeenpäiden syytä seuraavasti:

Hwilcket skall Mahomet 2:dus hafwa giort enär han intog Constantinopel, och sedan äre Ormar inkomne i Staden, der tillförende aldrig någon Orm utj Staden wistatz.¹⁹⁷

Rålambin kerronnassa eheä patsas oli pitänyt taianomaisesti kaupungin käärmeettömänä, kunnes kaupungin valtauksen myötä turkkilaiset rikkoivat patsaan ja toivat käärmeet näin mukanaan. Tarina selitti turkkilaisuutta tuhoa tuovana, menneiden hyvien aikojen päättäjänä. Vaikka Agrell itse ei mainitse turkkilaisten osallisuutta patsaan rikkomiseen, tarinaa välittämällä luotiin edelleen mielikuvia taikauskaisista turkkilaisista, joiden erilaisuutta pystyttiin selittämään mytologisten ja historian hämäriin ulottuvien tarinoiden avulla.

Neljä vuotta Agrellin jälkeen kaupungissa vierailleen englantilaisen aristokraatin Mary Montagun matkakirjeissä patsaat näyttäytyivätkin ihan toiselta:

[--] Constantinople, a city that I ought in conscience to give your ladyship a right notion of it, since I know you can have none but what is partial and mistaken from the writings of travelers. [--] In the midst of it [hippodrome] is a brazen column, of three serpents twisted together, with their mouths gaping. 'Tis impossible to learn why so odd pillar was erected; the Greeks can tell nothing but fabulous legends, when they are asked the meaning of it [--] All the figures have their heads on; and I cannot forbear reflecting again on the impudence of authors, who all say they have not; but I dare swear the greatest part of them never saw them; but took the reports from the Greeks; who resist with incredible fortitude, the conviction of their own eyes, whenever they have invented lies to the dishonor of their enemies.¹⁹⁸

---

¹⁹⁶ "[--] kolme yhteenkietoutunutta käärmettä, joiden päät olivat katkaistu poikki kaulan korkeudelta, muodostivat patsaan. Turkkilaiset arvelevat sen olleen erään velhon tekemä, joka vapautti kaupungin siihen aikaan kärsimystä tuottaneista, erityisen myrkyllisistä käärmeistä." Agrell (29.12.1709) 1988, 60.

¹⁹⁷ "Kun Mehmed valtasi kaupungin, hän toisena tekonaan katkaisi käärmeiden päät. Siitä lähtien ovat käärmeet päässeet kaupunkiin vaikka ne aiemmin olivat pysyneet poissa." Rålamb (29.6.1657) 1963, 126.

¹⁹⁸ "[--] Konstantinopoli on kaupunki, josta haluan hyvällä omallatunnolla antaa teidän armollenne oikean käsityksen, sillä tiedän teidän saavan käsiinne vain matkailijoiden osittaisia ja virheellisiä kirjoituksia. [--] Keskellä sitä [hippodromia] kolme yhteenkietoutunutta käärmettä, joiden suut ovat avoinna, muodostavat pronssisen pylvään. On mahdotonta sanoa, miksi niin kummallinen pylväs pystytettiin: kreikkalaiset eivät pysty kertomaan muuta kuin ihmeellisiä legendoja sitä kysyttäessä. [--] Kaikilla hahmoilla ovat päät paikoillaan enkä voi olla jälleen miettimättä niiden kirjoittajien julkeutta, jotka väittävät toisin. Rohkenen väittää, ettei suurin osa heistä koskaan edes nähnyt patsaita, vaan

Aikaisemmista kuvauksista huolimatta Montagu väitti käärmepeatsailla edelleen olevan päät paikoillaan. Hän kritisoi vahvasti aiempien matkailijoiden välittämiä totuudenvastaisia tarinoita kaupungista. Iso osa kirjoittajista ei ollut koskaan käynytkään paikalla katsomassa patsaita vaan he olivat uskoneet kreikkalaisiin satuihin, joita oli keksitty turkkilaisten pilkkaamiseksi. Montagun kohdalla kirjoittaminen aiempia matkakertomuksia vastaan voidaan tulkita myös hänen kritiikikseen miesten ylläpitämään kirjoittamisen traditioon ja oman paikkansa oikeuttamiseen totuuden kirjoittavana naisena.¹⁹⁹ Ruotsalaisten kuvauksien vertailu hänen kirjoittamaansa nostaa kuitenkin esille, että varhaismoderni matkakirjoittaminen oli monipuolista ja piti sisällään erilaisia motiiveja ja argumentointikeinoja, jolloin matkakirjallisuus ei ollut mitenkään yksipuolinen tai keskenään yhteneväinen. Vaikka varhaismoderni matkakirjoittaminen vetosi omin silmin havainnoimiseen ja totuudenmukaisuuteen, oli mytologisilla tarinoilla ja legendoilla kuitenkin vielä tärkeänä ja relevanttina pidetty turkkilaisuutta selittävä tarkoituksensa.

Mytologisten selitysten käyttäminen ja tarinoiden todenperäisyyden tutkiminen oli varsin tavallista varhaismodernin ajan Euroopassa niin oman alkuperän kuin vieraiden kansojenkin kohdalla. Etenkin 1600-luvulla Ruotsin hallinnolla oli poliittiset perusteet tukea ajatusta muinaisgoottilaisesta alkukodista, sillä menneisyyden avulla perusteltiin nousevan suurvallan politiikkaa. Niinpä 1600-luvun kuluessa Ruotsiin perustettiin virallisia järjestelmiä kuten Riksantikvariet (1630), antikvarismin oppiaine (Uppsalan yliopistoon vuonna 1662) ja antikviteettikollegio (1666) edistämään antikvarismia ja muinaisen menneisyyden tuntemusta. Kiinnostus ei ollut rajoittunut vain antiikkiin, sillä yhtäläillä menneisyyden barbaarien (etenkin germaanisten heimojen) materiaallinen kulttuuri ja tarusto nähtiin tutkimisen arvoisena.²⁰⁰

Kiinnostus myös ruotsalaisten juurien alkuperään tulee esille Agrellin päiväkirjassa. Kirjoittaessaan enolleen, Ruotsin valtionhistorioitsijan viransijaiselle Samuel Ausénille, Agrell pyysi tätä lähettämään Olof Rudbeckin *Atlantican* ensimmäisen osan Konstantinopoliin.²⁰¹ Agrellin kollegan Michael Enemanin kihlatun isoisän kirjoittama kirja oli jo aikalaisille kiistanalainen, sillä Rudbeckin tarkoituksena oli osoittaa, miten Ruotsi oli periytynyt muinaisesta Atlantiksesta ja koko länsimaisen sivistyksen

---

ottivat totena kreikkalaisten kertomukset, jotka uhmaamat suuressa määrin silmin nähtävää totuutta luomalla valheita vain vihollisiaan pilkatakseen.” Montagu (Letter XLI, 1718) 1775, 162, 166.

¹⁹⁹ BOHLS 1994, 200; SECOR 1999, 381, 393–395; SHERMAN 2002, 17–19, 30–32.

²⁰⁰ BURKE 1969, 1, 23; BURKE 2007, 230–238; MILLER 2012, 244–249.

²⁰¹ Agrell (7.11.1711) 1988, 195–196.

alkukodista. Patriotistinen historiankirjoitus kuitenkin hyödynsi kielitiedettä ja muinaisgermaanista tarustoa Ruotsin suurvallan kansalaisia kiinnostavalla tavalla.²⁰²

Erityisesti Jerry TONER on nostanut esille klassisen kirjallisuuden merkityksen nähdyn ja koetun idän selittäjänä. Teoksessaan *Homer's Turk: How Classics Shaped the Ideas of East* (2013) Toner esittää muinaiskreikkalaisen taruston olleen Raamatun ohella toinen selittävä tekijä eksoottiselle ja orientaaliselle idälle. Koska klassisen kirjallisuuden tuntemus oli oppineisuuden perusta varhaismodernin ajan Euroopassa, oli vieraasta ja erilaisesta kirjoitettava niin, että yleisö ymmärtäisi. 1600-luvun Englannissa Turkki tuli ymmärrettäväksi mytologisten tarinoiden avulla. Sekä klassisten että itäisten tekstien lukeminen oli välttämätöntä ymmärtääkseen alueen historiaa ja traditiota, sillä klassista tietoa pidettiin historiallisena faktana. TONER kirjoittaa, ettei ”orientaalista toiseutta” ollut olemassa 1600-luvun Englannissa, vaan kyseessä nähtiin olevan vain selitystä kaipaavaa erilaisuutta. Joka tapauksessa kyse oli lopulta oman englantilaisen identiteetin selittämisestä antiikin ja idän kautta heijastaen.²⁰³

Kirjoittaessaan selitystä kaipaavasta erilaisuudesta TONER ottaa kantaa saidilaiseen ajatukseen orientalismista. TONER esittää, ettei Edward SAIDIN teoria ikuisesta ja muuttumattomasta orientista päde lännessä kaikkeen. Idän, mutta samalla myös lännen ja antiikin, heterogeenisuus on tunnustettava. Koska antiikissa oli paljon myös itäisiä elementtejä, ei antiikin historiasta voi vetää suoraa viivaa Länsi-Eurooppaan. Myöhemmin 1700-luvulla klassinen ja orientalistinen diskurssi lomittuivat, mutta 600–1500-luvuilla itää sekä pelättiin että ihailtiin ilman orientalismin painolastia.²⁰⁴

Kun TONERIN voin tulkita pyrkivän irrottamaan antikvarismin ja antiikin klassisten tekstien varhaismodernin ajan tulkinnan saidilaisesta orientalismista, Amanda WUNDER pyrkii sitä vastoin limittämään varhaismodernin ajan perinteen tiukemmin kiinni orientalismiin. Vaikka WUNDER myös itse toteaa orientalistisen kirjoittamisen olleen 1700-luvulla selkeämpää, hän esittää 1600-luvun lopun kirjoittamisen ja kuvaamisen tradition olevan jo ikään kuin esiaste orientalismille. Länsimaisissa matkakertomuksissa varhaismodernia turkkilaista kulttuuria kuvailtiin usein muuttumattomana ja ikuisena, ikään kuin muinaisena reliikkinä. WUNDER tulee siihen lopputulokseen, että 1600-luvun antikvaariset kuvaukset Osmanien valtakunnasta syvensivät länsimaista käsitystä

---

²⁰² EKMAN 1962, 60–63; NEVILLE 2009, 213–216, 218–220.

²⁰³ TONER 2013, 3–10, 29–34, 78, 93.

²⁰⁴ TONER 2013, 10–15.

orientaalisesta toisesta. Moderni, ympärillä nähty elävä turkkilainen kulttuuri tuntui monelle matkailijalle yhtä vieraalta ja pysähtyneeltä kuin antiikkinen menneisyyskin.²⁰⁵

TONER ja WUNDER selittävät menneisyyttä eri perspektiivistä. Kun TONER pyrkii näkemään klassisten tekstien pitkän tradition, WUNDERILLA korostuu lopulta tradition seuraamukset. Koen, että molemmilla kirjoittajilla on annettavaa Agrellin ja siten ruotsalaisten näkemyksien ymmärtämiseen vieraasta turkkilaisesta, mutta mytologisten tekstien osalta olen TONERIN kanssa samaa mieltä. Agrellin näkemykset irtoavat saidilaisesta orientalismista siitäkin syystä, että mytologisia kertomuksia tarkastellessa on huomioitava niiden side topografiseen kuvailuun.

Kuten historioitsija Artemis LEONTIS tuo esille, topografia on paikkojen kuvaamista ja käsitteellistämistä. Maantieteellisten koordinaattien lisäksi paikat ovat mielikuvia ja tunteita, joita luodaan kartoittamalla, kuvaamalla ja kertomalla. Niitä saatetaan pitää helposti itsestään selvyyksinä, sillä topografiassa vedotaan todellisuuden tunteeseen, perinteisiin, kirjoitettuun historiaan ja menneisyyden jäänteisiin. Kuvaamisen tavat siirtyvät eteenpäin, sillä uusi topografinen kuvaus pohjautuu aina aikaisempaan hyödyntäen jo jaettuja mielikuvia, perinteitä ja julkaistua materiaalia. Muutokset tapahtuvat usein hitaasti. Paikat ja niiden kuvaukset limittyvät toisiinsa tiukasti, sillä paikat tuottavat merkityksiä ja merkitykset antavat paikoille juuret. Niinpä kirjallisuus ja maantiede ovat toisistaan riippuvaisia.²⁰⁶

Kirjallisuuden ja maantieteen välinen side on selkeästi esillä Agrellin kuvauksissa. Kun Agrell lähti yhdessä Kaarle XII:n armeijassa palvelleen italialaisen luutnantin Johan Marchettin kanssa retkelle Mustanmeren rannalla olleen Pompeijin pylvään luo joulukuussa 1710, Agrell kirjoitti päiväkirjaansa paljon viittauksia antiikin tarinoihin ja varhaismodernin ajan matkakertomuksiin. Kertomus alkoi ensin kuvaamalla laivamatkaa Bosporinsalmea pitkin Mustallemerelle. Hän kuvaili salmen rannoilla näkemiään turkkilaisia linnoituksia ja Mustanmeren suulla olleita tullitaloja sekä vanhoja linnanraunioita, joiden alkuperästä turkkilaisilla ei ollut vähäisintäkään tietoa Agrellin sanojen mukaisesti. Viiden tunnin laivamatkan jälkeen he saapuivat saarille, joista Agrell kirjoitti:

”Desse insulæ eller rättare sagdt rupes Cyaneæ äro de uti historierne bekandte ifrån de aldra äldsta tider och de uttåg, hwilka de så kallade Argonautæ gjorde till Colchidem, och för sin afresa på desse klippor upsatte 12 altare att därpå offra 12

---

²⁰⁵ WUNDER 2003, 89, 102–119.

²⁰⁶ LEONTIS 1995, 3–6, 17–39.

gudar och gudinnor om hielp och befrämjan till sitt företagande. [--] På den yttersta af desse står nu allenast pedestalen af Pompeji column, men det andra och öfriga är indfallet och ligger ned på marken emillan klipporna. Wid Gyllii tijd, snart för hundra åhr tillbakars, lærer han wisseligen stådt upprätt, emedan han intet annorledes därom berättar uti sin beskrifning om denna orten, älljest befinnes han, effter hans berättelse, af wacker hwijt marmor, och består af sin foot, spira och corona.”²⁰⁷

Kuvauksessaan Agrell kertoi saapuneensa Mustanmeren suulla olleille Cyaenaen lohkareille, jotka olivat tulleet tunnetuiksi kreikkalaisesta argonauttien tarinasta. Tarinassa myyttinen sankari Jason kumppaneineen lähti hakemaan kuuluisaa kultaista taljaa Kolkhiksesta, muinaisen Georgian kuningaskunnasta. Matkansa aikana seurue pysähtyi lohkareiden äärelle rukoillakseen jumalilta apua erilaisten tehtävien suorittamiseen.²⁰⁸ Agrellille retken tarkoituksena oli todistaa antiikin mytologioiden tapahtumapaikka, vaikkakin samalla pystyttiin tekemään selkoa Osmanien valtakunnan puolustuslinnoituksista. Senpä vuoksi retkelle olikin otettu mukaan myös italialainen luutnantti, jolloin Agrellin tehtävänä oli havainnoida paikkaa suhteessa klassisiin kertomuksiin.

Agrellin kertomuksessa lohkareiden äärellä yhdistyi monta kertomusta ja ajallista tasoa. Antiikin mytologian lisäksi Agrell viittasi aikaisemmin ilmestyneisiin matkakertomuksiin. Kuvaillessaan lohkareita ja Pompeijin pylvästä Agrell kirjoitti, miten ne olivat muuttuneet sitten ranskalaisen oppineen Petrus Gylliuksen (1490–1555) visiitin. Gyllius, joka tunnetaan myös nimellä Pierre Gilles, oli matkannut Konstantinopoliin suunnilleen vuonna 1547 kerätäkseen silloiselle Ranskan kuninkaalle kattavan kokoelman kreikkalaisia käsikirjoituksia. Kaupunki teki Gylliukseen vaikutuksen. Hän otti tavoitteekseen tutkia, millainen Konstantinopoli oli muinoin antiikin aikaan ollut, ja kirjoitti teokset *De Bosphoro Thracio* (1561) ja *De topographia Constantinopoleos et de illivs antiqvitatibvs* (1562). Teoksissa hän pyrki yksityiskohtaisesti tuomaan esille kaikki Konstantinopolin ja sen lähialueella olevat

---

²⁰⁷ ”Nämä saaret tai oikeammin sanotusti Cyanean lohkareet ovat kautta historian tulleet tunnetuksi kaikkein vanhimmasta ajasta ja siitä retkestä, jonka niin sanotut argonautit tekivät Kolkhikseen ja jotka matkallaan pystyttivät näille kallioille kaksitoista alttaria uhratakseen kahdelletoista jumalalle ja jumalattarelle yrityksensä avustamiseksi ja edistämiseksi. [--] Kauimpana seisoo nyt ainoastaan Pompejin pylvään jalusta, mutta ne toiset ja jäljellä olevat ovat kaatuneet ja lojuvat maassa kallioiden välissä. Gylliuksen aikaan, pian sata vuotta sitten, ne seisovivat pystyssä, sillä hän ei kirjoituksessaan kerro alueesta toisin vaan kertomuksensa mukaisesti havaitsi niiden olleen kaunista valkoista marmorista ja koostuneen jalustasta, pilarista ja koronasta.” Agrell (13.12.1710) 1988, 189–191.

²⁰⁸ SUMNER-BOYD & FREELY 2010, 447.

antiikin ajan merkit, mikä takasi hänelle klassikkokirjailijan aseman varhaismodernin ajan matkakertomusten ja topografisten kuvailujen parissa.²⁰⁹

Enemmän kuin sata vuotta sitten paikalla käynyt Gyllius oli tekstinsä kautta läsnä Agrellin kokemuksissa ja havainnoissa. Sen lisäksi, että Agrell vertaili havaintojaan Gylliuksen sadan vuoden takaisiin kokemuksiin, hän teki vertailuja myös muutama vuosikymmen sitten paikasta kirjoittaneeseen Thomas Smithiin. Katsomalla Smithin teosta *Remarks upon the Manners, Religion, and Government of the Turks* huomaa, että hän lohkareita kuvaillessaan väitti pylvään pystytetyn kuningas Mithridateksen, persialaistaustaisen Pontoksen valtakunnan hallitsijan sijasta keisari Augustukselle.²¹⁰

Vaikka nykylukijasta Agrellin kommentit ja paikan vertailu muiden kirjoittamiin teksteihin voivat tuntua hämmentävän pikkutarkoilta, olivat ne ajan länsimaisille oppineille ja sivistyneille ensiarvoisen tärkeitä. Kuvailemalla Konstantinopolin antiikin raunioita yksityiskohtaisesti ja tekemällä tarkkoja, täsmällisiä havaintoja muiden antamiin tietoihin vertaillen Agrell pystyi osoittamaan rajan sekä fiktion ja faktan että luotettavan ja epäluotettavan matkakertomuksen välillä. Ottamalla päiväkirjassaan kriittisesti kantaa Gylliuksen ja Smithin kirjoituksiin Konstantinopolista Agrell oli osa sivistyneistöä, jolle Konstantinopolin antiikkisen menneisyyden ja mytologisten tarinoiden totuudenperäisyyden selvittäminen oli keskeinen tapa nähdä kaupunki ja turkkilainen valtakunta. Erityisesti oppineiden tuli vierailta muistomerkkien äärellä, kopioida piirtokirjoituksia ja tehdä vertailuja omiensa ja muiden havaintojen välillä. Konstantinopoli tarjosi mahdollisuuden historiallisen totuuden selvittämiseen todisteiden avulla ja monumenttien luona vierailemalla oppinut matkailija saattoi täyttää luotettavaan matkakuvaukseen liitetyn omakohtaisuuden vaatimuksen. Koska oppineille länsimaisille matkailijoille antiikin tutkiminen oli tärkeä motiivi Konstantinopolin kokemiseen, turkkilainen kulttuuri nähtiin sen valossa, ja kouluttautuneena pastorina Agrell pyrki säädynmukaisesti sivistämään itseään.

Esimerkiksi tarina muinaisesta Troijasta kiehtoi 1600-luvun matkailijoiden mieltä. Kaupungin sijaintia yritettiin kiivaasti selvittää ja oppineet kiistelivät, voiko turkkilaisia pitää troijalaisten tai skyyttien perillisinä.²¹¹ Antiikin taruston lisäksi itään liitettiin jo varhain tarinat ylellisyydestä ja eksotiikasta. Kun läntinen osa Eurooppaa taantui varhaisella keskiajalla, Itä-Rooman keisarit elivät kultaisessa Konstantinopolissa. Idästä

---

²⁰⁹ WUNDER 2003, 99–100.

²¹⁰ Smith 1678, 283.

²¹¹ SPENCER 1954, 8–16; COBET 2010, 47–48; TONER 2013, 78.

länteen kulkeutuneet esineet lisäsivät entuudestaan mielikuvien voimaa ja valtakuntaa alettiin 1500-luvulla kutsua Bysantiksi humanisti Hieronymus Wolfin tuoman käsitteen mukaisesti. Nimityksen myötä Itä-Roomasta tuli kreikkalainen itä, vaikka kreikankieliset ”bysanttilaiset” itse kutsuivatkin itseään roomalaisiksi. Kun kaksijakoisuus korostui, tuli idästä vieras toinen, jossa elävät kreikkalaiset edustivat ahneutta, laiskuutta ja harhaoppineisuutta, mutta toisaalta itä miellettiin myös unelmaksi ja ideaalitulaksi, joka nähtiin enemmän staattisena kuin oikeana, elävänä kulttuurina.²¹²

Antiikin taruston ohessa itää pyrittiin selittämään myös Raamatun avulla, joka monelle matkailijalle oli jopa ensisijainen selittäjä.²¹³ Huolimatta taustastaan pastorina Agrell ei juuri tehnyt viittauksia Raamattuun Osmanien valtakunnassa ollessaan. Konstantinopoli ja turkkilaisuus olivat hänelle selitettävissä enemmän antiikilla kuin Raamatulla, mikä turkkilaisten esittämisen kannalta osoittaa, että hän piti Konstantinopolin kuuluvan enemmän kreikkalais-roomalaiseen perinteeseen kuin Raamatun maihin. Kuitenkin Agrellin päiväkirjassa alkanut matka kohti Osmanien valtakuntaa sai raamatullisia piirteitä. Kun Ruotsin armeijan kenraalimajuri Poniatowski oli Pultavan taistelun jälkeen palannut onnistuneista neuvotteluista turkkilaisten luota ja matka kohti itää saattoi jälleen jatkaa, Agrell kuvaili marssia:

[--] under marchen i dagh mötte oss een terribel hoop grässhoppar, dhe wåre långa som ett halft qvarter, flögo så tätt att dhe slog oss i ansichten, sotto och ett qvartees tiock på jorden; så continuerade ½ mijhl, som hade man rijdet uti ett tiockt mörker, nästan otrooligen att höra; när man först fick see dhem syntes dhe som ett stort mohln emoot himmelen, wij som intet weste där af förundrade oss mycket, inwåhnerna här sade dhett wara ett ondt märke när dhe så öf:rflödigt komma, och gemeenligen betyda hunger.²¹⁴

Kertomuksen mukaisesti ruotsalaiset kohtasivat marssilla suuren joukon heinäsiirkoja, jotka osuivat kasvoihin ja peittivät sekä taivaan että maan puolen peninkulman ajaksi. Tapaus hämmästytti ruotsalaisia, ja paikallisten asukkaiden mukaan heinäsiirkat olivat huono enne nälänhädästä.

Agrellin merkintää lukiessa tulee väistämättä miettineeksi Vanhan Testamentin kertomusta muinaisen Egyptin kymmenestä vitsauksesta, jotka Jumala langetti

---

²¹² BAUER 2010, 186–194.

²¹³ TONER 2013, 7, 8, 20, 44, 53.

²¹⁴ “[--] tänään marssilla kohtasimme kauhean joukon heinäsiirkoja, jotka olivat lähes puolenvaaksan mittaisia ja lensivät niin tiheään, että osuivat meitä kasvoihin ja maa oli vaaksan verran mustanaan niistä. Niin jatkui puolen peninkulman verran, jotka ratsastimme paksussa pimeydessä. Kun näimme ne ensimmäisen kerran, oli se kuin suuri pilvi taivasta vasten. Me, jotka emme tienneet, ihmettelimme kovasti. Asukkaat täällä sanoivat liiallisen määrän olevan huono enne tavallisesti nälästä.” Agrell (10.7.1709) 1988, 37.

pakottaakseen faaraan vapauttamaan israelilaiset orjuudesta. Heinäsirkat olivat yksi vitsauksista. Ne tulivat itätuulen mukana ja söivät kaiken maassa kasvavan. Heinäsirkkojen raamatullinen merkitys oli varmasti tuttu juuri papiksi vihitylle Agrellille. Agrellin kertomuksen voi tulkita ajatusten siirtymiseksi kohti Raamatun maita, joissa tutut kertomukset heräsivät eloon aivan uudella tavalla. Lisäksi se on nähtävissä samaistumisena israelilaisten kärsimyksiin maanpaosta. Agrell kuvaili vuoden 1708–1709 taisteluolosuhteita ankariksi. Sotilaita vaivasi nälkä, kulkutaudit, kylmyys ja jatkuva vihollisen uhka. Ahdinko kiteytyi kaoottiseen Pultavan taisteluun, oman henkilökohtaisen omaisuuden menetykseen ja täpärään viime hetken pelastumiseen. Sodan kauheudesta Agrell kirjoitti: ”Ingen menniskia, som intet sedt dhet, kann een gång troo eller inbilla sig dhetta äländet.”²¹⁵ Kaukana kotoa olevat ruotsalaiset tunsivat tappion jälkeen elävänsä kenties kuin diasporassa olleet israelilaiset kaiken paitsi uskonsa menettäneinä.

Toisaalta heinäsirkat toistuvat myös Kaarlen armeijaan värväytyneen saksalaisen kapteenin Erasmus Henrik Weismantellin (1688–1749) päiväkirjassa:

In diessem Monath hiesse sich hier eine erschreckliche grosse Menge Heuschrecken von ungemainer Grösse sehen, welche von Morgen gegen Abend und Mitternack zogen; und wenn sie sich rührten und fort flogen, so war es nicht anders als wenn ein groser Sturmwind wehet: Wenn sie in der Höhe fogen, so verdunkelten sie die Luft, dass man weder Himmel noch Sonnen Licht sehen konte, breiteten sie sich aber über der Erde auss, so konnte man weder Kraut noch Grass davor, welches sie alles, auch alle Feldfruchte, ohne die Erbsen, ohne Unterschied wegfrassen, erkennen; [--] An vielen Orthen frassen sie den armen Landsleuthen alles Getraide so hinweg, dass sie vor Hunger Hauss und Hoff verlassen mussten. Viele einfältige Bauersleuthe gaben unss die Schuld, vergebend: dass sie in zwanzig Jahren von diessen Ungezieffer nichts gehört, und da die Schweden in ihr Land kommen, so hätten sie auch diesses Ungezieffer mit sich gebracht, und glaubten nicht, dass es eine sonderliche Straffe Gottes sey.²¹⁶

Myös Weismantell kirjoitti heinäsirkoista pahaenteiseen sävyyn. Valtavan kokoiset heinäsirkat pimensivät taivaan ja maan tuoden mukanaan nälänhädän. Paikalliset syyttivät ruotsalaisia tuhoeläinten tuomisesta eivätkä uskoneen niiden olleen jumalan

---

²¹⁵ ”Kukaan ihminen, joka ei ole tätä nähnyt, ei voi uskoa tai kuvitella tätä kärsimystä.” Agrell (Mensis December, 1708) 1988, 20.

²¹⁶ ”Tässä kuussa nähtiin täällä hirvittävän suuri määrä valtavan kokoisia heinäsirkkoja, jotka aamusta iltaan ja keskiyöhön taivalsivat. Kun ne liikkuivat ja lensivät, oli se kuin suuren myrskytuulen puhallus. Kun ne lensivät ilmaan, pimensivät ne taivaan niin, ettei voinut nähdä taivasta tai auringon valoa. Levittäytyessään maahan, ei voinut nähdä yrttejä, heinää tai mitään maanviljelystuotteita edessään. Monin paikoin maanväki kärsii nälästä niin kodeissaan kuin hoveissaan. Yksinkertainen maanväki laittaa sen pahoitellen meidän syyksemme: he eivät ole kahteenkymmeneen vuoteen kuulleet tuhoeläimestä mitään, ja kun ruotsalaiset tulivat maahan, niin he toivat tuhoeläimen mukanaan eivätkä usko, että ne ovat erityinen rangaistus Jumalalta.” Weismantell (Augustus 1710) 1928, 77.

erityinen rangaistus heille. Koska kuvaukset heinäsiirkkaparvista toistuvat sekä Agrellilla että Weismantelilla, voisi heinäsiirkkojen liikkuminen olla mahdollista. Vaikka Weismantellin kuvaus on kirjoitettu noin vuotta Agrellia myöhemmin, mikään ei kiellä alueella eläneiden heinäsiirkkaparvioiden mahdollisuutta paitsi paikallisten vastaväitteet. Joka tapauksessa taivaan peittyminen heinäsiirkoista on raamatullinen kielikuva, mikä osoittaa, että sivistyneet ruotsalaiset hahmottivat vierasta maailmaa Raamatun mukaisesti. Weismantellin viittaus paikallisiin, jotka eivät uskoneet tapausta jumalan rangaistukseksi vaan ruotsalaisten tuomaksi tuhosiksi, osoittaa kiinnostavasti sotaväestön tulkintoja tilanteesta ja paikallisten asukkaiden suhtautumisesta heihin. Weismantellin mielestä heinäsiirkat olivat jumalan rangaistus paikallisille huonoista tavoistaan ilman ruotsalaisten osuutta asiaan. Paikallisille taasen juuri ruotsalaisten saapuminen merkitsi huonoa onnea, sillä heinäsiirkkoja ei alueella ollut tavattu aikoihin. Weismantellin kirjoitukset osoittavat, että vieraaseen toiseen suhtauduttiin kummallakin puolen epäillen.

Varhaismodernilla ajalla oli hyvin tavallista hakea Raamatusta selitystä itämailla nähdylle ja koetulle. Pyhänä pidetty maa sijaitsi idässä, jonne matkustaneet tulkitsivat kokemuksiaan Raamatun kertomuksilla. Pyhänmaan rajaaminen maantieteellisesti on erittäin hankalaa, sillä pyhyys oli jokaisen matkailijan subjektiivinen kokemus. Se saattoi rajautua juuri Jerusalemiin ja sen lähiympäristöön tai laajasti kattaen aina Egyptin ja Konstantinopolin hiukan uskontokunnastakin riippuen. Valtaosa Jerusalemiin ja Palestiinaan matkanneista pyhiinvaeltajista oli muslimeja, mutta kristityt tuottivat heihin nähden enemmän kirjallisia matkakertomuksia kyseisistä alueista. Vanha Testamentti oli kuitenkin sekä kristityille että muslimeille tärkeä opaskirja, jonka lisäksi kristityt pyhiinvaeltajat vierailivat Jeesuksen elämään liitetyissä paikoissa.²¹⁷

Kaarle XII oli erityisen kiinnostunut pyhästä maasta. Hän lähetti kaikkiaan kolme eri retkikuntaa tutkimaan alueen taloudellisia ja sotilaallisia voimavaroja sekä kulttuurisia ja uskonnollisia olosuhteita. Yksi retkikunnista oli Sven Agrellin vanhemman kollegan Michael Enemanin johtama vuosina 1711–12. Historioitsija Joachim ÖSTLUND on artikkelissaan osoittanut, miten Enemanin kohdalla luterilainen puhdasoppineisuus hallitsi näkemyksiä pyhästä idästä. Luterilaisten oppien mukaisesti hän haki selityksiä Raamattua tiiviisti lukemalla pitäen sitä keskeisenä auktoriteettina totuuden etsimisessä.

---

²¹⁷ Esimerkiksi ordotokseille Konstantinopolia pidettiin pyhänä kaupunkina Konstantinopolin ekumeenisen patriarkaatin vuoksi. HAYDEN & MATAR 2013, 2, 6, 9–12, 21.

Vertailemalla Raamatun tekstejä näkemäänsä hän erityisen hanakasti kritisoi pyhänmaan rappioitumista markkina-alueeksi ja epäjumalien palvonnaksi.²¹⁸

Eneman kirjoitti erityisesti Jerusalemissa ja Palestiinasta, mutta viittauksia Raamattuun hän teki myös Smyrnassa, nykyisessä Turkin Izmirissä.

Denna staden är en af de sju församlingar, som Guds Ande har bevärdigat med bref genom Johannem [--]. Hon hafver ock däruti det oskyldigaste namnet, Gud Andas eget vittnesbörd och loford om hennes rena lif och nitälskan, Christeliga förhållande, [--], så vida hon så far fort intill döden. I den tiden var det så, men sedermera har hon måst ligga under många stora förändringar och många väder gått öfver henne, och nu åter vet jag intet, hvad det är allt, som säjes och höres. En säger: "Sodom, Gomorra och Smyrna göra en trekant", ett lika lag och hushåld tillhoppa. Visst är det, att Europeerne hafva för sed, att icke tänka på något Christeligt äktenskap den tiden de lefva här, [--].²¹⁹

Smyrna oli mainittu Raamatussa yhtenä ensimmäisistä kristillisistä kaupungeista, joka tulisi elämään kristillisten hyveiden mukaisesti loppuun saakka. Kaikki oli kuitenkin muuttunut Enemania hämmäntävällä tavalla. Hyveistä ei ollut enää tietoaakaan ja niinpä Smyrnaa saattoi verrata Raamatun Sodomaan ja Gomoraan, paheiden kaupunkeihin, sillä varmaa oli, etteivät eurooppalaiset käyttäytyneet siellä enää kristillisten arvojen mukaisesti. Enemanin viittaus Smyrnaan osoittaa, että tiettyjä paikkoja tarkasteltiin täysin Raamatun mukaisesti. Mikäli todellisuus ei enää vastannut Raamattua, se oli rappeutunut. Tämän mukaisesti ajattelemalla ympäristön epäsovinnaisuus ei sinänsä johtunut turkkilaisten etnisestä tai kulttuurisesta erilaisuudesta vaan todellisuuden poikkeamisesta Raamatun ajoista ja kuvauksista.

Mytologisten tarinoiden ja raamatullisten kertomuksien tulkinta vaati kuitenkin oikeanlaista oppineisuutta eikä mitä tahansa ollut suotavaa uskoa. Kun Kaarle XII:n lähettämä ensimmäinen idän retkikunta palasi takaisin Konstantinopoliin kierreltyään Egyptissä, Palestiinassa ja Syyriassa, Agrell moitiskeli retkikunnan johtajia majuri Cornelius Loosia, kapteeni Conrad Sparrea ja luutnantti Hans Gyllenskeppiä satujen uskomisesta:

Men som de intet äro studerande, så hafwa och de där och på andra orter befintelige munckar inbillat dem mycken osannig om een och annan orts

---

²¹⁸ ÖSTLUND 2013, 220.

²¹⁹ "Tämä kaupunki on yksi niistä seitsemästä seurakunnasta, jonka Jumalan henki varusti Johanneksen kirjeen kautta [--]. Viattomuus on kaupungin nimi, Jumalan hengen todiste ja lupaus sen puhtaasta elämästä ja palavasta suhtautumisesta kristillisyyteen [--] pitkälle kuolemaansa saakka. Silloin oli näin, mutta nykyään kaupunki on joutunut tappiolle monien muutoksien ja tilojen edessä, ja nyt jälleen en tiedä, mitä sanotaan ja puhutaan. Joku sanoo: 'Sodoma, Gomora ja Smyrna ovat kolmio', samaa periaatetta ja ruokakuntaa. Varmaa on se, että eurooppalaisilla on tapana olla ajattelematta mitään kristillisiä avioliittoja, kun he täällä asuvat, [--]." Eneman (1711) 1889, 42.

heeligheet och underwärck: icke des mindre wåre desses rijtningar så accurate effter orterne som de nu finnas, att de wäll wåre wårde att stickas uti kåppar och wijsas för den aflägse werlden, som och kanskie lærer hända, ty jag tror att de orter och des antiqviteter äro ännu intet nogare af någon afmåhlade.²²⁰

Moittiessaan upseereita Agrellin kirjoituksesta voi päätellä hänen pitäneen arvossa oikean koulutuksen ja oppineisuuden suomaa arvostelukykyä. Upseerit olivat astuneet harhaan, koska he eivät olleet kirjanoppineita. Vaikka he olivat uskoneet vierailta mailla olleiden munkkien eli idän kristittyjen valheellisia tarinoita pyhyiden merkeistä ja ihmeistä, se ei kuitenkaan ollut alentanut retkikuntalaisten tekemien piirustusten tarkkuutta ja arvoa. Agrellin merkintä nostaa kuitenkin esille, että tietynlainen oppineisuus ja tulkintojen tekeminen kuului vain papeille ja muille lukeneille, joille oli kertynyt riittävästi tietoa. Lisäksi Agrellin merkintä on osoitus skeptisyydestä erilaista tarinankerrontaa kohtaan. Vierailta mailla olleiden munkkien ristiriitaiset tarinat poikkesivat aiemmasta kertomusperinteestä tai tiedosta, jolloin heidän tarinoihinsa oli syytä suhtautua kriittisesti tai pitää niitä suoranaisena valheena. Klassisten tekstien ja mytologisten tarinoiden selvittäminen ja tulkitseminen oli rajattu vain riittävän oppineille eikä toisinajattelevien kertomuksia ollut aina helppoa sulattaa.

Historian avulla selittämällä turkkilaiset näyttäytyivät erilaisilta riippuen siitä, tutkittiinko menneisyyttä paikan päällä liikkuen vai kirjojen ääressä vastauksia hakien. Näkemyksiin vaikuttivat myös kirjoittamisen motiivit. Agrellille oli yhtä tärkeää osoittaa omaa lukeneisuuttaan ja sivistystään toistamalla aiemmin sanottua joko suoraan tai epäsuorasti kuin pyrkiä selittämään vierasta. Tällöin turkkilaisia kuvailtiin aiempien kirjoitustapojen mukaisesti, jotka eivät välttämättä pohjautuneet totuuteen tai omakohtaiseen kokemiseen, vaan oppineiden ylläpitämiin kirjoittamisen perinteisiin. Yhtenä esimerkkinä tästä voi pitää turkkilaisten uteliaisuuden puutteen kuvaamista. Kun antiikkia ihailtiin paikan päällä, turkkilainen näyttäytyi sen ääressä piittaamattomalta maalaiselta, jota saattoi syyttää antiikin rappiosta. Agrell arvioi myös näkemänsä antiikkia: vanhanaikainen ja vaaralliseksi muuttunut antiikki kuuluikin purkaa pois, mutta toisaalta sen käytettävyys, kunnostettavuus ja pitkäikäisyys olivat selite kaupungin nykyiselle loistolle. Menneisyyteen katsomalla turkkilaisilla ei tuntunut

---

²²⁰ ”Mutta koska he eivät ole oppineita, niin juonittelevat munkit olivat siellä ja muilla paikkakunnilla uskotelleet heille kaikenlaista pötyä eri paikkojen pyhydestä ja ihmeistä. Siitäkin huolimatta piirroksia oli tehty niin tarkasti nykyisten olojen mukaisesti, että ne ansaitsevat tulla laitetuksi kupariin ja näytetyksi kaukaiselle maailmalle, mikä ehkä tuleekin tapahtumaan, sillä luulen, että ne paikat ja nämä muinaisesineet eivät ole vielä aiemmin tulleet kenenkään muun huolellisemmin maalatuiksi.” Agrell (17.4.1711) 1988, 229–230.

olevan omaa sijaa, mikä voi selittyä turkkilaisten pitäneen kaupunkia hallussaan ”vain” vajaan kolmesataa vuotta eli verrattain lyhyen aikaa mutta toisaalta myös antiikin arvostuksella turkkilaisten ohi. Tutkittaessa menneisyyttä kirjallisuuden avulla Raamatun, antiikin klassisten tekstien tai mytologisten tarinoiden oletettiin paljastavan jotain ikuista tai luontaisesti muuttumatonta ja universaalia. Tarinoiden tapahtumapaikoilla vierailemalla kertomuksista tuli osa idän kokemista, mutta ne eivät suoraan antaneet aikalaisille vastausta, keitä turkkilaiset olivat. Niinpä asiaa pyrittiin selvittämään tarkkailemalla turkkilaisten tapoja ja hallintoa.

5. Lopuksi

[--] Sultanen skulle befalla Hans Majj:tt gå bort, och Chamen, som skulle convojera, således få tillfälle att förråda Hans Majj:tt i Ryssarnas händer. 13:de [--] anhängande [jag] om min aflösnings ifrån denne förtretelige och ledsamme orten.²²¹

Viimeisimmässä merkinnössään ruotsalainen sotilaspastori Sven Agrell kirjoitti ahdistuksestaan ja pelostaan tulevaisuuteen. Entisten liittolaisten pelättiin kavaltavan Ruotsin kuninkaan venäläisten käsiin suunnitteilla olleen kotimatkan aikana. Tunnelma Osmanien valtakunnassa oli toivoton ja niinpä Agrellkin pyysi vapautusta virkatehtävistään. Alkuaan jopa veljellisiksi koetuista turkkilaisista oli tullut pelon ja petoksen esikuva.

Ääripäiden välille mahtui kuitenkin Agrellin Osmanien valtakunnassa viettämän neljän vuoden aikana samanaikaisesti paljon ristikkäisiä tulkintoja. Tutkimalla Agrellin matkapäiväkirjasta (1709–13) käsityksiä turkkilaisista olen pyrkinyt selvittämään, miten varhaismodernin ajan oppinut ruotsalainen kohtasi vieraana pidettyä itää ja keitä turkkilaiset hänen silmissään olivat. Tutkiessani päiväkirjaa ristiin aikalais- ja tutkimuskirjallisuutta vasten havaitsin kohtaamisen tavoissa kolme erilaista näkökulmaa, joiden avulla Agrell muodosti käsitystään vieraasta.

Ensimmäisenä näkökulmana oli luottamus vieraaseen. Se pureutui Agrellin käsityksiin turkkilaisesta yhteiskunnasta, sillä hänelle oli keskeistä selvittää, miten luotettavina poliittisina liittolaisina turkkilaisia saattoi pitää. Tätä hän arvioi tarkkailemalla turkkilaisia vallanpitäjiä ja yhteiskuntajärjestystä. Luottamuksen tunteeseen vaikuttivat nimenomaan yhteisten tavoitteiden ja arvojen löytyminen, poliittisen vaikuttamisen mahdollisuudet ja laillisen turvan olemassaolo.

Turkkilaisten vallanpitäjien kohdalla kuulopuheilla oli keskeinen merkitys mielipiteiden muodostumisessa. Koska sotilaspastorina Agrellilla ei ollut asemaa diplomaattisten neuvotteluiden ytimessä, hänen käsityksensä muodostui huhujen ja juorujen perusteella. Maailmankuvalliset ja yhteiskuntarakenteelliset tekijät, kuten kunniakäsitykset, säädynmukaisuus ja hallinnon korruptio, olivat keskeisiä Agrellin punnitessa luottamustaan turkkilaisiin vallanpitäjiin, etenkin suurvisiireihin. Mikäli suurvisiirien

---

²²¹ "[--]Sulttaani määräisi Hänen Majesteettinsa lähtemään, ja kaani, joka saattaisi, saisi niin tilaisuuden pittää Hänen Majesteettinsa venäläisten käsiin. [--] 13.päivänä pyysin vapautusta tästä harmillisesta ja surullisesta paikasta." Agrell (1.1.1713, 13.1.1713) 1988, 337–338.

tausta poikkesi luotettavan johtajan ihanteesta eli toisin sanoen, jos hänellä ei ollut synnynnäisiä kykyjä johtamiseen eikä halukkuutta nähdä ruotsalaisten sotatoiveita ominaan, luottamukselle ei ollut pohjaa. Sitä vastoin säädynmukaisesti kasvanut venäläisvastainen suurvisiiri ansaitsi luottamuksen.

Luottamusta rakensi myös laillisen turvan olemassaolo, joka sääteli turvallisuuden tunnetta. Se näkyi Agrellilla esimerkiksi käsityksissä avioliitosta, kristittyjen asemasta yhteiskunnassa, rikollisuudesta ja tuomioistuinten toiminnasta. Keskeisintä oli havaita, ettei Agrellin käsityksissä rikollisuus johtunut turkkilaisten etnisestä tai kulttuurisesta erilaisuudesta. Rikollisuuden syynä hän piti liiallista vapaa-aikaa ja joutilaisuutta, minkä vuoksi hyvän elämän kriteerit jäivät täyttymättä. Luterilaisten oppien mukaisesti ahkeruus, työ ja kuri pitivät ihmisen kaidalla tiellä. Vaikka ”turkkilaisuus” ei Agrellille ollut yhtä kuin rikollisuus, piti hän turkkilaista oikeusjärjestelmää korruptoituneena. Valtakunnan kristittyjen asema huolestutti häntä, vaikka selkeitä merkkejä oikeudenmukaisuuden tapahtumisesta olikin. Täysin käsittämätöntä oli turkkilaisten haluttomuus sotaan ja Koraanin rauhanomainen tulkinta, koska kuningas Kaarle XII:n kannattajille sota oli ainut vaihtoehto.

Toisessa näkökulmassa tarkastelin Agrellin kirjoituksia turkkilaisista sukupuolittuneen tilakäsityksen avulla. Agrellin kuvaukset turkkilaisista jakautuivat selkeästi erilaisiin kuvauksiin naisista ja miehistä omissa tiloissaan ja sosiaalisissa verkostoissaan. Niinpä tarkastelin sukupuolittunutta tilaa käyttäen apuna käsitystä yksityisestä ja julkisesta elämänpiiristä. Haaremikulttuurin liittynyt näkemys miehiltä kielletystä tilasta puolsi käsittelyn rajaamista naisten yksityiseen ja miesten julkiseen elämään etenkin, kun tämä näytti enimmäkseen olleen Agrellin käsitys asiasta.

Tarkastelussa selvisi turkkilaisnaisiin ja haaremikulttuuriin liittyneen kerronnan toimineen ruotsalaisille varoitus- ja opetustarinoina velvollisuudentunnosta ja aviollisista suhteista. Turkkilaisnaisten kuviteltu seksuaalisuus heijasteli länsimaisen miehen eroottisia fantasioita altistaen vaarallisille houkutuksille, joihin langennut länsimainen mies eli tuomittuna kuolemaan tai köyhyyteen. Haaremin näyttäytyessä ulkomaailmasta ja kaupunkielämästä rajautuneena yksityisenä, salaisena ja kiellettyinä tilana, Agrell kuvaili naisia oppimattomiksi vangeiksi. Naisten kautta arvosteltiin myös turkkilaismiehen maskuliinisuutta ja korostettiin länsimaisen miehen velvollisuutta säilyttää moraalinsa ja järkensä matkan aikana.

Sukupuolittunut tilakäsitys nosti maskuliinisen identiteetin esille osana julkista elämänpiiriä, jossa huomionarvoista oli miesten keskinäisten sosiaalisten verkostojen hallinta. Olosuhteilla oli tärkeä vaikutus, sillä esimerkiksi sotilasleirillä kertomukset turkkilaisista sotilaista toimivat varoituksina sosiaalisen kanssakäymisen ja erilaisuuden vaaroista päällystön pelätessä sotilaiden välisiä mellakoita. Toisaalta Konstantinopolissa Agrellin sosiaalisen verkoston laajentuessa turkkilaismiehet olivat osa miellyttävää seuraelämää, joka mursi vieraaseen liittyneitä ennakkokäsityksiä. Kuvauksien perusteella välikäsien merkitys, kuten renegaattien rooli tulkkeina, oli keskeinen. Sosiaalisten suhteiden määrittäjänä oli kuitenkin Agrellin oma asema sotilaspastorina, jolloin esimerkiksi useat kuvaukset turkkilaisesta rahvaasta alleviivasivat hänen tehtävänsä saarnata kansan oppimattomuudesta ulkomailla ollessaan.

Sukupuolittuneen tilakäsityksen jakaminen naisten yksityiseen ja miesten julkiseen elämänpiiriin on vahvasti kyseenalaistettavissa, vaikka jako perustuukin Agrellin päiväkirjasta nousseisiin tulkintoihin. Länsimaisina termeinä julkinen ja yksityinen soveltuvat huonosti kuvaamaan turkkilaisten elämää. Osmanien valtakunnassa turkkilaisilla naisilla oli julkisia oikeuksia ja velvollisuuksia tehdessään esimerkiksi hyväntekeväisyystyötä tai omistaessaan kiinteistöjä. Lisäksi haaremit olivat poliittisen mielipidevaikuttamisen areenoita, mistä Agrell osoitti olleensa tietoinen epäillessään lahjusrahojen vaihtoa sultaanin haaremissa. Niinpä sukupuolittuneen tilan näkökulma jättää käsittelemisen varaa tilojen liukuvuuteen ja sukupuolten moninaisuuteen, jota konkreettisesti myös eunukit edustivat liikkeessaan vapaasti niin haaremissa kuin kaupungilla. Jako kuitenkin puoltaa käyttöään naisiin liittyneiden ennakkokäsitysten avaamisessa.

Vieraan kohtaamisen kolmantena näkökulmana oli menneisyys. Muinaisesineiden keräilystä ja tutkimisesta alkanut antikvarismi sekä mytologisten tarinoiden tutkiminen olivat länsimaisille oppineille keskeisiä keinoja oman identiteetin käsittämisessä ja vieraan kulttuurin selittämisessä. Kolmesta näkökulmasta menneisyys oli haastavin tapa tarkastella vieraan kohtaamista, sillä niissä vieraaksi mielletty itä siivilöityi monen aikakerroksen ja kertojan lävitse.

Menneisyyden käyttäminen näkökulmana korosti etenkin intertekstuaalisuutta eli matkustamisen ja tekstien välistä vuorovaikutusta. Länsimaisten oppineiden yhteinen kerronnankulttuuri siirsi eteenpäin käsityksiä turkkilaisten välinpitämättömyydestä antiikkiin. Heidän koettiin tuhoavan antiikkia länsimaalaisten silmien edessä. Uteliaat

matkalaiset olivat saapuneet paikalle selvittämään menneisyyden tapahtumia ja suojelemaan itäisen antiikin kulttuuriperintöä. Turkkilaisten välinpitämättömyyden korostaminen oli Agrellille oman oppineisuutensa ja Konstantinopolin henkisen kulttuuriperinnön tuntemisen osoittamista, mutta hän kuitenkin tunnusti, että ajan myötä antiikin katoavaisuus on väistämätöntä eikä sitä voi pitää ainoastaan turkkilaisten syynä, sillä he myös ylläpitivät antiikkia. Esimerkiksi akveduktien laajentaminen oli mahdollistanut ylhäisten turkkilaisten ylellisen elämäntavan.

Vaikka matkakirjallisuus alkoi yhä enenevässä määrin vaatia silmin nähtävää totuudenmukaisuutta ja mitattavaa tietoa, vanhat tarinat ja kertomukset muodostivat edelleen oman relevantin selity maailmansa. Niiden oletettiin paljastavan jotain luontaisesti muuttumatonta tai universaalia. Lisäksi ne olivat osa matkan kokemista ja vieraan maan topografisen kuvaamisen traditiota. Kertomukset vaihtuivat Agrellin liikkuesssa historialliselta paikalta toiselle ja tuntuivat todentuvan tapahtumapaikoilla vieraillessa. Näin ollen mytologisten tarinoiden käyttö oli hänelle enemmän liittymistä topografiseen traditioon, joka yhdisti kirjallisuutta maantieteellisten paikkojen kuvaamiseen, kuin orientalistiseen tapaan kuvata itää muuttumattomana ja muinaisena. Raamatun ja antiikin kertomuksien tunteminen oli samalla oman oppineisuuden osoittamista. Viittaamalla aiemmin turkkilaisista kirjoittaneisiin englantilaisiin oppineisiin Agrell osoitti ruotsalaissivistyneistön lukeneisuutta sekä kuulumista osaksi laajempaa länsimaisten oppineiden yhteisöä. Traditionaalisten kirjoittamistapojen toistaminen ja kulttuurisen perinnön tunteminen oli lopulta tärkeämpää kuin mahdollisimman objektiivisen käsityksen kirjoittamista turkkilaisista.

Tarkasteltuani Agrellin käsityksiä turkkilaisista kolmen eri näkökulman avulla, vieraan kulttuurin kohtaaminen vaati varhaismodernin ajan ruotsalaiselta oppineelta jatkuvaa sosiaalista tasapainoilua vieraan ympäristön ja oman identiteetin välillä. Agrellin matkapäiväkirja osoittaa monien suhtautumistapojen rinnakkaisuuden ja ristiriitaisuuden. Kyse ei ollut vain läntisen ja itäisen kulttuurin polarisaatiosta tai rajusta yhteentörmäämisestä, vaikka se päiväkirjan loppua kohden korostuikin liittolaisuuden päättyessä turkkilaisten ja ruotsalaisten erimielisyyksiin. Etninen tai kulttuurinen erilaisuus ei ollut este yhteistyölle, sillä tärkeimmäksi nousi lopulta yhteisen päämäärän ja ymmärryksen löytyminen. Aluksi ruotsalaisia ja turkkilaisia yhdisti yhteinen vihollinen Venäjä, mutta poliittisten olosuhteiden ja intressien muuttuessa heidän sotilaalliselta yhteistyöltään putosi pohja. Kiinnostus taloudelliseen

ja tieteelliseen yhteistyöhön jatkui silti edistäen rinnakkaiseloja ja kulttuuristen raja-aitojen ylittämistä, vaikka ruotsalaisten pettymys rauhaan olikin havaittavissa.

Varhaismodernin ajan vieraan kohtaaminen oli Agrellin päiväkirjan perusteella oman identiteetin määrittelyä vieraassa ympäristössä. Turkkilaiset olivat oppineelle pastorille vieras toinen, jonka avulla saattoi opettaa luterilaisen sääty-yhteiskunnan arvoja. Maailmankuvan sisälle mahtuneet turkkilaiset olivat Agrellille hyväksyttäviä ja arvostettavia, etenkin jos he edustivat samaa tai korkeampaa yhteiskunnallista asemaa kuin Agrell itse. Sitä vastoin turkkilainen rahvas oli yleistettävissä yhtä karkeaksi kuin ruotsalainenkin. Vieraan selittävinä lähtökohtina toimivat säädynmukaisuus, oppineisuus ja kristillisuus. Kun vuorovaikutukseen syntyi aito mahdollisuus, yhteiskunnallinen asema ja samankaltaisen maailmankuvan jakaminen yhdisti yksilötasolla, vaikka kulttuurinen tausta olisikin ollut erilainen. Stereotyyppisistä kuvauksista oli silti vaikea päästää irti, etenkin kun ne palvelivat Agrellille keinoa opettaa ruotsalaisia arvoja vieraalla maalla. Identiteetin luomat puitteet turkkilaisten kuvailussa olivat Agrellilla vahvasti esillä hänen ammattinsa kautta. Toimiessaan Konstantinopolin ruotsalaislähetystön pastorina Agrellin tehtävänä oli huolehtia luterilaisten hengellisestä hyvinvoinnista moraalien ja järjen äänenä. Vaikka erilaisena oli Agrellin merkintöjä tulkiten suhtauduttava harkiten ja varovaisesti, ystävälliset yksilöt olivat kuitenkin innostavaa ja miellyttävää seuraa. Uuden omaksuminen, vieraaksi koetun selittäminen ja omilleen uskollisena pysyminen vaati jatkuvaa sosiaalista tasapainoilua ja aitoa vuorovaikutusta.

Päiväkirjaa tutkiessa huomaa kuitenkin, miten rajoittuneesti vuorovaikutusta ja sosiaalisia verkostoja kuvailtiin. Agrellin lähimmät sosiaaliset verkostot muodostuivat muihin länsimaalaisiin, jolloin päiväkirjamerkintöjen perusteella turkkilaiset rajautuivat tiedonkulun ja sosiaalisen vuorovaikutuksen reunamille. Toisaalta monet merkinnät kuvaavat turkkilaisten jatkuvaa läsnäoloa niin keskustelun kuin kohtaamisenkin tasolla. Pelkästään jo tieto lähetystä vartioivista janitsaarisotilaista kertoo turkkilaisten kuuluneen osaksi ruotsalaisten arkea. Kenties sosiaalinen vuorovaikutus heidän kanssaan ei ollut Agrellista tarpeellista kirjata ylös muuta kuin poikkeuksellisissa tilanteissa. Tämä antaa aihetta spekuloida, mitä kaikkea sosiaalista vuorovaikutusta kirjalliset merkinnät jättävätkään kertomatta. Siitä ei käy ilmi esimerkiksi yhtäkään

vierailua turkkilaisessa kahvilassa²²², jotka tuon ajan Konstantinopolissa olivat kuitenkin yleisiä sosiaalisen elämän keskuksia. Siten kirjalliset lähteet antavat vain rajallisen mahdollisuuden menneisyyden sosiaalisen todellisuuden hahmottamiseen.

Uteliaisuus vieraaseen oli kuitenkin aitoa hänen liikkuaan Konstantinopolissa ja sen lähiympäristössä. Oppineelle miehelle, joka pyrki sivistämään itseään edelleen, matkapäiväkirja oli tärkeä osa matkan kokemista ja dokumentointia. Sen avulla pyrittiin pitämään kirjaa tapahtumista ja kokemuksista. Miellänkin matkapäiväkirjan olleen Agrellille kuin muistikirja, jonka perusteella hän olisi kotiin palattuaan kirjoittanut varhaismodernin ajan tapojen mukaisesti matkakertomuksen Osmanien valtakunnasta. Näin ei kuitenkaan koskaan tapahtunut, sillä Agrell kuoli oletettavasti Adrianopolissa alkuvuodesta 1713. Alkuperäislähteenä Agrellin päiväkirja antaa kuitenkin hienon lähtökohdan tutkittaessa ruotsalaisen oppineen käsityksiä vieraasta turkkilaisesta, koska hänen kirjoituksensa ovat tallentuneet suurin piirtein heti tapahtumien jälkeen tuoreina muistoina.

Varhaismodernin ajan ruotsalaisten vieraan kohtaamista tutkiessa on havainnut, miten tärkeää tapahtumien sitominen kontekstiin on. Ruotsalaisten oppineiden tavassa kohdata itää oli paljon samankaltaisuutta muiden länsimaisten oppineiden kanssa, mutta poliittisen tilanteen erityispiirre vaikutti paljon tulkintoihin turkkilaisista. Pohjoiset käsitykset idästä olivat monipuoliset ja ainutlaatuiset. Ruotsalaisten ja turkkilaisten kohtaaminen Välimeren alueella tapahtui varhaismodernin ajan tapojen ja perinteiden varassa, johon saidilaisella orientalismilla ei ollut osuutta. Näkemys vieraasta idästä oli jatkumoa jo aiemmin sanotulle, mutta se sai jatkuvasti rinnalleen uusia tulkintoja. Tämän päivän keskusteluun idän ja lännen vastakkainasettelusta Agrellin tutkiminen on antanut ajallista perspektiiviä ja ymmärrystä kohtaamisen keinoista. Tutkimalla kulttuurien kohtaamista kauas menneisyyteen huomaa, miten vieraan ymmärtämisessä on kyse jatkuvasta itsensä haastamisesta muuttuvissa olosuhteissa.

---

²²² 1700-luvun Konstantinopolissa arvioitiin olevan jopa useita satoja kahviloita. MIKHAIL 2007, 133, 138–139.

6. Lähdeluettelo

Alkuperäislähde

Agrell, Sven: *Sven Agrells dagbok 1707—1713*. Facsimileutgåva av Sven Agrells dagbok som utgavs i Stockholm 1912. I bokserie Karolinska Krigare Berättar. Rediviva, Stockholm 1988.

Aikalaiskirjallisuus

Eneman, Michael: *Resa i Orienten 1711–1712*. Utgiven av K.U. Nylander. Uppsala 1889.

Fabrice, Friedrich Ernst: *The Genuine Letters of Baron Fabricius, Envoy from His Serene Highness the Duke Administrator of Holstein to Charles XII of Sweden. Comprehending his entire correspondence with the Duke himself, Baron Goertz then Privy-Councillor to afterwards a Prime Minister to His Swedish Majesty; and with Count Reventlau, during his residence with that Monarch at Bender; and also his excursions for his Service into different parts of the Ottoman dominions in 1710, 1711, 1712, 1713, and 1714. Interspersed throughout, with many singular particulars, secret transactions, and curious anecdotes in relation to that Northern Hero during his residence in Turkey. Now faithfully published from the Author's originals carefully preserved in the archives of his Serene Highness the Duke of Holstein. Printed for T. Becket and P.A. Dehondt at Tully's head in the Strand. London, 1761.*

Gyllius, Petrus: *The antiquities of Constantinople with a description of its situation, the conveniencies of its port, its publick buildings, the statuary, sculpture, architecture, and other curiosities of that city, with cuts explaining the chief of them. Written originally in Latin by Petrus Gyllius, De topographia Constantinopoleos, et de illius antiquitatibus libri quatuor (1561). Translated into English and enlarged by John Ball, 1729.*

Montagu, Mary Wortley: *Letters of the Right Honourable Lady Mary Wortley Montagu : Written during her travels in Europe, Asia and Africa, to persons of distinction, Men of Letters, &c. in different Parts of Europe, Which Contain Among other Curious Relations, Accounts of the Policy and Manners of the Turks; Drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers, Complete in one volume. Printed for M. Cooper. London 1775. Eighteenth Century Collections Online Print Editions, LaVergne Tennessee USA 2010.*

Olivecrona, Hans Perman: Hans Perman Olivecrona och hans dagboksfragment från Konstantinopel 1709. Utgiven av Samuel E. Bring. Särtryck ur Karolinska förbundets årsbok 1913. Lund, 1914.

Rålamb, Claes: Diarium under resa till Konstantinopel 1657-1658. Utgivet av Kungl. samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom Christian Callmer. Norstedt, Stockholm, 1963.

Smith, Thomas: Remarks upon the manners, religion and government of the Turks together with a survey of the seven churches of Asia, as they now lye in their ruines, and a brief description of Constantinople. Translation of the author's Epistolae duae, London, 1672. Printed for Moses Pitt, London, 1678.

Weismantell, Erasmus Henrik: E. H. Weismantells dagbok 1709-1714. Utgiven av Kungl. samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia genom Samuel E. Bring. Norstedt, Stockholm, 1928.

Tutkimuskirjallisuus

ADAMS, Percy: Travelers and travel liars: 1660–1800. Dover, New York, 1962 (1980).

AL-RAWI, Ahmed K.: The Potrayal of the East vs. The West in Lady Mary Montagu's Letters and Emily Ruete's Memoirs. *Arab Studies Quaterly* 1/2008, 15–30.

ANDERSON, M.S.: The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919. Longman Publishing, New York, 1993.

ARAL, Berdal: The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire. *Human Rights Quarterly* 26, The Johns Hopkins University Press, 2004, 454–482.

ARNEN, T. J.: Svenskarna och Österlandet. Stockholm, 1952.

BAER, Marc David: The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish space of Istanbul. *International Journal of Middle East Studies*. Vol 36, No2. Cambridge University Press 2004, 159—181.

BAER, Marc: Death in the Hippodrome: Sexual Politics and Legal Culture in the Reign of Mehmet IV. *Past and Present*, No. 210, The Past and Present Society, Oxford, 2011.

BASSNETT, Susan: Travel Writing and Gender. *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Edited by Peter Hulme and Tim Youngs. Cambridge University Press, Cambridge 2002, 225–242.

BAUER, Franz Alto: Byzanz – das andere Griechenland. *Die griechische Welt: Erinnerungsorte der Antike*. Stein-Hölkeskamp, Elke & Karl-Joachim Hölkeskamp, eds. C.H.Beck, 2010, 186–202.

- BHABHA, Homi K.: The location of culture. London, Routledge, 2004.
- BLACK, Jeremy: British abroad : the grand tour in the eighteenth century. New York, St. Martin's Press, 1992.
- BLACK, Jeremy: European international relations, 1648-1815. Palgrave, 2002.
- BOÉTHIUS, B.: Svenskt Biografiskt Lexikon. Sven Agrell.
<http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=5605>. Viitattu: 11.11.2012.
- BOHLS, Elizabeth A.: Aesthetics and Orientalism in Lady Mary Wortley Montagu's Letters. *Studies in Eighteenth Century Culture*. Published by The Johns Hopkins University Press 1994, 179–205.
- BOONE, Joseph Allen: The Homoerotics of Orientalism. Columbia University Press, 2014.
- BOYAR, Ebru & FLEET, Kate: A Social History of Ottoman Istanbul. Cambridge University Press, 2012.
- BRENTJES, Sonja: The Interest of the Republic of Letters in the Middle East, 1550–1700. *Science in Context* 12. Cambridge, 1999, 435–468. Teoksessa *Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th–17th Centuries. Seeking, Transforming, Discarding Knowledge*. Collected articles by Sonja Brentjes. Ashgate Variorum, 2010.
- BURKE, Peter. The renaissance sense of the past. Documents of modern history. London, Edward Arnold, 1969.
- BURKE, Peter: From Antiquarianism to Anthropology. *Momigliano and Antiquarianism. Foundations of the Modern Cultural Sciences*. University of California, 2007, 229–248.
- BURKE, Peter: History, Myth and Fiction: Doubts and Debates. *The Oxford History of Historical Writing*. Volume 3: 1400–1800. Edited by Jose Rabasa, Masayuki Sato, Edoardo Tortarolo and Daniel Woolf. Oxford University Press, 2012. pp. 261–282.
- BURTON, Jonathan: Western Encounters with Sex and Bodies in Non-European Cultures, 1500–1700. *The Routledge History of Sex and the Body, 1500 to the Present*. Edited by Sarah Toulalan, Kate Fisher. Routledge, 2013, 495–511.
- ÇIRAKMAN, Aslı: From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks. *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 33, No.1. Cambridge University Press, 2001. 49–68.
- COBET, Justus: Troia – die Suche nach der “Stadt des Priamos”. *Die griechische Welt: Erinnerungsorte der Antike*. Stein-Hölkeskamp, Elke & Karl-Joachim Hölkeskamp, eds.. C.H.Beck, 2010. 39–61.
- COLLER, Ian: East of Enlightenment – Regulating Cosmopolitanism between Istanbul and Paris in the Eighteenth Century. *Journal of World History*. Vol 21 No.3. University of Hawai'i Press 2010. 447—470.
- COŞGEL, Metin M; BOĞAC, Erkene; ETKES, Haggay; MICELI, Thomas J.: Crime and Punishment in Ottoman Times: Corruption and Fines. *Journal of Interdisciplinary History*, XLIII:3, 2013, 353–376.

- DARNTON, Robert: *History of Reading. New Perspectives on Historical Writing.* Edited by Peter Burke. Polity Press 2001 (1991), 157—187.
- DASTON, Lorraine: *Marvelous Facts and Miraculous Evidence in Early Modern Europe.* *Critical Inquiry*, Vol. 18, No. 1 (Autumn, 1991), The University of Chicago Press, 93-124.
- DASTON, Lorraine: *The Empire of Observation, 1600–1800. Histories of Scientific Observation.* Ed. Lorraine Daston and Elizabeth Lunbeck. University of Chicago Press, 2011, 81–115.
- DURSTELER, Eric R.: *Venetians in Constantinople : nation, identity, and coexistence in the early modern Mediterranean.* Johns Hopkins University Press, 2006.
- DURSTELER, Eric R.: *Renegade women : gender, identity, and boundaries in the early modern Mediterranean.* Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2011.
- EBERT, Reika: *Re-Creating Constantinople—The Imperial Gaze of Seventeenth Century Habsburg Travel Writers upon the City at the Bosphorus.* *Pacific Coast Philology*, Vol.38. Published by Pacific Ancient and Modern Language Association, 2003. pp. 116–131.
- EILOLA, Jari: *Gossip, Social Knowledge, and the Process of Social Stigmatisation. Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800.* Edited Petri Karonen. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Tampere 2009. 159–184.
- EISNER, Robert: *Travelers to an antique land: the history and literature of travel to Greece.* University of Michigan Press, 1991.
- EKMAN, Ernst: *Gothic Patriotism and Olof Rudbeck.* *The Journal of Modern History.* Vol. 34, No. 1. The University of Chicago Press, 1962. 52–63.
- ERGENE, Boğaç A.: *On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600–1800).* *Islamic Law and Society.* Vol. 8. No. 1. Brill, 2001, 52–87.
- FABIAN, Johannes: *Time and the other : how anthropology makes its object.* New York Columbia U.P., 1983.
- FAROQHI, Suraiya N.: *Subjects of the Sultan – Culture and Daily Life in the Ottoman Empire.* First published in 1995 as *Kultur und Alltag im osmanischen Reich* by C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Munich. I.B.Tauris, London 2000.
- FAROQHI, Suraiya N.: *Introduction.* *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603–1839.* Edited by Suraiya N. Faroqhi. Cambridge University Press, Cambridge 2006, 3–18.
- FAROQHI, Suraiya N.: *The Ottoman Empire and the world around it.* I.B. Tauris, New York, 2004.
- FAY, Mary Ann: *Unveiling the harem : elite women and the paradox of seclusion in eighteenth-century Cairo.* Syracuse University Press, 2012.
- FEHRMAN, Carl: *Lärdomens Lund. Epoker–Episoder–Miljöer–Människor.* Kristianstads Boktryckeri AB. Kristianstad 1985.

- FREIST, Dagmar: Uneasy Trust relations, Transcultural encounters, and Social Change – Diasporas in Early Modern Europe. *Agents of Transculturation: Border-Crossers, Mediators, Go-Betweens*. Edited by Sebastian Jobs and Gesa Mackenthun. Waxmann Verlag 2013. 67–89.
- FROM, Peter: Kalabaliken i Bender. Karl XII:s turkiska äventyr. Historiska Media, Lund, 2009.
- GHOBRIAL, John-Paul: The Whispers of Cities. Information Flows in Istanbul, London and Paris in the Age of William Trumbull. Oxford University Press, 2013
- GRANQVIST, Raoul J.: Samuel Ödmann: svensk 1700-talöversättare med globala perspektiv. *Nya Argus* 2011, vol. 104, pp 34—37.
- GREENE, Molly: Shared world : Christians and Muslims in the early modern Mediterranean. Princeton University Press, 2000.
- GREN, E.: Michael Eneman. Svenskt biografiskt lexikon. <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16087>. Viitattu: 8.5.2014.
- GRIESER, Rudolf: Fabrice, Friedrich Ernst von. Deutsche Biographie. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz14048.html>. Viitattu 14.10.2014.
- HAKANEN, Marko: Career Opportunities. Patron-Client Relations Used in Advancing Academic Careers. Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800. Edited by Petri Karonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tampere 2009. 98–116.
- HARRIGAN, Michael: Veiled Encounters: Representing the Orient in 17th-Century French Travel Literature. Editions Rodopi. Amsterdam 2008.
- HASHMI, Sohail H. & JOHNSON, James Turner: Introduction. *Just Wars, Holy Wars & Jihads. Christian, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges*. Edited by Sohail H. Hashmi. Oxford University Press, 2012, 3–21.
- HAYDEN, Judy A. & MATAR, Nabil I.: Introduction: Pilgrims and Travelers – In Search of the ‘Holy’ in Holy Land. Through the Eyes of the Beholder. Edited by Judy A. Hayden and Nabil I. Matar. Brill, Leiden, 2013. 1–27.
- HOLMBERG, Eva Johanna: A scattered nation : Jews in the early modern English imagination. University of Turku, Cultural History, 2008.
- HOLMQUIST, Bengt: Sven Agrell – En luthersk predikant i turkarnas stad. Bearbetning Andreas Hellerstedt http://www.idehist.su.se/foreningen/pdf/Bengt_Holmqvist_Sven_Agrell.pdf
- HUNTINGTON, Samuel P.: The clash of civilizations and the remaking of world order. London, Free Press, 2002.
- IRWIN, Robert: For lust of knowing : the Orientalists and their enemies. Allen Lane, London, 2006.
- KAARTINEN, Marjo: Toinen – vieras. Näkökulmia kolonialistisen toiseuden tutkimukseen. Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001, 387—401.

- KAARTINEN, Marjo: Orientin lumo – Itä toisena. Hetkiä historiassa . Toimittanut Henri Terho. Turun yliopisto, 2002, 291–309.
- KAHLE, Sigrid: Förord. Teoksessa Orientalism. Edward W. Said. Stockholm, 1995.
- KALELA, Jorma: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki 2000.
- KAMEN, Henry: Early modern European society. London , Routledge, 2000.
- KARLSSON, Åsa: Främling eller vän? Svenskar i Turkiet på 1700-talet. *Främlingar–ett historisk perspektiv*. Anders Florén 8c Åsa Karlsson (red.). Opuscula Historica Upsaliensia 19. Uppsala 1998, 73–89.
- KARONEN, Petri: Introduction. Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800. Edited Petri Karonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tampere 2009. 10–35.
- KHAWAJA, Irfan: Essentialism, Consistency and Islam: A Critique of Edward Said's Orientalism. *Israel Affairs* 4/2007, 689–713.
- KOIVISTO, Hanne: Yksilö ja valta – oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. Cultural history/ Kulttuurihistoria 10. Turku, 2012, 136–170.
- LAGERSTAM, Liisa: A noble life : the cultural biography of Gabriel Kurck (1630-1712) .University of Turku, Cultural History, 2007.
- LEONTIS, Artemis: Topographies of Hellenism. Mapping the Homeland. Cornell University Press, 1995.
- LEVI, Giovanni: On Microhistory. New Perspectives on Historical Writing. Ed. Peter Burke. University Park (PA), Pennsylvania State University Press, 1992. 97–115.
- LEWIS, Reina: Women, Travel and the Ottoman harem. Rethinking Orientalism. I.B.Tauris, 2004.
- LINDBERG, Bo: Introduktion: nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige. *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Red. Åsa Karlsson och Bo Lindberg. Opuscula Historica Upsaliensia 27. Uppsala 2002, 7–17.
- LINDROTH, Sten: Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden. P.A. Norstedt & Söners Förlag. Stockholm 1975.
- LINKINEN, Tom: Stinking deed, deepest love: same-sex sexuality in later medieval English culture. University of Turku, 2013.
- MACLEAN, Gerald M.: The rise of oriental travel : English visitors to the Ottoman Empire, 1580–1720. Basingstoke , Palgrave Macmillan, 2004.
- MANSEL, Philip: Constantinople. City of the World's Desire, 1453–1924. Great Britain, John Murray, 1995.

Mary Montagu. Encyclopaedia Britannica.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/390446/Lady-Mary-Wortley-Montagu>. Viitattu 14.10.2014.

MATAR, Nabil: *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*. New York, Columbia University Press, 1999.

MATHER, James: *Pashas. Traders and Travelers in the Islamic World*. Yale University Press, 2009.

MELMAN, Billie: *The Middle East/Arabia – the Cradle of Islam*. The Cambridge Companion to Travel Writing. Edited by Peter Hulme and Tim Youngs. The Cambridge University Press 2002. pp.105–122.

MILLER, Peter N.: Major Trends in European Antiquarianism, Petrarch to Peiresc. *The Oxford History of Historical Writing*. Volume 3: 1400–1800. Edited by Jose Rabasa, Masayuki Sato, Edoardo Tortarolo and Daniel Woolf. Oxford University Press, 2012, 244–261.

NEUMANN, Christoph K.: Political and Diplomatic Developments. *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603–1839*. Edited by Suraiya N. Faroqhi. Cambridge University Press, Cambridge 2006, 44–65.

NEVILLE, Kristoffer: Gothicism and Early Modern Historical Ethnography. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 70, No. 2. University of Pennsylvania Press, 2009, 213–234.

OGBORN, Miles: Writing Travels: Power, Knowledge and Ritual on the English East Indian Company's Early Voyages. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, Vol. 27, No. 2. Royal Geographical Society, 2002, 155–171.

PEIRCE, Leslie P.: *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press, 1993.

PELTONEN, Matti: Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus. Esipuhe Carlo Ginzburgin teokseen *Johtolankoja: kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Helsinki, Gaudeamus, 1996, 7–34.

PHILLIPS, Kim M. *Before Orientalism: Asian Peoples and Cultures in European Travel Writing, 1245-1510*. University of Pennsylvania Press, 2013.

PIRENNE, Henri: *Mahomet et Charlemagne*. London : Unwin, 1939.

PRATT, Mary Louise: *Imperial Eyes – Travel Writing and Transculturation*. Routledge 1992.

QUENNERSTEDT, August: *Förord*. Teoksessa Sven Agrells dagbok 1707–1713. Stockholm, (1912) 1988, i–xiii.

Renegat. Svenska Akademiens Ordbok. www-sivu: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>. Viitattu 3.5.2014.

RICHS, Daniel: *Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture: Brandenburg-Swedish Relations in the Seventeenth Century*. Brill, 2012.

ROBINSON, Francis: Knowledge, its Transmission and the Making of Muslim Societies. The Cambridge Illustrated History of the Islamic World. Edited by Francis Robinson. Cambridge University Press, 1996. pp.208–250.

RUBIÉS, Joan Pau: Travel Writing and Ethnography. The Cambridge Companion to Travel Writing. Edited by Peter Hulme and Tim Youngs. The Cambridge University Press 2002. pp.242–261.

RUBIÉS, Joan-Pau: Introductions for Travellers: Teaching the Eye to See. History and Anthropology, Vol. 9, No. 2–3. Basel, 1996. Published in the Variorum Collected Studies Series by Ashgate, 2007, 139–190.

RUBIÉS, Joan-Pau: Travel Writing and Ethnography. Expanded version of article published firstly in the Cambridge Companion to Travel Writing. Edited by Peter Hulme and Tim Youngs. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 242–260. Published in the Variorum Collected Studies Series by Ashgate, 2007, 1–39.

RUBIÉS, Joan-Pau: Travel Writing as a Genre: Facts, Fictions and the Invention of Scientific Discourse in Early Modern Europe. Published firstly at The International Journal of Travel and Travel Writing, vol 1. Oxford, 2000. Published in the Variorum Collected Studies Series by Ashgate, 2007, 5–35.

SAID, Edward: *Orientalism*. First published by Routledge & Kegan Paul Ltd 1978. Penguin Books, London 2003.

SAJDI, Dana: Decline, Its Discontents and Ottoman Cultural History. Ottoman Tulips, Ottoman Coffee. Edited by Dana Sajdi. I.B.Tauris, 2007. 1–40.

SARASTI-WILENIUS, Raija: Kirjeen rooli lapsuudesta aikuisuuteen. Gyldenstolpeperheen latinankielinen kirjeenvaihto (1660—1708). Kirjeet ja historiantutkimus. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Historiallinen arkisto 134. Saarijärvi 2011, 114—141.

SARKAMO, Ville: Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2011.

SECCOMBE, Thomas: Smith, Thomas (1638–1710). Dictionary of National Biography, 1885–1900, Volume 53. Wikipedia source: [http://en.wikisource.org/wiki/Smith, Thomas \(1638-1710\) \(DNB00\)](http://en.wikisource.org/wiki/Smith,_Thomas_(1638-1710)_DNB00). Viitattu: 14.10.2014

SECOR, Anna: Orientalism, Gender and Class in Lady Mary Wortley Montagu's Turkish Embassy Letter: To Persons of Distinction, men of Letters &c. *Ecumene* 1999, 375–398.

SHERMAN, William H.: Stirring and Searching (1500-1720). *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Edited by Peter Hulme and Tim Youngs. Cambridge University Press, Cambridge 2002, 17–37.

SIKKALA, Anna-Leena: Kertomus, kerronta, kulttuuri. Teoksessa Kieli, kertomus, kulttuuri. Toim. Tommi Hoikkala. Helsinki, Gaudeamus, 1987,

SPENCER, Terence: Fair Greece Sad Relic. Literary Philhellenism from Shakespeare to Byron. London, Weidenfeld & Nicolson, 1954.

- STAGL, Justin: *A History of Curiosity – The Theory of Travel 1550–1800*. Harwood Academic Publishers, 1995.
- SUMNER-BOYD, Hilary & FREELY, John: *Strolling through Istanbul: the classic guide to the city*. London, Tauris Parke Paperbacks, 2010.
- TENGBERG, Eric: *Från Poltava till Bender : en studie i Karl XII:s turkiska politik 1709–1713*. Lund, 1953.
- THEOLIN, Sture: *The Swedish Palace in Istanbul – A Thousand Years of Cooperation Between Turkey and Sweden*. Published by Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. Istanbul 2000.
- TONER, Jerry: *Homer's Turk. How Classics Shaped Ideas of the East*. Harvard University Press, 2013.
- WEISS, Roberto: *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*. Basil Blackwell 1969, 1988.
- WESTRIN, Gunnar T.: Förord. Teoksessa Sven Agrells dagbok 1709–1713. Stockholm, Rediviva, 1988, 7–12.
- When Sweden was ruled from Moldova –tutkimusprojektin tiedote, Swedish Research Institute in Istanbul (SRII). <http://srii.org/page/when-sweden-was-ruled-from-moldova> Viitattu: 2.5.2013.
- WOOLF, Daniel R.: *Social circulation of the past: English historical culture 1500–1730*. Oxford University Press, 2003.
- WUNDER, Amanda: Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe. *The Journal of Early Modern History* 7. Leiden, Brill, 2003, 89–119.
- YURDUSEV, A. Nuri: Ottoman Conceptions of War and Peace in the Classical Period. *Just Wars, Holy Wars & Jihads. Christian, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges*. Edited by Sohail H. Hashmi. Oxford University Press, 2012, 190–207.
- ZE'EV, Dror: *Producing desire : changing sexual discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*. Berkeley, University of California Press, 2006.
- ÅBERG, Alf: *Karolinerna och Österlandet: Karl XII : s krigare i rysk fångenskap och på upptäcktsfärder i Orienten och Sibirien*. Stockholm, 1967.
- ÖSTLUND, Joachim: A Lutheran in the Holy Land: Michael Eneman's Journey, 1711–12. *Through the Eyes of the Beholder*. Edited by Judy A. Hayden and Nabil I. Matar. Brill, Leiden, 2013. 207–225.